

DIKANEGELO TŠA BAFSA TŠA SEPEDI

M.I. KEKANA

2015

DIKANEGELO TŠA BAFSA TŠA SEPEDI

KA

MMANTU IDAH KEKANA

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikrui ya

BONGAKA

KA

Kgorong ya Maleme a Babaso

MO

LEFAPHENG LA THUTABOTHO

MOHLAHLI: PROF. M.J. MOJALEFA

MOTHUŠAMOHLAHLI: PROF. P.S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

HLAKOLA 2015

DITEBOGO

Ditheto le ditebogo ke lebiša go Wena Mmopi wa legohle, wa go nkapeša ka maatla le go mpabalela nakong ya ge ke šogana le phatišišo ye. Ke re tšohle di a kgonega ge fela Wena o le kgauswi.

Matlorotloro a ditebogo go lena Prof. M.J. Mojalefa. Ntumeleleng Mogale'a Ngoaketse, ke le rweše mabitsi le dipataka. Ka tlhahlo ya lena, thekgo le tlhohleletšo, le go se mphelele pelo ga lena, temana yela lehono e wetše. Ke a leboga Mminatau. Modimo a le godiše le be le khokhobe.

Go motlatšamohlahlhi wa ka, Prof. P.S. Groenewald, ke pšhapšha diatla ke re Mokone. Ka tsebo, maitemogelo le bokgoni bjo le nago nabjo, le be le sa dikadike go otlolla mo go bego go kgopamile – mošomo wa tšhaba diatla. Borutho bja diatla tša lena, ga a gona yo a ka bo lebalago. Ke leboga le phetolelo lelemeng leo ke bego ke sa le kwešiše. Kukamadišhaba a le dire ka go loka.

Nka dira phošo ge nka lebala go leboga mohumagadi wa lena, lapa la lena e bile ka gaborena. Le ge ngwana a sa ke a leboga mogopo wa mmagwe, fela re a leboga. Gola mmagobatho.

Ditebogo go ba Yunibesithi ya Pretoria, ge ba ile ba ntšea kgopu ka ditefelo tša lengwalo le. Ba bokgobapuku, ke a leboga. Mabati a be a dula a bulegile ge ke be ke tsomana le methopo ya go šogana le pharela ye. Ka thušo ya Mohu France Mokoena, diatla di be di sa boe di le fela. Moya wa gagwe a o robale ka khutšo.

Malebo go lena Ngaka P.M. Kgatla. Ke hlaeelwa mantšu ao a lekanego go le leboga le go le reta. Ka thušo, maitemogelo, boikgafo le tlhohleletšo ya lena, mošomo wo o kgonne go fihla mafelelong. Le e hlabane..., ke a leboga. Swarang bjalo le thuše le bao ba sa tlogo. Ramasedi a le okeletše matšatši a bophelo.

Ke leboga mma wa ka montedi, Mdi. Meriam Mošopjadi Kekana, yo a šetšego e le mogologolo; ka motheo wa thuto wo ba mphilego wona gore ke fihle mo ke lego gona. Robala ka khutšo Mokone-motšwa-Tubatse. Go bomogolle Mdi. S.R. Phalane le Mdi. M.M. Masemola, ka thekgo le tlhohleletšo ya lena, ke kgonne go sela madiba

akhwi. Ke a leboga Mologadi le Tšhitšana. Go lena Mankwana, ke leboga thekgo le kgotlelelo ya lena. Modimo a le godiše.

Basepedišanekanna, ke re sedikwa ga se na bogolo. Ka phišegelo le phegelelo, leeto le letelele le be le fetoga seripana. Ke leboga Ngaka Maruma, wa go ntlatša mafolofolo; ka wena ke lemogile gore ga e je ngwale e ja moditi.

Ngaka Mothiba K.F. ke leboga tlhohleletšo ya gago Mokone. Le fao leoto le bego le thothomela le šia go gata, o ntshwere ka seatla wa nkgoga samma; ke nna yo lehono ke setše. Ba go swana le wena a ba tswalwe ba ate monapelo ga a tsebje. Go Kekana T.S., tseba gore ya nanya le yona e a fihla, ka ge le se na motlogapele, empa le na le motšhabi wa lona.

Ngaka K.J. Lebaka, le ba lapa la ga Phetlhe, borutho bja diatla tša lena bešo, nka se bo lebale. Ramahotswa M.S., ke be ke dula ke go tshwenya ka mareo ao a bego a fela a nyarela ge ke be ke swaragane le phatišišo ye, mme ga se wa ka wa mphelela pelo. Ke a go leboga.

Go banake Thabiso, Katlego le Mpho, ke leboga thekgo, lerato le kgotlelelo ya lena dinakong ka moka ge ke be ke gwerane le dipuku. Ke go leboge gape Thabiso, ge o kgonne go tlanya mošomo wo ka bokgwari bjo bogolo. O gole Phohungwane.

DITENG

TŠUPANE

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE

1.1	MATSENO	1
1.2	MAIKEMIŠETŠO	3
1.3	MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	4
1.4	TLHALOSO YA DIKGOPOLO	5
1.4.1	Kanegelo	5
1.4.2	Dikanegelo tša bana	7
1.4.3	Dikanegelo tša bafsa	8
1.5	BASEKASEKI BAO BA ŠETŠEGO BA SEKASEKILE SERERWA SE	11
1.6	BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO	12
1.7	TAETŠONYAKIŠIŠO	12
1.7.1	Diteng	13
1.7.2	Thulaganyo	15
1.7.3	Mongwalelo	17
1.8	KAKARETŠOMOKA	18
1.9	TSHEPEDIŠO YA DITABA	19

KGAOLO YA BOBEDI

2.1	KANEGELO YA BAFSA	21
2.1.1	Matseno	21
2.1.2	Kanegelo	21
2.1.3	Kanegelo ya bana	24
2.1.3.1	Kanegelo ya bana ke eng?	25
2.1.3.2	Tiholego ya kanegelo ya bana	30

2.1.3.3	Mehuta ya kanegelo ya bana	32
2.2	DIRETWANA/DIKOŠANA TŠA BANA ('RHYMES')	33
2.3	DINONWANEPHETELETŠANNETE ('FAIRYTALES')	38
2.4	NONWANEKAKANYWA ('FANTASY')	43
2.4.1	Nonwanekakanywakanegelo	47
2.4.2	Nonwanekakanywa ya maemo a godimo	47
2.4.3	Nonwanekakanywa ya saense	48
2.5	SERETOKOŠA ('LYRIC')	48
2.6	MEHUTA YA SERETOKOŠA	51
2.6.1	Thetotumišo/thetogale ya sebjale ('Modern praise song / poem')	51
2.6.2	Sefela/Kopelo('Hymn')	53
2.6.3	Mahlologelwa a tlhago ('Nature lyric')	55
2.6.4	Kgegeo ('Satire')	57
2.6.5	Eletši/Seretosello ('Elegy')	59
2.7	KANEGELONNETE ('REALISTIC STORIES')	61
2.7.1	Magorwana a kanegelonnete	64
2.7.1.1	Bonnete ka ga diphoofolo ('Animal Realism')	64
2.7.1.2	Histori ya mannete ('Historical Realism')	64
2.7.1.3	Dikanegelo tša dipapadi ('Sport Stories')	65
2.8	KAKARETŠOMOKA	66

KGAOLO YA BORARO

3.1	MATSENO	67
3.1.1	Kanegelo ya bafsa ('Youth literature')	67
3.1.2	Mahlalagading	71
3.1.3	Kakaretšo	73
3.2	PADINYANA ('Junior Novel')	73
3.2.1	Kakaretšo	76
3.3	KANEGELO YA BAFSA BA BAGOLO ('YOUNG ADULT LITERATURE')	76

3.3.1	Kakaretšo	79
3.4	MEHUTA YA DIKANEGELO TŠA BAFSA	79
3.4.1	Matseno	79
3.4.2	Dikanegelo tša Bosatsebje/ Lekunutu/ Sephiri ('Mystery Stories')	80
3.4.2.1	Kakaretšo	81
3.5	DIKANEGELO TŠA BOHLAG AHLAGA ('ADVENTURE STORIES')	81
3.5.1	Kakaretšo	84
3.6	DINONWANE KA GA BANA BA BANNYANE ('FICTION ABOUT YOUNG PEOPLE')	84
3.6.1	Kakaretšo	85
3.7	TAODIŠOPHELO ('BIOGRAPHY')	85
3.7.1	Kakaretšo	87
3.8	NONWANE YA HISTORI ('HISTORICAL FICTION')	88
3.8.1	Kakaretšo	89
3.9	NONWANE ('FICTION')	90
3.9.1	Kakaretšo	90
3.10	KANEGELORATO ('ROMANCE')	91
3.10.1	Kakaretšo	92
3.11	Nonwane ya saense ('Science Fiction')	93
3.11.1	Kakaretšo	95
3.12	NONWANE YA PAPADI ('SPORTS FICTION')	95
3.12.1	Kakaretšo	97
3.12.2	Kakaretšomoka	97

KGAOLO YA BONE

4.1	TEKODIŠIŠO YA KANEGELO YA BAFSA (BA BANNYANE)	99
4.1.1	Matseno	99
4.2	KAKARETŠO YA DITABA TŠA PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOOFULO	99
4.3	TSHEKASEKO YA PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOOFULO	100

4.3.1	Tokologo ya leebarope	101
4.3.2	Tebanyo ya mongwadi	102
4.4	TLHAMEGO YA KANEGELO YA BANA BA BAFSA	103
4.4.1	Tirišo ya diswantšho	103
4.4.2	Poeletšo	107
4.4.2.1	Poeletšo ka mokgwa wa kopelo ye kopana	108
4.4.2.2	Poeletšo ka mokgwa wa sereto	108
4.4.2.3	Fonte	113
4.4.2.4	Mohola wa fonte ye kgolo	115
4.5	POLELO	115
4.6	TLOTLONTŠU	118
4.6.1	Maina:	118
4.6.2	Madiri:	118
4.7	MONGWALELO	119
4.7.1	Tirišo ya ditumedišo: Mokgwa wa go hlola khutšo	119
4.7.2	Tirišo ya potšišo: Thekniki ya go itswalanya	120
4.7.3	Kakaretšo	122
4.8	'NOGA YA GO ŠAYA TEBOGO'	122
4.8.1	Kakaretšo ya diteng tša 'Noga ya go šaya Tebogo'	122
4.9	TEKODIŠIŠO YA KANEGELO YEO	123
4.9.1	Thaetlele	123
4.9.2	Kanegelo ge e dirišwa bjalo ka sekai	125
4.10	TEBANYO YA MONGWADI	126
4.10.1	Tirišo ya diswantšho	127
4.10.2	Tirišo ya fonte	128
4.11	MONGWALELO	129
4.11.1	Kakaretšo	130
4.11.2	Kakaretšomoka	130

KGAOLO YA BOHLANO

5.1	TSHEKASEKO YA 'TSIETSI'	132
5.1.1	Matseno	132
5.1.2	Diteng	132
5.1.3	Kakaretšo ya diteng tša 'Tsietsi'	132
5.2	TSHEKASEKO YA DITENG	133
5.2.1	Peakanyo ya ditaba	133
5.2.2	Poeletšo	133
5.2.3	Fonte	138
5.2.4	Poledišano	138
5.3	THAETLELE	142
5.3.1	Mehola ya thaetlele	143
5.3.2	Tsietsi ke eng?	144
5.3.3	Kamano ya thaetlele ya Tsietsi le puku	144
5.3.4	Bophelo bja Tsietsi	144
5.3.5	Maitekelo a go hwetša tatagwe	145
5.4	TLAIŠO YA BANA	146
5.5	TLAIŠO YA BANA KA BANA	146
5.6	TLAIŠO YA BASADI	147
5.7	TSHWANTŠHOKGPOLO	148
5.8	BOPHELO BJA TATAGOTSIETSI MEKHUKHUNG	149
5.9	THULAGANYO	149
5.9.1	Thulaganyo ya Tsietsi	150
5.9.2	Moko wa ditaba	151
5.9.3	Thekniki	152
5.9.4	Mohola wa thekniki sengwalong	152
5.9.4.1	Bjale mongwadi o tla mmuša bjang?	154
5.10	MONGWALELO	154
5.10.1	Matseno	154

5.10.2	Diswantšho	157
5.11	KAKARETŠOMOKA	157

KGAOLO YA BOSELELA

6.1	TSHEKASEKO YA RENA MAGOMOTŠA	159
6.1.1	Matseno	159
6.1.2	Kakaretšo ya Rena Magomotša	159
6.2	DITENG TŠA RENA MAGOMOTŠA	160
6.2.1	Peakanyo ya ditaba	160
6.2.2	POELETŠO	161
6.2.3	Fonte	164
6.2.4	Poledišano	165
6.3	Mohuta wa diteng	169
6.3.1	Potšišoretoriki	171
6.3.2	Tshegišo	172
6.3.3	Metlae	173
6.3.4	Diteng di lebane le setšo	174
6.3.5	Diteng go na le mo di hlohleletšago karogano	175
6.4	THULAGANYO	175
6.4.1	Thulaganyo ya Rena Magomotša	176
6.4.2	Thaetlele	177
6.4.3	Magomotša / Bogomotša ke eng?	177
6.4.4	Magomotša/ legomotša le phela bjang?	177
6.4.5	Magomotša ke bomang?	179
6.4.6	Tshwantšhokgopolo	179
6.4.7	Bophelo bja magomotša	180
6.4.8	Phetogo ya Magomotša	180
6.5	MOKO WA DITABA	180
6.6	MONGWALELO	182

6.6.1	Kakaretšo ya temana yeo	182
6.6.2	Temana ye e tlogo sekasekwa še:	182
6.6.2.1	Tshekaseko ya temana yeo	183
6.7	TLADI WA DIKGATI: (PHATUDI C.N. 1958)	185
6.8	KAKARETŠOMOKA	190

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1	PAPETŠO YA BANGWADI BA DIKANEGELO TŠA BAFSA BA BANNYANE LE BA BAGOLO.	191
7.1.1	Matseno	191
7.2	PAPETŠO YA RAMAILA (PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOOFOLO) LE MADIBA ('NOGA YA GO ŠAYA TEBOGO')	191
7.2.1	Papetšo ya diteng	191
7.2.2	Tirišo ya diswantšho	193
7.2.3	Tirišo ya sekai	194
7.2.4	Papetšo ya tirišo ya thekniki	196
7.2.4.1	Mobu: Thekniki ya go lokolla leebarope	196
7.2.4.2	Phukubje: Thekniki ya go phološa monna	198
7.2.5	Phapano mabapi le tirišo ya fonte	199
7.2.6	Phapano mabapi le tirišo ya thaetlele	200
7.3	PAPETŠO YA DIKANEGELO TŠA BOPAPE (TSIETSI LE RENA MAGOMOTŠA)	201
7.3.1	Diteng	201
7.3.1.1	Diteng di na le khuetšo ya setšo	202
7.3.1.2	Baanegwa	203
7.3.1.3	Poeletšo	203
7.4	POLEDIŠANO	204
7.5	FONTE	207
7.6	THULAGANYO	208
7.7	THAETLELE	209

7.8	POLELO	209
7.9	MONGWALELO	210
7.10	PAPETŠO GARE GA KANEGELO YA BANA BA BANNYANE LE KANEGELO YA BANA BA BAGOLO	211
7.10.1	Matseno	211
7.10.2	Papetšo ya tirišo ya diswantšho	211
7.10.3	Papetšo mabapi le tirišo ya peakanyo ya ditaba	212
7.10.4	Papetšo ya tirišo ya polelo	214
7.10.5	Kgetho ya baanegwa	216
7.11	PAPETŠO YA DITENG	218
7.11.1	Matseno	218
7.11.2	Diteng tša kanegelo ya Peolane e etela mašakeng a diphoofolo le ya Tsietsi	218
7.11.3	Diteng tša dikanegelo tša 'Noga ya go šaya tebogo' le Rena Magomotša	219
7.11.4	Kakaretšomoka	220

KGAOLO YA SESWAI

8.1	THUMO	222
8.1.1	Matseno	222
8.2	KGAOLO YA PELE	222
8.3	KGAOLO YA BOBEDI	223
8.4	KGAOLO YA BORARO	224
8.5	KGAOLO YA BONE	225
8.6	KGAOLO YA BOHLANO	227
8.7	KGAOLO YA BOSELELA	228
8.8	KGAOLO YA BOŠUPA	229
8.9	TEMA YA M. J. MADIBA DINGWALONG TŠA BAFSA	231
8.10	DIKOKWANE TŠE BOHLOKWA TŠA KANEGELO YA BAFSA	236

9	METHOPO	237
9.1	MATSENO	237
9.1.1	Dipuku tša mothopo	237
9.1.2	Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	237
9.1.3	DIPUKU TŠA TEORI TŠEO DI SEGO TŠA TSOPOLWA	255
10	SUMMARY	257
10.1	KEY CONCEPTS	260
11	SAMEVATTING	261
11.1	HOOF ONTWERPE	262

KGAOLO YA PELE

1.1 MATSENO

Groenewald (1993:65) ge a bolela ka dikanegelo tša bafsa o re:

Dikanegelo tšeo di hlokegago ka kudukudu dingwalong tša
Sesotho sa Leboa ke tša bafsa.

Taba yeo ya Groenewald ke therešo, eupša ga se ye e bolelago ditaba ka botlalo ka gobane e a akaretša. Dikanegelo tša bafsa tše di lego gona ke kgale di se sa hwetšagala, ebile ga di sa gatišwa. Fa go gopolwa ka kanegelo ya bana ya go bitšwa *Tabana-tswewe ya bana* ya go ngwalwa ke Ledwaba, ka ngwaga wa 1994. *Doea o ya kxolexong* (1946) le *Mafuta o ya sekolong* (ya diswantšho) (1946) tša go fetolelwa ke Boerop. Tša phetolelo ya Cillié le Ngoepe, ke: *Ditaba tša serapa sa diphoofolo* (1946), *Ba/bu Bere* (1946), *Congolene Nazimbali* (1946), *Joseph Morati was bana* (1946), *Josie le Satano* (1946), *Kubiek kwena ya meetse* (1946), *Kxoši Tau* (1946), *Mierie Mowe* (1946), *Mokxalabje Kondor* (1946), *Seoka 'Ramolala-Motelele'* (1946), *Sigapu kubu* (1946), *Simson le Delila* (1946) le *Taba ya Benga* (1946).

Ka lehlakore le lengwe go tlo lemogwa gore go na le dikanegelo tša bana ba bagolwane, bjalo ka tša Bopape, *Rena Magomotša* (1987) le *Tsietsi* (1995), Rafapa, *Bowelakalana* (1987), Nkadimeng, *Bana ba rena* (1997), Ramaila, *Peolane e etela lešokeng la diphoofolo* (1969) le ya Maredi, *Aowa...Wene... Thaka ye tshese* (1987). Dipukwana tšeo di gatišitšwe ka gobane Kgoro ya Thuto e ile ya nyaka dipadišo tša bana bao. Ka go realo, tšona di ngwadilwe ka gobane go be go na le nyakego ye e rilego.

Bjale ge, go tlo lemogwa mathata ao a hlolwago ke tlhalelo ya mohutangwalo wo. Mathata ao ke a mantši, ka fao a yo akaretšwa ka dintlha tše tharo tše kgolo, e lego

(a) a diphetolelo, (b) a dingwalo tša bana ba bagolwane (mefato/dikreiti tša 7-9) le (c) a kgatišo.

Ge go hlokomelwa diphetolelo tše di lego gona, go lemogwa gore ga di godiše phišegelo ya go bala ka gobane di lapiša kgopolo ya mmadi. Taba yeo e hlohleletšwa ke bonyane bja ditlhaka goba dikgatišo tša dingwalo tše ka gobane di swariša mmadi yo mofsa boroko ge a di bala. Godimo ga moo, bontši bja tšona ga se bo lebane le dikanegelo/ditšweletšwa tša bana ka gobane ga di sware kgahlego ya mmadi (wa mofsa) le gateetee.

Bjale ge go šetšwa ditšweletšwa/dingwalo tša bana ba bagolwane ba mefato/dikreiti ya ka godingwana ya 7-9, go lemogwa gore le tšona ga di nape di bea mollwane wa maleba wa karoganyo ya mohutangwalo wo. Taba yeo e bolela gore go boimanyana go di hlophela legorong leo ka tshwanelo. Ka go realo, go akanywa fela gore e ka ba tša sehlopha seo.

Ka lehlakoreng le lengwe ge go hlokomelwa mathata a kgatišo ya dingwalo tše, go lemogwa gore dikgatišo ga se tša maleba, ke go re dingwalo tša gona ga se tša gatišwa ka baphatlalatši ba mmapaale. Ge go lebelelwa matlakala a tšona, go tlo lemogwa gore a tlantšwe ka motšhene wa go kgopša, go na le diphošo tše ntši tša go senya thelelo ya thulaganyo ya sengwalo. Godimo ga moo ditlhaka ke tše nnyane tša go se balege ka tshwanelo. Ge go tsinkelwa diswantšho tša tšona go lemogwa gore le tšona ga di kgotsofatše ka gobane ke tše nnyane tša go se be le mebalabala.

Bontši bja dingwalo tše bo na le mafokodi a go lebana le tikologo, leago le setšo. Ge a tiiša kgopolo ye, Groenewald (1993:65) o re dikanegelo tše dingwe ga se tšeo di lebanego le bana ka ge di sa nepiše dinyakwa tša bana. O re padinyana ya *Tladi wa Dikgati* (1958) ka Phatudi ga e lebane le bana. O re bana ga ba kgone go itswalanyana le ditiragalo tša yona ka gobane maikutlo le khuduego di lebane le batho ba bagolo. Se ke taetšo ya gore dikanegelo tše di tsenelana ka ge go be go se mellwane ge bangwadi ba ngwala. Ke ka fao Huck (1989:7) a rego, '*Books about*

children may not necessarily be for them. The presence of a child protagonist then, does not assure that the book is for children’.

Nyakišišo ye e lemoga ditšhitišo/mapheko tše dingwe ntle le tšeo di boletšwego ka godimo. Setšhaba sa Bapedi ka kakaretšo ga se kgone go bala (le go ngwala), gagolo ge go hlokometšwe badudi ba dinagamagaeng. Ka fao lerato la go bala le thoma ge ngwana (yo monnyane) a balelwa ke morutiši/-gadi ka phapošingborutelo kua sekolong.

Godimo ga moo go sa na le bothata bjo bongwe bja go lebane le tlhokego ya dipuku, (le ge e le diphetolelo) gagolo tša mohuta wo. Bothata bjoo bo godišwa le ke taba ya tlhokego ya bangwadi ba mmakgonthe ba dingwalo tša mohuta wo. Go boima go bagatiši go rekiša dipuku tša mohuta wo ka gobane dipuku tše di lego gona di rekelwa dikolo fela.

Tharollo ya a mangwe a mathata a e lebane le go hlahlwa ga bangwadi ba mohutangwalong wo. Bothata ke gore go fihlela bjale, tlhahlo (ya maleba) ga e gona. Le yeo ya Groenewald ga se ye e kgotsofatšago.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye a lebane le tlhahlo ya mmakgomatha ya mohutangwalo wo. Bangwadi ba swanetše go hlahlwa go ngwalela bana (le bafsa) dingwalo (dikanegelo/ditiragatšo le ditirelo) tša mmakgonthe tšeo di nepišago maikutlo a bana/bafsa gore di ratege magareng ga bona (bana/bafsa). Tlhahlo ye bjalo ke ya tšhoganetšo ka gobane go na le sekgoba se segolo sa tlhaelelo ya mohutangwalo wo ge go bapetšwa le dingwalo tše dingwe mo malemeng a Bathobaso, gagolo mo polelong ya Sepedi. Tlhahlo yeo e bohlokwa ka gobane ge go ka lemogwa mo ditropong, Bapedi ga ba sa phela bophelo bja setšo sa Bapedi - ba fetogile babadi ba barutegi. Ke go re, bjale ba kgona go bala. Pele ba fetoga

babadi ba Maisimane, dipuku tša bana di swanetše go ngwalwa ka nepo ya go boloka gape le setšo.

Thušo ya mmušo le yona e a nyakega tharolong ya bothata bjo, gore dipuku tša bana di be gona ka dikolong le ka dikretšheng. Le ge lengwao le le ka se kgone go gapeletša mmušo go thekga babadi ba bana ka dingwalo tša mohuta wo, fela le ka thuša go ba tlhahlo ya bjoba go bangwadi (ga ešita le go babadi). Ka go realo, nyakišišo ye e tla ba le mohola wo mogolo go bangwadi (le go babadi) ka kakaretšo.

1.3 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO

Mokgwa woo o tšwelelago go feta mekgwa ka moka ke wa go hlaloša; ka go realo o ya go hlathollwa ka botlalo nyakišišong ye.

Ke ka fao lengwalophatišišo le le yago go diriša mokgwa wa go hlaloša sebopego sa sengwalo. Ke kgopolo ye e tla hlalošwago ka botlalo morago ditaba tša alwa ka go fa mohlala go tšwa go tše dingwe tša dikanegelo tše di yago go šomišwa go ya ka dintlha tše:

- Maemo a mongwadi mo tikolong ya leago (*'social content'*).
- Taolo ya tikologoleago (*'allegiance'*) ya mongwadi bjalo ka mekgatlo ya dipolitiki, kereke, bjalobjalo.
- Ge maitemogelo a mongwadi a nepiša babadi.

Ge go lebeledišišwa dipukwana tša Bopape, *Rena Magomotša* (1987) le *Tsietsi* (1995), dingwalo di bontšha mafelo a nnete ao a tsebegago bjalo ka Yunibesithi ya Leboa, Badimong fao boTsietsi ba dulago ntshe, toropong ya Polokwane mo go šomago mmagoTsietsi le Leboakgomo mo go dulago tatagwe. Mafelo ao a gona; ke mafelo a nnete.

Magomotša a tseba sekolo, ba rutha ka matamong le go ya dikerekeng ka Lamorena. Setšhaba se rulaganya diphadišano tša mabelo go tloša bana mebileng le gore ba efoqe go seleka, mola ka go le lengwe maphodisa a lwantšha bosenyi setšhabeng.

Maredi mo go *Aowa Wene... Thaka ye tshese* (1987), o bontšha bana ba bagolo bao ba lego dikolong tše di phagamilego le diyunibesithing. Ba tšweletše bophelong ka ge ba bile le tsebe; ba feditše ba agile motse, bophelo bja ba bose (Diale le Malebo). Mpararitla le bagwera ba gagwe ba šitilwe ke bophelo ka go tšewa ke melodi ya makaba. Ba bile bjalo ka popotela ye e sa kwego, ba fetša ba wetše leretheng la mohwelere.

1.4. TLHALOŠO YA DIKGOPOLO

Phatišišo ye e ya go hlaloša mareo ao go bonwago go le bohlokwa gore a hlalošwe go tloša kgakanego go babadi; e lego:

- Kanegelo
- Dikanegelo tša bana
- Dikanegelo tša bafsa

1.4.1 Kanegelo

Ge a hlaloša kanegelo/sengwalo Mothapo (1996:10) o re ke dingwalo tše di tšewago gore ke tša bokgabo, '*Literatures are writings that are valued as works of art*'. Ka go realo go ka thwe ke bokgoni bjo bo tšeneletšego bjo mongwadi a nago nabjo go tšweletša mošomo wa gagwe ka mokgwa wa bothakga. Bothakga / bokgoni bjoo bo akaretša tšhomišo ya polelo, kgetho ya mantšu le go a beakanya gore di kgahle bao ba yago go di bala.

Ke ka fao Hunt (1994:23) a rego go nyakega temogo yeo e phatlaletšego le bokgoni bjo bo lebanego ge go ngwalwa kanegelo / sengwalo. Nokaneng le ba bangwe (1990:43) ba re mongwadi o šomiša kanegelo go anega ditaba ka go šomiša polelo yeo e dirišwago ge go bolelwa. Go na le mmoledi le yo a theeleditšego; bobedi bjo bo kwantšhwa ke polelo.

Go tlaleletša seo se boletšwego ke boNokaneng, Ramushu le Mphahlele (1987:1) ba tšweletša mehuta ye meraro ya dikanegelo, e lego padi, kanegelokopana le padinyana. Ba re mehuta ye mengwe ya direkto ke dikanegelo eupša di anegwa ka mokgwa wa temana.

Groenewald (1993:5) o ruma ka go re kanegelo e bolela ka ga (a) tatelano ya ditiragalo le (b) batho bao ba swerego mathata. O re bangwadi ba šomiša mekgwa ye mebedi ye ge ba laodiša. Ba nontšha ditiragalo goba ba godiša baanegwa. O tšwela pele letlakaleng la boselela ka go fa mehuta ye mebedi ya dikanegelo, e lego dingwalo tša go itiša (*entertainers*) le tša kwešišano. Groenewald o gata ka mošito o tee le boRamushu ka go re tša Sepedi di ka aroganywa ka mehuta ye meraro go ya ka sebopego sa tšona bjalo ka padi, padinyana le kanegelokopana.

Ge go akaretšwa kgopolo ye go ka thwe, kanegelo ke mokgwa wo mongwadi a o šomišago go bolela le babadi go otlolla maphelo le megopolo ya bona. Mongwadi o dira seo ka mokgwa wa polelo.

1.4.2 Dikanegelo tša bana

Go ya ka Brann (1992:31) dikanegelo tša bana ke dikanegelo tšeo di balwago ke bana. Huck (1998:7) o tšwetša pele polelo yeo ka go re dipuku tša bana di balwa ke bana, mola tša ba bagolo di lebane le bobadi bja ba bagolo.

Seo se bolelwago mo ke go re, ge ngwana a kgona go bala sengwalo / kanegelo le ge maikutlo a sa nepiše ngwana, ka go re ngwana a sa kgone go inyalanya le sona, fela ge a kgona go se bala gona sengwalo seo se ka tšewa go ba sa bana. Se segolo seo se lebeletšwego ka gare ga dikanegelo tša mohuta wo ke go ruta. Ge di na le thuto ye e itšego, le ge di be di ngwaleletšwe batho ba bagolo, go tloga mathomong, le bana ba ka di bala. Tše dingwe di kgethilwe ka ge bana ba swanetše go ithuta tšona. Ke go re, di balwa ka fase ga tlhokomelo ya motho yo mogolo.

Dingwalo tša go swana le tša Robinson Crusoe, tša go tšweletšwa ke Rousseou, ke dingwalo fela e sego tša bana (Hunt, 1994:60). Dingwalo tšeo di tšerwe go ba tšeo di loketšego bana ka gore ka go le lengwe di na le tše bohlokwa bjalo ka merero ya thuto: go ruta bana ka merero ya tlhago, phedišano, le tše dingwe tšeo di lebanego le setho. Go realo ke go re dingwalo ka moka tšeo di lebanego le go ruta, di tšewa gore ke tša bana. Tše dingwe tša dikanegelo tšeo, le ge di se tša ngwalelwa bana fela, di na le maatlakgogedi go bana. Ke go re di fa ngwana tharollo ya lebakanyana. Ke ka fao Hunt (1994:23) a rego go nyakega bokgoni bjo bo lebanego le babadi ba go lekana le bana. Kgwekgwe ya tšona e godimo ga ngwana.

Lebaka le legolo mo ke go kgetholla dingwalo tša bana go dingwalo ka kakaretšo; le go bona gore go fihla gabjale dikanegelo tša bana di tšwetše pele goba aowa. Gape go tlo hlokomelwa gore bokantle bja puku le leina (la yona) di swanetše go ba ka mokgwa wo di tlogo tanya mahlo a ngwana. Ke ka tsela yeo kgwebo ya thekišo ya dipuku tša mohuta wo e tlogo golela godimo ka gona.

Go iša pele go tlo lemogwa gore bana ba bala dikanegelo tšeo di tlogo ba thabiša, e sego fela go ba ruta. Go ipshina ka seo o se balago ke tlhohleletšo ya gore motho

a tšwele pele ka go bala. Mengwagakgolong ya bolesomešupa go balela boithabišo go be go sa dumelelwe. Ke ka fao Hunt (1994:27) a rego dikanegelo tša bana e be e le lepatlelo la ntwaga magareng ga taelo le boithabišo, magareng ga kgatelelo le tokologo le magareng ga letšhogo le lethabo. Huck le ba bangwe (1989:6) ba tšwetša kgopolo ye pele ka go re dikanegelo tša bana ke tšeo bana ba tloga ipshina ka tšona gomme ba tšwela pele go di bala. Ba re di tšweletša bophelo - ka fao diswantšho le mantšu di kago šoma mmogo go tšweletša maitemogelo ao a lebanego le go dira gore di tsefele bao ba di balago.

Groenewald (1993:65) o re go na le mokgwa wo dipukwana tša bana di swanetšego go lebelelega ka gona. O re diswantšho e be tše kgolo tša mebala ye mebotse, go hlaloša seo se diregago. Polelo yona e se tsene kudu, ke go re e se be polelo ya go iphihla.

Go ruma kgopolo ye go ka thwe go ngwala dikanegelo tša bana ga se mošomo wo bonolo. Go nyakega bokgoni le bokgabo go tšweletša mohutangwalo wo.

Bjale ge dikanegelo tša bana di lekotšwe, go tla latela tša bafsa. Lereo le bafsa le lona le tla tsinkelwa pele go tsenelelwa ka gare ga dikanegelo tšeo ka gobane le le bohlokwa mo tlhalošong ya dingwalo tša bafsa.

1.4.3 Dikanegelo tša bafsa

Bafsa

Ge a hlaloša kgopolo ye bafsa, Chambers (1985:85) o re ke bao ba lego magareng ga bjana le bogolo. Tucker (1982:35) o re 'bofsa' ke nako yeo bafsa ba lebanego le yona go leka go itokišetša bokamoso le gore ke dife tšeo ba di nyakago bophelong. Ke go re ke bana ba mengwaga ya go tloga go lesometharo go ya go ye lesomesenyane.

Groenewald (1993:65) yena ge a bolela ka bafsa o re ke bana ba bagolo. Le ditaba tše di bolelwago di lebane le bogolo bja bona. Ke masogana le makgarebe ao a šetšego a ithuta tša yunibesithi, bao ba thomago go lebelelana ka lerato.

Ge go rungwa go ka thwe bafsa ke bana bao ba šetšego ba tšwele mahlalagading. Ba lebane le ditlhohlo tše thata tšeo di lebanego le go ithuta bophelo ka kakaretšo.

Dikanegelo tša bafsa

Mothapo (1996:9) ge a hlaloša dikanegelo tša bafsa o re ke dingwalo tšeo di loketšego go balwa ke bana ba bagolo. Ke go re, ke bana bao ba šetšego ba kgona go ipalela (bala) ka bobona ntle le go šala motho yo mongwe morago ge a bala. Go hlaloša go ya pele o re ke tšeo di ngwaletšwego bana ba dikolo tšeo di phagamego. Skjonsberg (1992:4) o tšwetša hlalošo yeo pele ka go re, ke *'Youth literature: books about adolescents facing the problems encountered in the stages between childhood and adulthood'*.

Dikanegelo tše di bolela ka mathata ao bafsa ba gahlanago le ona tseleng ya bona ya bophelo ge ba tlogela bjana ba fetela bogolong. Groenewald (1993:66) ge a bolela ka dikanegelo tše tša bafsa o re di swanetše go lebana le boitemogelo le bogolo bja bona, e lego go swantšha bophelo bjalo ka selo se sebotse, ba bile ba bo hlologe le ka tsela ya go široga mathata a bophelo gore ba phele ba lokologile le gore go be le maatlakgogedi a a godišwago ke ditiro tša bohlagahlaga.

Mokgwa wo mongwe woo o bego o tlwaelegile kudu ke wa go aroganya dikanegelo tša bafsa go ya ka bong. Dingwalo tšeo di tšewago gore di loketše banenyana di be di fapana le tšeo di balwago ke bašemane. Dikanegelo tšeo di balwago ke banenyana di gatelela bophelo bja ka lapeng bja kgatelelo le maitshwaro a mabotse setšhabeng, mola ka go le lengwe tša bašemane tšona di se na le mellwane le ditšhitišo bjalo ka tša basetsana.

Segologolong go be go thwe monna ke hlogo ya lapa, ka fao o na le maatla godimo ga mosadi le gore mosadi o ka fase ga monna (Shaba, 1998:22) le (Greyvenstein, 1996:75). Gabjale ga di sa latelwa, ka gobane di a ruta. Ka fao di be di le bohlokwa go fetišetša mekgwa ya setšo baneng.

Marais (1983:12), Steenberg (1992:203) le Thomson (1987:30;342) ba tiiša gore di na le tšhušumetšo go mofsa ge a lebeletše taba ya bong. Ka tsela yeo Reynold (1994:ix) o re dikanegelo tše ke methopo go ya le ka fao ba tšeago dilo ka gona go swana le tša thobalano, bong, dikgaruru, bjalobjalo.

Dikanegelo tša bafsa di kgona go aga bana gore ba kgone go amogelana le go phedišana le ba bangwe. Kortenhuis le Demarest (1993:220) ba re ge ba di latela ba phela go ya ka tšona, di tla ba thuša go tšea dipheho bjalo ka banna le basadi.

Lehono kgethollo go ya ka bong ga e sa dumelelwa. Batho ba na le ditokelo. Le dingwalo / dikanegelo tša bjale di kgahlanong le taba ya go kgethollo go ya ka bong le dipolelo tša mohuta woo. Basadi ba thomile go tšea maemo a bona a nnete setšhabeng go bontšha gore le bona ba lekana le banna go dilo ka moka. Fox (1993:84) o re ka moka tšeo re di balago, di a aga, ebile di dira seo batho ba lego sona ka go tšweletša bobona. Hollindale (1992:28) o re taba ya kgethollo go ya ka bong e sa le bothata bjo bogolo ka ge go sa na le dikanegelo tše ntši tša mohuta wo. Mokgwa wo o metše go bangwadi go tšwa dingwalong tša mathomo.

Go tlo lemogwa gore dingwalo tše ntši di ngwadilwe ke banna, ba ngwalela bašemane, le gore tšeo di bolelago ka banenyana ga se tše ntši le gona ke tšeo di ngwadilwego ke basadi moo mosadi a tšwelelago bjalo ka molwantšhwagolo (Singh, 1998:1-2) le (Minns, 1991:41).

Fox (1993:84) ge a ruma o no re ga go na le tekatekano ya dingwalo tša basetsana le bašemane ka dikolong. Ka go realo, o thulana le taba yeo ka gobane o re dikanegelo tšeo di nago le kgethollo go ya ka bong di lwantšhwe, le gore basadi ba akaretšwe mešomong ya maemo a godimo bjalo ka a boetapele; banna le bona ba

šome mešomo ya go thuša ka malapeng. Ka yona tsela yeo dingwalo tša bašemane le basetsana di akaretšwe ka go lenaneothuto. Ke ka fao Penfield (1987:62) a rego go be le direrwa (dihlogopoledišano) ka dikolong tšeo di lego kgahlanong le kgethollo go ya ka bong.

Bjale ge kgopolo ya dikanegelo tša bafsa e lekotšwe, go tla latela basekaseki bao ba šetšego ba sekasekile sererwa se.

1.5. BASEKASEKI BAO BA ŠETŠEGO BA SEKASEKILE SERERWA SE

Groenewald (1993) ke mosekaseki a nnoši wa Sepedi yo a boletšego ka sererwa se. Yena o arotše dikanegelo tša bana/bafsa ka mehuta ye meraro. Mohuta wa mathomo ke wa bana ba mengwaga ye e selelago go ya go ye seswai, ke go re ge ba eya sekolong. Bontši bja dikanegelo tše ke dinonwane le dithai. Di bitša le go tsikinya bana ka gore di a ba kgahla. Ke thuto go batho ba bagolo le bafsa ka gore di a lemoša ebile di a sola. Di hlaloša bophelo gagolo bja mofsa ka kakaretšo. Pukwana ya Ramaila, *Peolane e etela mašakeng a diphoofole* (1969), e filwe bjalo ka mohlala legorong le, le ge a bile a okeditše le ka ya Mabuya, e lego *Nokana ye e šutšago* (1986).

Mohuta wa bobedi ke wa bana ba mengwaga ye lesomepedi goba lesomenne. Mohlala wa legoro le ke dipukwana tša Bopape, *Rena Mogomotša*, (1987), le *Tsietsi* (1995), le ya Rafapa, *Bowelakalana* (1987).

Mohuta wa mafelelo o re o lebane le bana ba bagolo, ke go re bafsa bao ba šetšego ba le dikolong tša maemo a godimo bjalo ka yunibesithing. Mo dikanegelong tše ditaba go bolelwa tša lerato tšeo di lebanego le bogolo bja bona. Maredi, *Aowa Wene ... Thaka ye tshese* (1987) ke mohlala wo mobotse legorong le. Godimo ga moo go sa na le ya Nkadimeng, *Bana ba rena* (1997).

Ka go realo go rungwa ka go re dikanegelo tša bana di na le lentšu, di a bolela go iša molaetša go bana/bafsa. Godimo ga moo di ka arolwa ka magoro a a ilego. Go tlo lemogwa gore Groenewald o bolela ditaba tše ka go fo akaretša go fapana le maikemišetšo a nyakišišo ye.

1.6. BOHLOKWA BJA NYAKIŠIŠO

Go lemogilwe gore go hlokega ga dikanegelo tša bana/bafsa ka kakaretšo ke bothata bjo bogolo. Le gore go fihla gabjale tharollo ya maleba ga e gona. Seo se nyakegago ke tlhahlo ya bangwadi go tšwa go mmušo. Bangwadi ba hlahlelwe go ngwala dikanegelo tša bana le bafsa gore go tle go efogwe tlhakahlakano ye e lego gona. Ke go re, go be le mellwane magareng ga dingwalo tša bana le tša batho ba bagolo. Tša bana di nepiše khuduego le maikutlo a bona gore di tle di ba kgahle ba ipshine ka tšona ge ba di bala. Diphošo tšeo di bego di dirwa ke bangwadi di hlokolwe; go no swana le phošo ya go šomiša lereo le – ‘dikanegelo tša bana’, e le ge fela moanegwamogolo e le ngwana eupša maikutlo le khuduego di lebane le batho ba bagolo, mohlala *Tladi wa Dikgati*.

Phatišišo ye e dira boipiletšo bja tlhahlo ya tšhoganetšo go tšwa go mmušo go hlahla bangwadi ba mohutangwalo wo gore ditšhitišo le mafokodi ao a tšwelelago bjalo ka tlhokego ya dipuku, ga ešita le tša diphetolelo, le go se kgone go bala ga ditšhaba tša Bapedi le go se akaretšwe ga dikanegelo tša bana/bafsa ka go lenaneothuto, di tle di fokotšege. Mafokodi ao a lebanego le tikologo, leago le setšo a lokišwe bjalo ka ge ngwana a kgona go ithuta gabotse go tšwa tikologong ya gabo. Bagatiši le bona ba tlo tšwela pele go gatiša dingwalo tše ka bontši ge lerato la go bala dipuku le bjetšwe go babadi, e sego ge di bapaletšwa dikolo fela. Se se tlo kgonega ge legoro le lengwe le le lengwe le lebane le mohutangwalo wo o itšego.

1.7 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo ye e yago go latelwa ke ya naratholotši. Borateori ba bantši bjalo ka boGenette (1980:27), Strachan (1988:2) le Mojalefa (1996:1) ba šetše ba

hlalošitše kgopolo ye naratholotši gore ke mokgwa wo o dirišwago ge go fetlekwa sebopego sa sengwalo. Ke gore sengwalo ge se bopilwe ka mahlakore a mararo. Le ge go le bjalo borateori ba ga ba gate ka mošito o tee tlhalošong yeo ka gore boGenette bona ba bolela ka go akaretša mola Mojalefa (1996:1) le Groenewald (1993:14) ba bolela ka ga mokgwa wo mofsa wo o bitšwago gore ke naratholotši yeo e fetotšwego, ke mokgwa wo o dirišwago ke ba Lefapa la Maleme a Maafrika ka Yunibesithing ya Tshwane. Ka go realo taetšonyakišišo ye e ya go latela tsela yeo ya boMojalefa, e lego ye e fapanago le ya boStrachan; ka ge ba hlaloša matlalo a mararo a sengwalo gore ke letlalo la diteng, e lego letlalo la mathomo la ka gare, thulaganyo, letlalo la gare mola letlalo la boraro la ka ntle le lebane le mongwalelo. Phapano gare ga borateori ba e no ba fela gore boStrachan ba re letlalo la thulaganyo le lebane le kanegelo mola la mongwalelo le lebane le tebelelo ya mongwadi. BoGroenewald ba gatelela sererwa ge ba hlaloša diteng; mo go thulaganyo, ba bolela ka moko wa ditaba, go mongwalelo ba gatelela taba ya khuduego.

Nyakišišo ye e ya go nepiša matlalo a mabedi fela, e lego diteng le thulaganyo ka ge e le ona a lebanego le phatišišo ye. Bjale go yo latela tlhalošo ya matlalo ao a sebopego sa sengwalo, e lego (a) diteng le (b) thulaganyo.

1.7.1 Diteng

Go ya ka Maila (1997:18) le Groenewald (1993:4) diteng ke letlalo la mathomo la ka garegare la sengwalo. Go tšwela pele Groenewald, gona letlakaleng leo o re, letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, pele ga ge mongwadi a bolela goba a ngwala ka tšona, pele ga ge a di hlaloša. Mojalefa (1995(a):14) o katološa tlhalošo ya kgopolo ye ka go re ke ditaba tšeo e lego kgale di le gona pele ga ge sengwalo se ka hlanywa. Ka go realo, ditaba tšeo tša diteng ga se tšeo di thomilwego ke mongwadi, eupša mongwadi o hweditše di le gona, sa gagwe ya ba go rulaganya sengwalo go ya le ka fao a ratago ka gona. Ke ka fao Mohlala (1994:24) ge a tsofola Groenewald (1991:18) a rego:

...di lebane le tša bophelo ka bophara, ke tše di sego tša rulagangwa ke mongwadi/mmoledi.

Heese le Lawton (1988:104) le Jefferson le Robey (1993:39) ba šitlela tlhalošo yeo ka go re ditaba tša diteng ke molokoloko wa ditiragalo tše di beakantšwego ka go latelana, tša kgokaganywa go fa sebopego sa sengwalo; ke go re, taba yeo go bolelwago ka yona.

Van Luxemburg, Bal le Weststeijn (1981:48) ba bolela gore ge ditiragalo tše tša diteng di hlolega, go ba le lenaneo la tatelano leo le rilego, leo go ya ka Groenewald (1991:18), le laolwago ke melao ya setšo; ke go re, melao yeo motho a e tlwaetšego. O tlaletša ka go re tatelano ya mohuta woo ya ditiragalo ke ye e kwalago. Rimmon-Kenan (1983:3) le yena o kiba ka mošito o tee tatelanong yeo ya ditiragalo tša diteng ka go re:

Story designates the narrated events, abstracted from disposition in the text and reconstructed in their chronological order, together with the participants in these events.

Ka go realo, ditiragalo ke tšona di hlolago kanegelo gore e be gona. Seo se bolela gore togagano ye ya ditiragalo ke ye bohlokwa kudu ge go anegwa ditaba.

Mojalefa (1995:19) ge a ruma kgopola ye o bolela gore ge ditiragalo tše di latelana bjalo go ba le kgokagano yeo e dirwago ke taba e tee ye kgolo yeo e bitšwago sererwa ('topic'). Sererwa ke kgopolo ye bohlokwa yeo e šomišwago ge go bolelwa ka ditaba tša diteng.

Go ya ka Serudu (1989:43), Mathibe (2001:1) le Lebaka (2006:17) sererwa ke motheo wa kakaretšo ya diteng tša sengwalo. Marggraff (1994:61) ge a hlaloša sererwa o bolela gore ke kgopolokgolo ya mafelelo yeo mmadi a e fihleletšego mo sengwalong; ke go re, ke ge mmadi a fihlile magomong a mafelelofelelo ao a ka se sa kgonago go tšwela pele go akaretša ditaba tše a ratago go di akaretša.

Ka fao go lemogwa gore sererwa ke karolwana ye bohlokwa ya diteng, ka gobane se kgokaganya diteng tša sengwalo gore e be kgopana e tee ya go kgwahla. Mojalefa (1995:20) o gatelela bohlokwa bja sererwa ka go re se laola dielemente ka moka tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le felo. O ruma le go akaretša ka go tšweletša dintlha tše bohlokwa malebana le bohlokwa bja sererwa:

- Se kgokagantšha ditiragalo.
- Se laola ditiragalo.
- Se laola tikologo, e lego nako le felo.
- Mongwadi o kgetha mo ditaba di thomago le mo di felelago gona ge a ngwala sengwala sa gagwe. Sephetho seo se laolwa ke sererwa.
- Sererwa se lemoša mmadi ditiragalokgolo le baanegwagolo.

1.7.2 Thulaganyo

Thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a beakanyago ditiragalo tša sengwalo ka gona. Shole (1991:109) le Thokoane (1994:13) ba hlaloša kgopolo ye ka go re thulaganyo e theilwe ka peakanyo ya ditiragalo tša diteng. Mongwadi o di rulaganya go ya ka maikemišetšo a gagwe. Borateori ba babjalo ka Kgatla (1988:3), Jafta (1978:72) gotee le Notestein (1974:52) ba molomo wa lehlabula ka go re mongwadi o ikgethela ditiragalo tšeo tša sengwalo sa gagwe, gomme a di beakanya ka lenaneo gore di tlemagane ka go latelana go tšweletša molaetša. Go kgonthiša seo se bolelwago, Serudu (1989:48) o hlaloša gore:

Thulaganyo ke freimi goba motheo wo go wona mongwadi a hlomago taba ya gagwe go wona. Go yona ditiragalo di latelana go ya ka moo di hlolanago ka gona.

Ka go realo go ka thwe, tatelano yeo ya ditiragalo ke ye bohlokwa peakanyong ya ditiragalo tša diteng, gape se bohlokwahlokwa ke ka fao ditiragalo tšeo di hlolanago

ka gona. Ge a naba tabeng ye, Forster (1927:116) o oketša ka go re, '*A plot is also a narrative of events, the emphasis falling on causality*'. Seo se gatelelwago ke peakanyo ya ditaba ka go latelana ge mongwadi a ngwala sengwalo sa gagwe. Abrams (1981:137) o katološa taba yeo ya thulaganyo ka go e amantšha le khuduego le bokgabo. O bolela go re, '*The plot in a dramatic or narrative work is the structure of its actions, as these are ordered and rendered towards achieving particular emotional and artistic effects*'. Tlhalošo yeo ya Abrams e gatelela go rulaganywa fao ga ditaba go ya ka maikemišetšo goba yona tebanyo ya mongwadi. Mojalefa (1995:16) o šitlela gore thulaganyo ke mokgwa woo mongwadi a dirišago ditaba tša diteng gore maikemišetšo goba tebanyo ya gagwe e tle e bonale. Yona tebanyo goba maikemišetšo ao, ke seo se bitšwago moko wa ditaba, e lego seo go ya ka boLawton (1988:135), e lego yona kgopolokgolo yeo e swaraganyago ditiragalo ka moka tša sengwalo. Go tšwetša pele tlhalošo ye Serudu (1989:33), o re moko wa ditaba ke kgwekgwe goba tabakgolo ya sengwalo ka gore ge mongwadi a šala a ngwala puku, o nyaka go kgala se sengwe bophelong.

Go rumeng Mojalefa (1995:27) o re moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tlo ngwala sengwalo. Ka fao moko wa ditaba ke motheo wa sengwalo sa mongwadi ofe goba ofe.

Moko wa ditaba o na le mohola wo mogolo kudu, woo go ya ka Culler (1972:224) le Groenewald (1993:4-5) ba rego ke go swaraganya ditaba tša thulaganyo gore e be taba e tee, le go kgokaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Groenewald (1993:4) o akaretša bohlokwa bja moko wa ditaba ka tsela ye:

- Moko wa ditaba o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be kgopana.
- swaraganya goba go tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Mojalefa (1994:21) o phetha kgopolo ye ka go re thulaganyo e ama:

- Tlholego le kanego ya ditiragalo go ya ka nako ye e itšego.
- Tšhomišo ya baanegwa ba ba fapanego.
- Mo tswakatswakanong ya mediro ya bona, go hlolega thulano.
- Thulano yeo e hlola maatlakgogedi.

1.7.3 Mongwalelo

Mongwalelo ke letlalo la boraro la sengwalo. Phatišišong ye, mongwalelo ga o yo lekolwa ka botlalo, eupša o tla no ukangwa ka gonnyane bjalo ka ge o bopa karolo ya sebopego sa sengwalo. Ge a hlaloša mongwalelo, Rimmon-Kenan (1983:3) o re:

Text is a spoken or written discourse which undertakes their telling ... the text is what we read.

Seo se bolela gore mongwalelo o amantšhwa le sengwalo ka bosona. Ka go realo, ba fapana le boStrachan ka ge bona ba re mongwalelo o lebana le tebelelo ya mongwadi. Ka go le lengwe Wales (1989:435) o re 'text' e amana le mongwadi. Gona fao o thekgwa ke Kerkhoff (1962:16) le Lucas (1974:49) ka ge ba re mmadi a ka kgona go kwešiša sengwalo le maikemišetšo a mongwadi ka polelo le gore ka mongwalelo, mongwadi le mmadi ba kgona go kgokagana.

Borateori ba, Thobakgale (1996:27) le Murray (1996:65) ba kiba ka mošito o tee ka go bolela gore mongwalelo o bohlokwa ka gobane mongwadi o kgona go hlagiša dikgopolo tša gagwe go mmadi ka bokgwari le bokgoni, gomme seo a ka se kgona ka go ba le thulaganyo ye botse ya mafoko ao a ka tanyago šedi ya mmadi, tirišo ya mafoko, mantšu, dika, diema, dikapolelo, tlhamo ya mafoko le dikakanyo; tšeo ka moka di kgontšha mmadi go lemoga maikutlo a mongwadi. Taba yeo ya maikutlo e šitlelwa ke Ohman (1972:47) le Mohlala (1994:26) ka go re maikutlo a mongwadi

a sepedišana le khuduego ka tirišo ya polelo. Marggraff (1996:62) o hlaloša gore khuduego ke karolo ye kgolo ye e bopago mongwalelo ka go re:

Style is very specific 'spirit' or 'feeling' of a linguistic work that which has been affected by language.

Ka fao go ka thwe, mongwadi o diriša maikutlo go godiša mongwalelo (Mohlala, 1994:19). Ge a ruma taba ye Mojalefa (1996:19) o re mongwalelo o laolwa ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago pele molaetša wa mongwadi. Ka go realo, khuduego mo sengwalong e lebane le maatlakgogedi. Ge go akaretšwa go ka thwe, mongwalelo o bohlokwa ka gore o lebane le maikutlo le khuduego tše di tšwetšago pele moko wa ditaba.

1.8 KAKARETŠOMOKA

Go hlokega ga dikanegelo tša bafsa ke bothata bjo bogolo. Mathata a tlhalelo a akaretša diphetolelo, dingwalo tša bana ba bagolwane le kgatišo.

Go lemogilwe gore diphetogo ga di godiše phišegelo ya bana ya go bala, eupša di lapiša kgopolo ya mmadi; e lego seo se hlohleletšwago ke bonnyane bja ditlhaka goba kgatišo. Bontši bja tšona ga bo sware kgahlego ya mmadi wa mofsa. Lebaka ke go re, go be go se na mollwane wa maleba gare ga dikanegelo tša bafsa le tša ba bagolo. Ka go realo, go be go no akanywa gore e ka ba tša sehlopha sefe.

Mathata a mangwe a hlotšwe ke dikgatišo tšeo e sego tša maleba, e bilego di na le diphošo tše ntši go senya thelelo ya thulaganyo ya sengwalo. Diswantšho tša go se kgotsofatše, tše nnyane tša go hloka mebala.

Go hlohleletšwa bangwadi ba mohutangwalo wo go ngwalela bana/ bafsa dikanegelo tšeo di ba kgahlago, gape di nepišago maikutlo a bona. Tlhahlo e be ya

tšhoganetšo go tswalela sekgoba se segolo seo se lego gona sa tlhalelo ya mohutangwalo wo.

1.9 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Nyakišišo ye e na le dikgaolo tše seswai. Kgaolo ya pele e bolela ka matseno go šeditšwe kudu tlhokego ya dikanegelo tša bana/bafsa; le gore tšeo di kilego tša ba gona ga di sa tšwela pele go gatišwa, ebile o ka re di lebetšwe. Dikanegelo tšeo di lego gona bjale ke diphetolelo. Ke ka fao bontši bo sa nepišego dinyakwa tša bana. Mo go maikemišetšo go lebeletšwe tlhahlo go tšwa go mmušo gore bangwadi ba hlahlwe go ngwalela bana dikanegelo tša bana le bafsa. Dikanegelo tša bana ke tšeo di lebanego le bana thwi; ke go re di nepiša dinyakwa tša bana.

Ka lehlakoreng le lengwe mokgwa wa nyakišišo wo o yago go šomišwa ge go fetlekwa lengwalonyakišišo le, e lego mokgwa wa go hlaloša ka ge e le wona o lebanego le phatišišo ye, o tlo ahlaahlwa.

Kgaolo ya bobedi e lebane le tlhalošo ya dikgopolo. Mareo a mabjale ka kanegelo, le kanegelo ya bana a tlo hlalošwa ka botlalo, go akaretšwa le mehuta ka moka ya dikanegelo tša mohutangwalo woo.

Kgaolong ya boraro go tlo hlalošwa lereo le kanegelo ya bafsa ba bagolwane le mehuta ka moka ya dikanegelo tšeo.

Mo go kgaolo ya bone go tlo sekasekwa dikanegelo tša bana ba bannyane, ka go katsola *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le *Noga ya go šaya tebogo*. Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* yona e tlo tsinkelwa ka go tsenelela mola ya *Noga ya go šaya tebogo* e tlo no okolwa ka godimo. Seo se tlogo kgonthišwa ke ge e lebane le bafsa bao.

Kgaolo ya bohloko yona e lebane le kanegelo ya *Tsietsi* bjalo ka sengwalo sa bafsa. Tsietsi ke mofsa yo a lego kgakanegong morago ga go timelelwa ke tatagwe yo a ilego bokgolwa. Ka thaetlele ye, *Tsietsi*, mmadi o šetše a lomilwe tsebe gore ditaba di lebane le mathata.

Kgaolo ya boselela e lebane le dikanegelo tša bana ba bagolwane, e lego *Rena Magomotša* le *Tladi wa Dikgati*. Yona e kgethilwe fela ka ge e hlolela babadi kgakanego ya ge e ba ke sengwalo sa bafsa goba aowa. Le ge go le bjalo e tla no okolwa ka godimo.

Mo kgaolong ya bošupa go tlo bapetšwa bangwadi ba dikanegelo tša bana ba bannyane le tša bana ba bagolwane. Go lemogilwe gore bangwadi ba, ba na le go swana mo le mola, gape ka lehlakoreng le lengwe ba a fapana. Bangwadi ba dikanegelo tša bana ba bannyane, Ramaila le Madiba, ba šomišitše diswantšho le ge di sa kgotsofatše mmadi. Bangwadi ba dikanegelo tša bafsa, ba tla swanelwa ke go hlokomedišiša lebaka leo la diswantšho ge ba ngwalela babadi ba bona.

Kgaolo ya mafelelo ya seswai, ge go rungwa go tla akaretšwa ditaba ka moka tšeo di boletšwego malebana le lengwalo le; morago gwa laetšwa methopo yeo e šomišitšwego phatišišong ye.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 KANEGELO YA BAFSA

2.1.1 Matseno

Ge dikanegelo tša bafsa di hlalošwa go tlo hlokomelwa dikgopolo tše bohlokwa tše go ka thwego ke dikokwane tša mohutakanegelo wo, tšeo di swanetšego go elwa šedi nyakišišong ye:

- Kanegelo
- Kanegelo ya bana
- Kanegelo ya bafsa

Ka go realo, go ka thwe ge kgopolo ya kanegelo ya bafsa e tlo hlathollwa nyakišišong ye, e tlo lebelelwa ge e na le dikgoro tše pedi, e lego (a) kanegelo ya bana le (b) kanegelo ya bafsa.

2.1.2 Kanegelo

Kgopolo ye, kanegelo, yona e tla bewa dipataka le gona ka boripana bjalo ka matseno a kgaolo ye, ka ge lereo le le šetše le hlalošitšwe ka botlalo ke borateori ba bogologolo. Dikgopolo tša go nyalana le lereo le, tše di tlogo hlathollwa ka botlalo ke (a) kanegelo ya bana gammogo le (b) kanegelo ya bafsa ka gobane ke dikgopolokgolo tše nyakišišo ye e theilwego go tšona.

Ge a hlaloša kgopolo ye kanegelo Mothapo (1996:10) o bolela ka go otlologa gore ke sengwalo se se tšewago gore ke sa bokgabo. Taba ye e hlaloša gore kanegelo e lebane le mošomo wa go ngwala goba go thalwa wa go godiša thutabokgabo go ithuta dingwalo, bjalo ka dingwalo tša go swana tša naga le nako ye e itšego, ebile

tša go thewa godimo ga thuto ye e itšego. O tšwela pele gona letlakaleng leo go kgonthiša gore mošomo wo mogolo wa kanegelo ke go fa tsebo ka ga ditšo, mekgwa ya boitshwaro, ditumelo le mekgwa yeo ditšhaba tše dingwe di phelego ka gona. Le ge e ka angwa ke diphetogo fela e tla no fela e le sedirišwa go tšwetšopele ya lebakeng la bjale. O gatelela polelo ya gagwe ka go re:

Literature provides information on traditions, customs, beliefs and practices of certain groups of people. It may be catalyst for change, but still be instrumental in maintaining the status quo.

Ge a thekga bohlokwa bja kanegelo, Hunt (1990:60) o re kanegelo e lebane le mešomo ka moka ya boikgopolelo yeo e fetišetšwago go tšwa molokong wo go ya go wo mongwe, e ka ba ka tsela ya bomolomo goba go ngwalwa ka mokgwa wa mehutangwalo: dipadi, dipadinyana, dikanegelokopana, ditiragatšo, dikanegelotšhaba: dinonwane le direto, go akeretšwa le mešomo ye mengwe ya bokgabo ya go etša dingwalo tša go thewa therešong (*'non-fiction'*) goba tša diponagalo tša tshedimošo ya go tshotshoma ka boitemogelo bja tlhago; gape tša go lebana le maemo a bokgabo, e sego fela go ithabiša fela. Le ge go le bjalo Lukens (1995:3) yena o gatelela gore kanegelo e theilwe godimo ga bokgoni go tšweletša bokgabo ka nepo ya go fa lethabo le kwešišo. Ge a hlaloša bokgabo bja mohuta woo Lukens (1995:4), o re ke peakanyo ya ditiragalo tša go hlangwa godimo ga bophelotlhakatlhakano. Fela le ge go le bjalo mongwadi o rulaganya ditiragalo tše tša gagwe ka tatelano ye e rilego go hlola maatlakgogedi gore bophelo bo tle bo bonagale gabotse ka tsela ye e rilego. Ka gona go dira bjalo, mongwadi o rato hlagiša molaetša wa gagwe go mmadi gore o tšwelele pepeneneng (Louwrens le ba bangwe, 1991:281 le Groenewald, 1993:5).

Taba yeo ya boGroenewald e hlola gore boHuck (1989:12) ba fetše ba swantšha kanegelo le tsela ye e rilego ya bophelo: bophelo bja motho bo ka hlalošwa ka lehlakore le tee go thuša mmadi go lekola le go kwešiša tswalano yeo mmadi a

swanetšego go e ela hloko. Go realo go ra gore kanegelo e hlohleletša boipiletšo go mmadi gore a itebelela ka tsela ye e rilego, yeo ka yona a swanetšego go itswalanya goba go se ikgweranye le moanegwa yo a rilego wa go loka goba wa go se loke. Godimo ga moo mohola wo mongwe wo bohlokwa wa kanegelo, ke go tšweletsa tekatekanyo bophelong bja batho: e ruta batho go lemoga bophelo bja mahlakore a mabedi, e lego bophelo bja go loka le bja go se loke. Ke ka fao go thwego kanegelo e betla monagano wa motho ka go šomiša diripanaripana tša polelo (Lukens, 1995:3). Ke ka fao boHuck (1989:6) ba fogo tiiša ka go re ‘...we think of literature as the imaginative shaping of life and thought into the forms and structure of language’. Ke ka mokgwa woo go ka bolelwago gore mongwadi o šomiša polelo go beakanya molaetša wa gagwe go babadi. Polelo yeo go thwe e dirišwa go ya le ka melao ye e itšego e lego ka fao mantšu a kago fetoga ka gona gomme a kopana le a mangwe go bopa mafoko, go ithuta ka botlalo le ka maikemišetšo, ka mokgwa wa go hwetša tsebo le tshedimošo (*Klein Comprehensive Etymological Dictionary of English*, 1971:425).

Ka lehlakoreng le lengwe Lewis (1982:25) o hlaloša kanegelo bjalo ka tšwetšopele ya dikakanyo tša ditiragalo, tšeo di diragalelago baanegwa le mathata ao ba ikhwetšago ba le ka gare ga ona (Groenewald, 1993:5). Ke ka fao go thwego kanegelo e hwetšwa gohle, o sego fela ka dipukung eupša le ka *divideong*, ditelebišeneng le diyalemoyeng, go akeretšwa le go di-CD, diinthanete (diwepesaete, dikhomputha, diselefouno), dikuranta, le go methopo ye mengwe ya kgokagano moo kanegelo e anegwago go ba tshwantšho. Ba iša pele ka go re dingwalo le polelo yeo e bolelwago ke motho, di a lekana ka bokgale, le gona ke tše mpsha go swana le tlhabo ya letšatši la ka moso ge le ntšha nko.

Hunt (1990:60) o ruma dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go tšweletša maikemišetšomagolo a kanegelo ka gore o re, go feta tše ka moka, gore babadi ba tle ba ipshine ka yona (boipshino bja go felelela kgopolong), go swanetše go bopše bokgabo bja go tšweletša tlhago/bophelo ya mmakgonthe, le bokgoni bja tiragatšo ya kalo ya ditaba tša bophelo, gammogo le go katološa seo mmadi a se naganelago

go ba sa therešo; go sa lebalwe gape le go oketša boitemogelo le go godiša kwešišo ya mmadi. Boipshino bja mohuta wo bo swanetše go dula bo le gona kanegelong bjalo ka ge e le sedirišwa sa mmakgomatha sa kanegelo / sengwalo. Ge go ka se be bjalo gona sengwalo sa mohuta woo se ka nyefiša moko wa mmadi a fetša a nyamile kgopolong ka ge a tlo be a kwele bohloko goba a robegile moyeng. Yona taba yeo e ka dira gore a fetše a arogane le sengwalo sa mohuta woo.

Ka kakaretšo go ka thwe kanegelo ke mokgwa wo mongwadi a o šomišago go otlolla maphelo a batho. Ka fao e bohlokwa ka gobane e fa boitemogelo bja mmadi bophelong. Ka tsela yeo go ka thwe ke seipone sa mabaka ka gobane e bonega tshepedišo ya ditaba tša bogologolo le tša sebjalebja: ka yona babadi ba kgona go itebelela le go itekola ka go gadima kua morago le lehono gomme ba lokiša diphošo tša bona tše di ka bego di šitiša bophelo bja bona bja go thelela le go phadima.

2.1.3 Kanegelo ya bana

Bjalo ka ge go šetše go boletšwe ka godimo, tlhalošo ya kgopolo ya kanegelo ya bana le yona e bohlokwahlokwa ka gobane e tswalane kudu le kgopolo ya kanegelo ya bafsa. Mollwane wo o lego gona magareng ga dingwalo tše pedi tše ke wo mosesane woo o tlogo nyaka tlhalošo ye e tseneletšego gore go tle go lemogwe phapano magareng ga dingwalo tše. Bjale ge, ge dikanegelo tša bana di yo hlalošwa go yo latelwa lenaneo le:

- Kanegelo ya bana ke eng?
- Tlholego ya kanegelo ya bana
- Mehuta ya kanegelo ya bana

2.1.3.1 Kanegelo ya bana ke eng?

Go ya ka Brann (1992:31) dikanegelo tša bana di lebane le dipuku tšeo di ngwaletšwego bana, gape di balwago goba di kgahlago bana ka bobona. Huck le ba bangwe (1989:8) ba tšwetša pele tlhalošo ye ka go re dipuku tša mohuta wo tša bana di lebane le maikutlo a ngwana ka botlalo. Ke ka fao ka molomo wa bona ba bolela gore, *'children's books are books that have the child's eye at the centre'*. Ka go realo go thwe ke dikanegelo tšeo kgwekgwe ya tšona e lebantšhitšego ngwana thwi. Ke tšeo di beago kgatelelo ya tšona go ditiro go feta ponagalo; ke go re di na le bakgathatema bao e lego bana fela; ebile gantši ke tše kopana ge di balwa, gomme gape mebolelwana ye mengwe ye e rilego e fela e ipoeletša ka go kgabaganya ka gare ga sengwalo (Hunt,1994:12).

Seo se lemogwago go ya ka histori ke gore pele ga ngwagakgolo wa lesomeseswai go be go le palo ye nnyane kudu ya dipuku tšeo go ka thwego di ngwaletšwe bana. Norton (1983:40-43) o re, *'If these rare, early books were meant for children, they were usually designed to provide instruction...'* Le ge go le bjalo bana ba be ba no tšwela pele go bala dipuku: ba bala le tša batho ba bagolo. Se segolo seo se bego se šeditšwe ka gare ga dikanegelo tše ke go ruta. Ge di na le thuto ye e itšego, gape ngwana a kgona go di bala, le ge maikutlo a sa nepiše ngwana, ka gore ngwana a sa kgone go inyalanya le tšona, gona dikanegelo tšeo di ka tšewa go ba tša bana. Ge ba kgonthiša taba ye Lesnik-Oberstein (1994:47) ka molomo wa bona wa go ja bogobe ba fo re, *'both adults and children read the same works to help them to learn about the ideas and behavior appropriate to the good citizen, and to help to inspire them to achieve this ideal'*.

Tabataba ke go re thuto e be e letše go maitshwaro a mabotse ao a amogelwago ke badudi le go ba thuša go fihlelela seo ka botlalo. Ke ka yona tsela yeo dikanegelo tša bana di bego di beakantšwe ka gona ka kgopolo ya maitshwaro ao a amogelegago gommogo le ditumelo tšeo setšhaba se bego se swanetše go šoma ka tšona (Van Vuuren, 1994:2). Ge ba naba polelong yeo boSerudu (1991:3,x,iv)

ba bolela gore mathomong maikemišetšo a mošomo wa go phatlalatša dikanegelo tša bana e be e le go tsenya bana ditumelo le mekgwa ye mebotse ya phedišano go ya le ka fao ba bagolo ba phelago ka gona. O tiišetša ka go re, *'the purpose of early publications for children was to instill community values in them and to socialize them in the ways of their elders'*. Ke ka fao go bego go le bohlokwa gore bana ka mehla ba gata mehlaleng ye mebotse ya batswadi ba bona. Mo kgodišong ya bana, bana ba be ba swanetše go kgethelwa dikanegelo tše ba swanetšego go di bala; mola tše dingwe di be di balwa ka fase ga tlhokomelo ya motho yo mogolo.

Ge a godiša bothata bjo Lesnik-Obsertein mo letlakaleng la masomeseswaitlhano (ka godimo) o re go be go lebeletšwe gore bana ba fihlelele maemo a batho ba bagolo goba go ba ekiša mo mengwageng ya bona ya bjana:

[Children] were expected to assume adult role early in life, so teaching and books were designed accordingly. Even in behavior, there was little consideration for child development, special educational needs, or literature written especially for children's interest.

Ka go realo go tlo lemogwa gore dikanegelo tša peleng tša bana, di be di sa re selo ka ngwana, gagologolo ge go lebeletšwe kgolo le thuto ya gagwe le ge e le dinyakwa tše bohlokwa tše di lebanego le kgahlego ya ngwana. Adams (1986:14) o re pharela ye e hlotšwe ke mokgwa wa tlhamo woo o bego o dirišwa pele ka ge o be o sa laetše gabotse gore dikanegelo tše di swanetšego go balwa ke bana ke dife, le gore ke dife tše go kago thongwa ka tšona. O re lebakalegolo ke gore go be go se na batšweletši le bagatiši ba mmakgonthe nakong yeo. Go tiiša polelo yeo, Hunt (1994:4) o bolela gore:

Other books suffer from the problem of generic expectation: some book look like children's books but are actually adult

books and others look like adult books but are actually for the developing audience.

Seo se laetša gore go be go se bonolo go hlaola dikanegelo tša bana go tša babadi ba bagolo. Go tsenelana fao ga dikanegelo tše e be e tloga e le tlhobaboroko go bangwadi. Lewis (1982:69), yena o oketša ka go re le ge gantši di bontšha go swana, fela go na le magoro a mangwe a dikanegelo tša ba bagolo ao a laetšago gore di feta kgahlego ya ngwana. Brann (1992:46) o šitlela ka go fo re le ge tswalano e le gona fela go sa na le phapano ka gore kwešišo ya ngwana e na le fao e gomago go boiphetoletlo go sengwalo ka mabaka a a itšego. O laetša gore tsebo ya ngwana ke ye nnyane; thaloganyo ya gagwe e sa gola, maikutlo polelong ga a ešo a hlake, gape ngwana o sa hlaelela bokgoni bja go bala. Egoff (1984:1) o gata ka mošito o tee le borateori ba, gape o lemoša gore bangwadi ba dikanegelo tša bana ba be le tsebo ye e tletšego ka ga kgolo ya monagano wa ngwana, go kgona go hlaloganya, go amogela le go swara dithutišo tšeo a di rutwago.

Go ya pele, taba ye e gatelelwa ke borateori ba babjalo ka Groenewald (1993:66), May (1995:1) le Tucker (1982b:35) ge ba re dikanegelo tša bana e be tše bonolo go ya ka kwešišo ya ngwana. Gape di swanetše go tšweletša bophelo bja tlwaelo bjoo ngwana a tlogo kgona go inyalanya nabjo. Nolofatšo yeo ya dikanegelo tša bana, go thwe e se ke ya tšewa bjalo ka ge eke bana ga ba na bokgoni bja go kwešiša. Ka go realo mongwadi wa dikanegelo tša bana a ngwalele bana; e sego go ba tšeela fase (Egoff, 1984:2).

Ka thokong ye nngwe ge a bolela ka bokgabo bjoo bja go ngwalela bana, Walsh (1978:212-213) o re bo se tšewe bjalo ka dipapadišane (*'childish'*). Ba re go nyakega bokgoni go tšweletšeng ga dikgopolo ka mokgwa wa phihlelelo goba ponagalo, nolofatšo le ditlhohlo tše bohlokwa, e lego bothata bjo bogolo go bangwadi ba dikanegelo tša bana. Phihlelelo e bonwa bjalo ka mokgwa wa go hlokola ditlhoka tšeo di sa nyakegego. Godimo ga moo, molekodi le mongwadi ba

gopolele bana bao ba di (diphihlelo) ngwalešwego, e lego babadi (bana) (Leeson, 1986:149).

Lukens (1995:xi) o oketša polelo ya borateori ba ka godimo ka go re go ngwalela bana go elwe ka kelo e tee ya go swana le ge go ngwalelwa batho ba bagolo, ka gore bana le bona, go no swana le ba bagolo, ba balela go oketša tsebo yeo ba nago le yona: go itlhaloganya le gore e tle e be batho ba ba itšego ge ba godile. Ge go le bjalo gona dikanegelo tša bana di tla tšweletša seswantšho se sebotse ka ga bophelo bja tlwaelo, e lego seo bana ba tla se tšeago bjalo ka selo se bofefo le go bo amogela ka diatla tše pedi. Go tiišetša seo Hunt (1994:2) o re, *'books are makers of meaning to their readers, and the readers are children'*. Ka go realo go ka thwe dikanegelo tša bana di na le lentšu, di a bolela, di a ruta ebile di a kgala. Bana ba kgona go ipona ka tšona, go ikwešiša le go hlaloganya lefase le ba phelago go lona.

Tucker (1982:4) o no tlaleletša ka go re, *'children literature...often portrays a more simplified vision of life which the young will find easier to comprehend'*. Seo se šupa gore ge ba kwešiša dikanegelo ka botlalo gona ba tla ipshina ka tšona, ka go realo ba se kgaotše go di bala. Huck (1989:6) le ba bangwe, le Hunt (1991:61) ba tiišetša taba ye ka go re mokgwa o nnoši wa go hlaloša kanegelo ya bana ke go ba ngwalela dipuku tšeo ba tlogo tšwela pele go di bala, ebile gape ba ipshina ka tšona. Go realo ke gore ge ba ipshina ka tšona lerato la go bala le tla gola dipelong tša bona, go akaretšwa gape le tlotlontšu ya bona e tla oketšega go ya pele le pele. Go hlabela pele, polelo yeo e lebane le tsela ya bokgabo, e sego go ruta fela (Hunt, 1994:37). O kgala ka bogale mokgwa wa dikanegelo tša peleng tša bana ka go re, *'by children's books I mean printed works produced ostensibly to give children pleasure, and not primarily to teach them, nor solely to make them good, nor to keep them quiet...'*

Ka fao ge, polelo yeo ya Hunt ya ka godimo ya go ngwalela bana ka maikemišetšo a go ba thabiša, e thulana le moreromogolo wa dikanegelo tša peleng ka gobane

go balela boithabišo/boipshino go be go iletšwa dikanegelong tša mathomo tša bana. Seo o se laetša ge a tšwela pele ka go re:

The books produced for children in the 17th century offered them no entertainment, since the very idea of reading for pleasure was ‘abhorrence – prostitution of the God – given ability to read’ (1994:37).

Kgonthe ke gore dikanegelo tša nakong yeo di be di ngwadilwe ka mokgwa wa sedumedi, di tletše ka khuetšo ya moya wa Sekriste. Bana ba be ba swanetše go phela ka go itota gore ba se wele sebeng, gore ge ba ehwa meoya ya bona e tle e amogelege go Mmopi wa bana. O sa tšwela pele gona letlakaleng leo gore dikanegelo tša bana e be e le lepatlelo la ntwaga magareng ga taelo le boithabišo, magareng ga kgatelelo le tokologo, le magareng ga letšhogo le lethabo.

Ge a ruma dikgopolo tša borateori ba Nikolajeva (1996:1) o bolela gore ke fela mafelelong a ngwagakgolo wa bolesomešupa fao batho ba ilego ba thoma go tshwenyega ka bjana bjalo ka nako ye bohlokwa bophelong, le gore go na le merero ye bohlokwa ye e lebanego bana yeo e nyakwago ke bana fela. Ka fao dikanegelo tša bana di swanetše go lebelelwa lefisa le gore di be ka mokgwa wo di tloga lokela bana.

Brann (1992:10 le Tucker, 1982:190), ka lehlakoreng le lengwe, ba hlaloša kgopolo ya bjana ka go e amanya le sengwalo sa bana ka go re:

Childhood... is an impressionable period when children pick up and acclimatize themselves to the different values, norms and attitudes of their own culture. Some of the messages that come through to children from books as part of this process may have an important formative effect later, although quite who important is still a matter under dispute.

Ka fao tlhalošo ya kgopolo ya bjana nyakišišong ye le yona e bohlokwa ka kudu ka gobane e thuša tlhathollo le kwešišo ye e tseneletšego ya sengwalo sa bana. Ke ka mokgwa woo mmadi a lemogago gabonolo gore bana ba huetšega gabonolo gape le gore ba ekiša bao ba lego kgauswi le bona ge tlhalošo ye bjalo e beilwe pepeneneng. Ke ka yona tsela yeo gape mmadi a tlogo hlokomela gore bana ba kgona go itswalanya le ditšo tša ba bangwe ka lebelo le dikgopolo tšeo ba nago le tšona setšong sa bobona. Ye mengwe ya melaetša yeo ba e hwetšago dikanegelong bjalo ka karolo ya bjana, di ka ba bohlokwa lebakeng leo le tlogo ge ba dutše ba gola. Le ge go le bjalo kgopolo yeo e ka se hlalošwe ka botlalo ka ge go sa nepišwe yona nyakišišong ye. Godimo ga moo, kgopolo ya kanegelo ya bana le yona e ka se hlalošwe ka botlalo. Lebaka le legolo la tlhalošo ya yona ke go kgetholla dingwalo tša bana go dingwalo tša bafsa le go dingwalo ka kakaretšo, le go bona gore go fihla gabjale dikanegelo tša bafsa di tšwetše pele go fihla kae. Pele ga ge go ka bolelwa ka kanegelo ya bafsa ka botlalo go tla ba bohlokwa go bolela ka fao kanegelo ya bana e hlolegilego ka gona.

2.1.3.2 Tlholego ya kanegelo ya bana

Ge go lebeledišišwa histori ya kanegelo ya bana, go lemogwa gore kanegelo ya bana, go no swana le dingwalo ka moka tšeo di thadilwego ka pene, di hlolegile go tšwa go dingwalobomolomo. Ke go re, boati bja dikanegelo bo theilwe godimo ga dingwalo tša setšo/segologolo ka tsela ya go bolela le ge tše dingwe di ka be di okeditšwe goba tša kopafatšwa ka tsela ya go di kgabiša ka nepo ya go tšweletša maikemišetšo a mongwadi.

Ke ka mokgwa woo Lerer (2008:1) a kgonthišago ka go re le kanegelo ya bana le yona e sa le e eba gona go tloga ge ngwana a belegwa, le pele Newberry a tšweletša sengwalo seo go ka thwego ke sa mathomo sa bana, sa go bitšwa '*A Little Pretty Pocket Book*' sa go ngwalwa ka ngwaga wa 1744. O (Lerer) iša pele ka go re bana ba be ba anegelwa dinonwane ebile ba di ngwalelwa bona. Godimo ga fao

dipuku tša batho ba bagolo di be di fetošwa ka šedi ye kgolo gore di nyalelane le merero ya bana. Ke go re di be di hlokolwa le go kgethwa gammogo le go hlopša ka dikgaokgao go lebeletšwe fela tšeo di loketšego bana ba bannyane.

Histori ya dikanegelo tšeo tša bogologolo tša bana go ka thwe e ka lekanywa le bokgale bja motho (ngwana). Mehuta yeo ya dikanegelo, mathomong e be e sa nepiše thwi go laodišetša bana, eupša yona e be e no ba gona, le ge e le gore bana bona ba be ba no ipshina ka go theeletša, go bogela le go ithuta ka mohutangwalo woo (Norton, 1983:38).

Le ge go le bjalo, dikgatišong tšeo tša pele go be go le palo ye nnyane fela yeo e bego e tšweletšwa ka morero wa thuto ka bophara; bjalo ka ya go ruta ka maitshwaro yeo e gatišitšwego ka ngwagakgolo wa lesometlhano go iša go wa lesometshela ka Yuropa. Pukuthutiši le yona ya nyarela ka ngwagakgolo wa masomepedi go thekga lenaneothuto la sekolo go dinaga tšeo di hlabologago. Bana ba thoma go ithuta go bala, ba bala le dikanegelo tša ba bagolo tšeo di nago le kgogedi go bana. Seo se be se kgonega gabonolo ka ge dikanegelo di be di hlamilwe go tšwa go dianegwa ditšhabeng tša go fapana; gomme di na le boipiletšo go batho ba mengwaga ya go fapana; mola thuto ya Bibe le ye bohlokwahlokwa. Ka lebelo la leobu dikanegelo tša go ikgetha tša thoma go tšweletšwa go kgotsofatša dinyakwa le dikgahlego tša bana (Hunt, 2007:4-5).

Ge a tšwela pele Zipes (1994:119-134) o fa diponagalo tša dikanegelo tšeo ka go re gantši di felela ka temana, ka kakaretšo goba ka go bontšha ntlha ye bohlokwa, le gore diteng di na le mokgwa wa tšona wa go kopana le tšeo go lego bothata go di dumela. Di bolela ka diphedi tšeo di ka bitšwago tša lefasana le lengwe bjalo ka baloi, barongwa, makgema, bobele le botse le diphoofolo tše dingwe. Dikhunkhwane, dihlapi, phefo le dinaledi di a bolela. Ke ka fao rateori yo mobjalo ka Lukens a rego dikanegelo tšeo di ka hlopša go ya ka magorwana a go fapana. O hlaloša go re:

Like adult literature, children's literature offers variety. It is not uniform, created with cookie-cutter sameness. We recognize rhymes and fairy-tales, fantasies and lyrics and realistic stories about other countries as well as our own (Lukens: 1995:11).

Ka go realo ke fela magorwana ao a tšweleditšwego ao go ka thwego ke a dikanegelo tša bana. Ke ka fao go bolelwago gore go fihla ge lenaneo la tšweletšo, phatlalatšo le kamogelego di beakantšwe go be go se bonolo go tšea mehutahuta ka moka ya dipuku gore ke yeo e lokilego le go e abela bana ka tsela ye e itšego (Zipes, 2001:46). Ge di kgethwa bjalo tše dingwe di be di phaelwa ka thoko e le tšeo go dumelwago gore di hloka tsebo (Foucault, 1980:83). Go tšeo di lahlilwego ke dikanegelotšhaba, diretswana tša dikolwana tša bomapimpana (*'nursery rhyme'*) le tšeo di sa bolelego selo (*'nonsense'*), bjalo ka ge Rose a bolela gore di phaetšwe thoko ka lebaka la gore e no ba mošito le thaloko, gape di na le bokgoni bja go hlola tlhakahlakano (Rose, 1984:139).

Bjale ge, dikanegelo tšeo di tla yo tsitsinkelwa go bona ge e ba di laetša dielemente tšeo di boletšwego ge go fiwa diponagalo tša mohutangwalo woo.

2.1.3.3 Mehuta ya kanegelo ya bana

Ge go lekolwa dikanegelo tša bana go lemogwa gore go na le mehuta ye e rilego. Bjale go yo hlokomelwa mehutana yeo, e lego diretswana/dikošana tša bana (*'rhymes'*), dinonwanepheteletšannete (*'fairy tales'*), dinonwanekakanywa (*'fantasies'*), diretokoša (*'lyrics'*) le dikanegelonnete (*'realistic stories'*). Godimo ga moo, go bohlokwa gape gore mehuta yeo e hlalošwe gore go tle go lemogwe ka fao e ka bego e tswalana le dikanegelo tša bana ka gona.

2.2 DIRETWANA/DIKOŠANA TŠA BANA ('RHYMES')

Mo karolong ye go yo hlalošwa mohutangwalo wo wa kanegelo, go šeditšwe tlhologo ya wona go fihla lebakeng la ge o tla ngwalwa. Ge ba hlaloša kgopolo ye Gioia le Kennedy (2002:910) ba no re:

A rime (or rhyme), defined mostly narrowly, occurs when two or more words or phrases contain an identical or similar nowel-sound, usually accented, and the consonant-sounds (if any) that follow the nowel-sound are identical.

Ba gatelela kwanotshwano ya mantšu goba dikafoko go ba motheo wa kgopolo ye. Ge a hlaloša go ya pele mohutangwalo wo, Lukens (1995:240) yena o re sengwalo se sona se lebane le kanegelo ya mathomothomo ya bana ba bannyane; gape ke mothopo wa lethabo le kwešišo ya bona. O hlaloša go ya pele ka go re:

The rhymes are brief stories which have been passed orally from generation to generation, and are the beginning of poetry for children.

Lukens o gatelela dilo tše pedi tše bohlokwa, e lego (a) bomolomo le (b) mathomo a diretwana tša bana. Taba yeo e bolela gore dingwalo (diretwana) tša bana di theilwe godimo ga bomolomo. Go iša pele o re go ka thwe bana ba kwešiša sengwalokanegelo/sereto ge se tšweletšwa go bona ka mokgwa wa polelo (ya metara) ka go gobelwa, go diragatšwa goba/le go retwa. Go tšwetša tlhalošo yeo pele Andrzejewski le ba bangwe (1985:35-36) ba re:

It is an essential feature of works of oral literature that they communicate their contents through the sound waves produced by human speech and are aurally perceived.

Kgonthe ke go re se bohlokwa go thuto ya bana ke go theeletša go feta go bona. Ke ka fao go lego bohlokwa gore kanegelo ya molomo e diragatšwe le go boeletšwa gape le gape fao e kago dula e phela ka monaganong wa motho, e lego mokgwa woo o bego o šomišwa (diragatšwa) ke Baroma le Bagerika go ela bophelo bja thuto ya ngwana, ka ge kgato ya pele ya bjana, go ya ka setšo sa bona, e be e tšewa bjalo ka 'nako ya go hloka polelo'. Taba yeo e bolela gore ba be ba gatelela dikokwane tše pedi tša thuto ya bana, e lego thuto ka tsela ya (a) go swara ka hlogo le (b) go reta/diragatša (Lerer, 2008:17). Ke ka fao go dumelwago gore diretswana/dikošana tša bana di lebane le polelo ya bana ya tlhago (Egoff, 1980:221).

Go tlaleletša ditlhalošo tša borateori bao, Milubi (1983:10) o re dingwalo tša mohuta woo di fa morethetho, boipshino le molodi wo o tsefelago tsebe ya motheeletši ka gore di kgotsofatša tlhago ya batho (bana) ya go rata poeletšo.

Tšhomišo ya kgopolo ye ke yona elemente ye bohlokwa mo thetong/dikošaneng kudu ge go hlangwa peakanyo ya medumo (Heese le Lawton, 1988:22); ke go re medumo e bewa ka go swana ka tsela yeo e tlogo tšeelelana/neeletšana; gomme godimo ga fao gape e ka fapana go ya ka fao e šomišwago le go tswakatswakantšhwa ka gona (Skelton, 1971:151).

Go kwana goba go tšeelana fao ga medumo ya go swana go bitšwa morumokwano; gomme ke ka fao ge, kgopolo yeo e hlalošwago go ba kwano ya medumo ye e tšwelelago mathomong, gare goba mafelelong a mothalokoša/-theto (Serudu le ba bangwe, 1991:16). Go tšwela pele Lenake (1983:122) ka molomo wa gagwe o no re morumokwano ke, '*The correspondence of sounds at the beginning or in the middle or at the end of verse lines*'. O sa gatelela gore morumokwano o bopilwe ka dikarolo tše tharo tše, e lego morumokwanothomi, morumokwanogare le morumokwanothumo/-phetši/-mafelelo. Ke ka fao Korg (1959:30) ge a tiišetša kgopolo yeo a rego morumokwano o ka beakanywa ka go fapafapana go fa sebopego sa go se swane. Go realo ke go re ge morumokwano o hlopšha go

šetšwa dikokwane tše pedi, e lego (a) lefelo leo morumokwano o bonalago go lona le (b) sebopego sa wona.

Ge a hlaloša morumokwanothomi (*initial rhyme*) Mamabolo (1995:91) o re ke ge sehlopha sa methalotheto mo seretong se thoma ka mantšu a go ba le medumo ya go swana. Go iša pele Tshauke (1983:84) ka wa gagwe wa go ja mabele, o bolela gore morumokwanothomi o ka tšweletšwa ka go boeletša sediri (*subject concord*); go tšweletša melotšana yeo e tsefelago tsebe ya motheeletši. Go oketša ditlhalošo tša borateori ba ka godimo, Lennard (2005:201) o tiiša gore:

Words with identical beginnings (often prefixes, 'un'- or 'dis' -) might also be called initial rhyme, but the consonance always precedes the last stress vowels (even if the prefix acquires stress), and not heard as rhyme.

Ka go realo go ka thwe medumo yeo e gatelelwago mo mathomong a lentšu e swanetše go elwa hloko mo go morumokwano, ka ge šedi ye kgolo e beilwe go medumo e sego mopeleto. Ka lehlakoreng le lengwe, Cavanaugh (1974:25) o hlaloša morumokwanogare (*internal rhyme*) gore ke wo mongwe wa mekgwanakgwana ya poeletšomedumo; ke go re medumo ya go swana e ka bonagala bogareng bja mothalokoša; goba e ka ba mantšu a mabedi goba go feta ao a nago le modumo wa go swana mothalothetong o tee (Pretorius, 1989:25, le Mamabolo, 1995:94). Go oketša tlhalošo yeo, Lennard o sa ikgata mohlala ka go fo re:

...internal rhyme between a line, between two medial or a medial and the end-word, or between medial + medial or media + end-words in different line; including leonine rhyme (2005:221).

Tabakgolo yeo e gatelelwago ke lefelo leo morumokwano wo o bonalago go lona, e lego gare ga mantšu le ge e ka ba methalothetong ya ga fapana. Le ge borateori

ba ba bjalo ka Cavanaugh ba bolela gore morumokwanogare ga o bohlokwa ge go bopša mafoko, fela ba dumela gore o kgona go dira gore sereto/koša se be le boleng, se opelege; godimo ga fao go sa tšweletšwa mohuta wo mongwe gape wa morumokwano, e lego woo o hlalošwago ke Altenbernd (1966:33) gore ke poeletšo ya modumo wa tumammogo mo gare ga mantšu. Go oketša polelo yeo ya gagwe, Pretorius (ibid: 25) o bolela gore ke poeletšatumo le poeletšatumanoši, gomme o hlaloša gore, ‘...*alliteration and assonance can also be regarded as forms of rhyme*’. Poeletšatumo (*‘alliteration’*) go thwe e šomišwa bjalo ka sekgabišagare sa mantšu (*‘internal ornaments’*). Ke ka fao Wheeler (1966:2) a rego mantšu ga a no ba sedirišwa mo thetong/košeng; theto ke bokgabo bja mantšu, ebile theto ke mantšu.

Le ge go thwe mokgwa wo wa go boeletšwa ga tumanoši goba tumammogo ke wa setšo sa Bodikela wo o bego o šomišwa sebakeng sa morumokwano (Heese le Lawton, 1988:44), Jump o re di šoma mošomo wa go swana (morumokwano le poeletšatumo). O bolela gore:

Broadly speaking the main function of rhyme in English stress syllable verse is the same as the function of alliteration: to define or isolate the individual line or verse, and also to link different lines of verse together (1969-1976:60).

Go realo ke gore morumokwano o kgona go hlaloša goba go aroganya methaladi ya theto gape le go e kgokaganya gore e be temana (Anderson, 1952:162). Ka go le lengwe poeletšamodumo yona e bonwa bjalo ka theknikipoeletšo ye e kgonago go fa koša molotšana wo mbose wa go ba le maatlakgogedi (Serudu le ba bangwe, 1991:48).

Ka fao go ka thwe morumokwanogare bjalo ka ge leina le ipolela, o tšwelela gare ga mantšu mo mothalothetong; le ge e ka ba gare ga mantšu methalothetong ya go fapana.

Mohuta wa mafelelo wa morumokwano ke morumokwanophetši, e lego poeletšo ya medumo yeo e kwanago ka maphethelong (Mlondo, 1987:14). Ke mokgwa wo o tlwaelegilego ebile o kgona go laetša maemo a gore theto e fihla mafelelong. Le ge gantši mantšu ao a go swana ka medumo a šomišwa mafelelong a mothalotheo, Kreuzer (1995:47) o re a kgona go tšea maemo a mangwe le a mangwe thetong. Go realo ke go re morumokwano gantši o kgona go fetogela go morumokwanophetši (Anderson le Stageberg, 1952:159).

Go hlabela pele, Whitehall (1957:21) o bontšha gore morumokwanophetši o be o šomišwa mafelelong a seripa se sengwe le se sengwe sa mothalotheo ('*half-line*') bjalo ka kgogedi, e le go laetša kelelo ya medumo le go bopa karolo ye kgolo ya go se tlogelane, e lego methalotheo. Palo yeo ya methalotheo, telefatšo ya mothaladi wo mongwe le wo mongwe gotee le kelelathalo di napile di bopa temanatheto. Ge ba hlaloša temanatheto boSerudu (1991:45) ba re ke sehlopha sa methalotheo seo gantši se bago le methaladi ye e itšego gomme e beakantšwego le go boeletšwa gore e bope kgopolo ye kgolo. Ke ka fao go thwego mohola wo mogolo wa morumokwano ke go tlemaganya methalotheo go tšweletša ditemanatheto go fa theto togagano ya medumo yeo e sa hwetšwego felo. Bjale ge morumokwano e le ye nngwe ya tša go bonagatša temanatheto, temanatheto yeo e bitšwa gore e na le ditumatshwano ('*rhyme scheme*') (ibid, 1991:45).

Go ruma kgopolo ya morumokwano go ka thwe morumokwano ke ye nngwe ya ditlabelo tšeo di fago theto/koša sebopego. Medumo ya go swana e latela lenaneo le le itšego, lenaneo leo le napile le fa kwano ya medumo dibopego tša go fapana. Kwano yeo ya medumo e ka tšwelela mathomong, bogare goba mafelelong a mothalokoša/-theto.

Bjale ge diretswana/dikošana tša bana di tsitsinketšwe, morumokwano gammogo le mehuta ya wona e ahlaahlilwe, bjale go yo fetlekollwa nonwanephetetšannete.

2.3 DINONWANEPHETELETŠANNETE ('FAIRYTALES')

Nonwanepheteletšannete ke ye nngwe ya legorwana la dikanegelo tša setšo tšeo di bego di bolelwa meletlong ya setšhaba ka tsela ya go anegwa ka molomo. Di be di anegwa ke batho ba bagolo; le ge bana ba be ba theeletša ge di bolelwa, fela di be di se tša hlangwa e le tša bana. Go tiiša polelo ye Davies (1992:21) o bolela go re, '*Originally narrated stories were enjoyed by adults and children alike*'.

Dinonwanepheteletšannete di bile le khuetšo ye kgolo motheong wa dikanegelo tša bana, e lego seo se dirago gore gantši go fetšwe go dumelwa gore dinonwanepheteletšannete di hlangwetšwe bana (Canonici, 1987:63). Mathomong ge di anegwa di be di lebišitšwe kudu go ditumelo tšeo go bego go dumelwa gore di na le bokgoni bjo bo itšego go maphelo a ka mehla a setšhaba se se itšego (Norton, 1983:261); gape di hlohleletša ditumelo tše dingwe le mekgwa ya bophelo, mola ka go le lengwe di le kgahlanong le mekgwa ye mengwe (Kirst le Malmkjaer, 1996:63). Ke ka fao Van Vuuren (1994:3) a rego nonwanepheteletšannete ke mokgwa wa go fetišetša dikgopolo le ditumelo tša setšo se se itšego go ditlogolo le ditlogolwana. Ka go realo ga tša lebana le boipshino fela, eupša gape le thuto (ibid 1994:119). Go ya ka Kohn (1992:168), Perrault (moanegwamogolo wa mohutangwalo wo) o fetoletše dikgoboketšo tša gagwe (tša molomo) ka ngwaga wa 1697 gore di lebane le dikanegelo tša sebjalebale tša go ngwalwa. Dikanegelo tšeo di rulagantšwe lefsa ka bokopana; ka polelo ye bonolo. Ka lebaka la tumo ya tšona di bile gape tša fetolelwa le malemeng a go fapana (a boditšhabatšhaba) ka nepo ya go re di balelwe bana ka bolokologi (Zipes, 1994:29). Maikemišetšomagolo e be e le gore di kgate tema ye bohlokwa dikopanong tša go rulaganyetšwa thuto ya setšhaba, ka ge di beile ditiragalo tša tšona go motho yo a tshelago melao ya phedišano ya setšhaba. Morago ga gore di amogelege bjalo ka mohuta wa dingwalongwalwa, tša napa tša thoma go ata le go phatlalatšwa ka go gatišwa le go abelwa bana ngwagakgolong wa lesomeseswai (ibid, 2012:3). Ke ka fao Tolkien (2008:51) a rego lehono mohutangwalo wo o beakanyeditšwe bana ka tsela ya dikošana, dipadinyana, ditemanatee le dithaloko.

Tolkien (ibid:28) o re mola gwa thongwago ka kgatišotsenelelo ya mohutangwalo wo ka 1750, go napile gwa lemogwa diponagalo tše bohlokwa tša wona, e lego (a) ponagalo ye e lebanego le go tšwela pele ga histori ya setšhaba le (b) ponagalo ya go nepiša kanegelo ya go hloka therešo (ya go se kgodiše). Ge a bolela ka tšwetšopele ya histori, Zipes (2012:xi) o re ke fao go bego go tšweletšwa dikanegelo tša go fapana, fao tše dingwe di bego di lebane le tšhamo ya tša bana; gape di swere tsebo ye bohlokwa ye e kgwahlišago ditlemagano tša setswalle magareng ga meloko le ditšhaba, e lego tsebo yeo gannyane gannyane e bopago motheo wa dikanegelo tše di kgontšhago batho go ithuta ka bobona le lefase le ba phelago go lona. O bolela ka go re:

The classical fairy tale make it appear that we are all part of a universal community with shared values and norms, that we are all striving for the same happiness (ibid, 1994:5).

Go realo ke go re setšhaba se sengwe le se sengwe se na le mokgwa wa go tšwetša pele tšhabologo go hlohleletša maloko a sona go latela le go phedišana. Ke melao ya histori le setšo seo se swanetšego go obamelwa le go buša maphelo a (rena) batho. Re a bona, ra bolela, ra ja dinonwanepheleteletšannete ka mehla ntle le temogo ya gore re tshepile tšona go phethagatša maphelo a rena. O oketša ka go re dingwalotshedimošo (*‘mass media’*) le tšona di botile dinonwanepheleteletšannete go fetišetša melaetša ya kgwebo bathong lefaseng ka bophara (ibid, 2012:xii). Gape o bolela gore dinonwane tša go ngwalwa ga di aroganywe, di a ithutwa le go diragatšwa, tša tsenelela ka mokgwa wa go lebelelwa/bogelwa, go theeletšwa le go ekišwa. Go hlabela pele, Röhrich, ka go Bottigheimer (1996:1), o naba ka go re dinonwanepheleteletšannete di gogile kgahlego magareng ga bana le batho ba bagolo. Ke mokgwa woo o fago mohlala wa mantšu ao a thulanago gore motho a dire kgetho goba a dire se sengwe ka bjako kgahlanong le mathata a bophelo. Ke ka fao Murray (1979:9) a rego nonwanepheleteletšannete e bonwa bjalo ka seipone sa go leka go bonega bophelo bjalo ka mokgwa wa go bo laola, go šomana le

mathata a mabjalo ka mokgwa wa maleba, e sego wa kekišo. Dinonwanepheteletšannete di ngwadilwe ka bokgabo, ka fao di tswalana le dingwalo tše dingwe; le go aba mokgwa wo mongwe wa tšona, e lego wa tshwantšhokgopolo, go utolla, go beela nnete ka thoko lebakanyana, go homotša le ka moka tšeo bana ba nago natšo (Tolkien, 2008:59).

Go ya ka Zipes, (ibid, 2012:xii) dinonwanepheteletšannete di bolela ka tshwantšhišo gore bophelo ke bjo bothata; goba bophelo ke toro. Bjana ke nako yeo ditoro di nyakago go nontšhwa le go fiwa tlhokomelo ya maleba yeo e tsomegago. Go tloga ngwageng ye mene go fihla mahlalagading, seo ngwana a se nyakago kudu ke go bontšhwa diswantšho tša dilo tšeo di tlogo mo kgonthišetša gore go na le tharollo go mathata a gagwe (Groenewald, 1993:66). Ke ka fao Kohn a rego nonwanepheteletšannete ke motheo woo go wona ngwana a ithutago go bala kgopolo ya gagwe ka polelo ya diswantšho, e lego polelo e nnoši yeo e kwešišegago pele ga ge kgopolo yeo e budulego e ka fihlelelwa (1992:161).

Ge a tšwela pele gona letlakaleng leo o re ngwana o swanetše go ikarabela polelong yeo gore a tle a kgone go laola bophelo bja gagwe. Di (dinonwanepheteletšannete) tšwela pele go dira ka mokgwa woo ngwana a naganago ka gona le ka fao a itemogelago lefase; ke ka lebaka leo dinonwanepheteletšannete di nago le kholofetšo go yena gore a di kgolwe. Di a thabiša le go laela; bokgoni bja tšona bja go ikgetha ke gore di dira bjalo ka mokgwa wa go bolela le ngwana thwi. Go tlaleletša polelo yeo, Bacchilega (1997:28) o re bana ba na le bokgoni bja go kgolwa sengwalwa ge mohlamu wa sona a na le bokgoni bja nnete bja go se hlama. Ke ka fao go thwego maemo a menagano ya bona ke a go dumela go kgolwa tše e sego tša nnete (*'suspension of disbelief'*).

Ponagalo ye nngwe ya nonwanepheteletšannete ke ya go nepiša kanegelo ya go hloka therešo. Ge a hlaloša kanegelo ya mohuta wo, Briggs (1970:2) o bolela gore ke tatelano ya ditiragalo tšeo di theilwego godimo ga maatla ao a sa hlalošegogo (*'supernatural happenings'*).

Zipes (2012:2) ge a naba polelong yeo o fo re dinonwanepheteteletšannete ke fao ditiragalo tša go fapana di bego di diragala nakong ya go se tsebje, ya kgalekgale, e lego karolo ya tšona ya maatlakgogedi; gape o re histori ya dinonwanepheteteletšannete tša bana ga e hlalošege; ke semaka. Di bonala bathong bjalo ka maleatlala, mehlolo, go se kwešišege; gape di na le ditumelo tša go tšhoša goba go se kgodiše, bjalobjalo.

Gape go thwe maatla ao a go se hlalošege (maleatlala) a ka ba le khuetšo go tše botse le tše mpe maphelong a bao ba di balago, e lego seo se dirago gore motho a be kgahlanong natšo (Tolkien, 2008:28). Go gatela pele gona letlakaleng leo o re ntle le go ba kotsi ga tšona, di na le tše ntši bjalo ka bomodimomothwana, baloi, makgema, dikgetwane le tše dingwe.

Go thwe tebanyo ya tšona, e ka ba kanegelo ya molomo, yeo e ngwadilwego goba ya go bontšhwa, ka mehla e lwela go hwetša didirišwa tša maleatlala, theknolotši ya go fetišiša goba batho bao ba ka thušago, le diphoofolo tšeo di kago kgontšha moanegwathwadi go fetoga le go fetoša lefelo, le go dira lefase gore le kgonege go dulwa ka kgotsofalo (ibid 2012:xiii, le Watson, 2009:27). Ke ka fao Serudu (1991:34) ge a bolela ka bakgathatema ba mohutangwalo wo a fogo re ke batho le diphoofolo. Go šomišwa ga diphoofolo dinonwaneng go bohlokwa ka ge go thuša gore batho ba dule ba kgokagane le tlhago, go ba le bohlale bja tlhago bjo bo laolwago ke yona tlhago (Tucker, 1982:62). Go thwe ye nngwe ya maikemišetšo a dinonwanepheteteletšannete e be e le kgegeo ya maitshwaro a setho, go ruta thuto ya boitshwaro baneng le go kgala tshwarompe ya diphoofolo (Brann, 1992:48).

Mafetšo a dinonwanepheteteletšannete a swanetše go ba a lethabo (*'happy ending'*). Tolkien (1974:143) o bolela gore ke, *'A sudden joyous turn'*. Seo ke pontšho ya gore mafelelong dilo di fetogela go ba tša go thabiša fao e ka bago bohumi, letago le bophelo bjo bo feletšego. Phedišano e a fetoga: modiidi e ba kgoši, kgoši e wešwa ke ba go hloka maatla gomme ba godimo ba wela fase (Bottigheimer, 1986:8). Go gatelela seo se bolelwago, Kohn (1992:4) o bolela gore, *'Also nearly*

every tale has a 'happy ending'. Good is rewarded, evil is punished. The prince and the princess find each other and 'live happily ever after'. Ka go realo go ka thwe phišegelo ya bokamoso bjo bobotse ke tabakgolo e tee ya nonwanephetetšannete; yo a dirilego tše botse o a putswa mola modiradibe a otlwa. Gantši mohutangwalwa wo o bonwa e le kemedi ya dikanegelo tša bana ka gore di bonolo, di na le poeletšo, di hlamilwe go baanegwa ba go lekanela le dihlopha tša mantšu (Watson le Maybin, 2009:9), e lego seo se tlogo thuša kudu ge go hlopšha dikanegelo tša bana.

Dinonwane tša go ngwalwa ga di aroganywe, di a ithutwa le go diragatšwa tša tsenelela ka mokgwa wa go lebelelwa/bogelwa, go theeletšwa le go ekiša.

Kakaretšo

Ge go rungwa go ka thwe dinonwanephetetšannete, go tšwa go dikanegelo tša setšo, di bopile motheo wa dikanegelo tša bjalebale tša bana. Di diretšwe go raloka karolo ye kgolo ya go bopa tšwetšopele ya tlihabologo. Di na le mehola ya go fapana bjalo ka go phethagatša dikgahlego, go kaonafatša maemo a bophelo, go thekgana mathateng, go phasa badimo, go keteka phenyo; gape go na le tša go kgala le tša thuto.

Bjale ge dinonwanephetetšannete di ahlaahlilwe, go yo tsitsinkelwa nonwanekakanywa.

2.4 NONWANEEKAKANYWA ('FANTASY')

Rottensteiner (1978:8) o bolela gore go na le kgopolo ya go re dikanegelo ka moka ke dinonwanekakanywa ka gobane di lebane le boikgopolelo. Taba yeo e hlola mathata ka gobane ga se gore dikanegelo ka moka ke dinonwanekakanywa. Ka go realo go nyakega tlhalošo ya maleba ya kgopolo ye. Nonwanekakanywa ke kanegelo yeo modu wa yona o ikepetšego go dikanegelo tša setšo; ke ka lebaka leo e tšerego sebopego sa dikanegelo tša mohuta woo (Brann, 1992:62). Go tšwela pele Egoff (1992:12) o bolela gore mohutangwalwa wo o akaretša nonwanepheteletšannete ya setšo. Buttler (2006:75) o oketša ka go re e akaretša mehuta ye mengwe bjalo ka nonwanepheteletšannete le dingwalo tša mahlale. Go thekga dipolelo tša borateori ba ka godimo, Day (1984:277) o re gantši di fela di bapetšwa le nonwane ya kakanyatlhalošo ('myth'), gape di tšewa go ba tše bohlokwa ka ge go thwe ke mokgwa wa go hlabolla kgopolo.

Ka lehlakoreng le lengwe Lukens (1995:336) o hlaloša nonwanekakanywa gore ke kanegelo ka ga tšeo di sego gona. O bolela go iša pele go re, '*Fantasy is a story about the non-existent or unreal in which action may depend on magic or the supernatural*'. Go tšona go tiišwa morero wa maleatlala goba maatla a tlhago a go se laolege. Go gatelela polelo yeo, Sutherland (1991:247) o bolela gore boleng bja go ikgetha bja yona bo lebane le ditaba/ditiragalo tšeo di ka se tsogego di bile gona, efela ka gare ga kanegelo ye nngwe le ye nngwe go na le tatelano (ya ditiragalo) ye e nepagetšego yeo e ka tšewago gore ke therešo.

Bingham le Scholt (1983:248) ba dumela gore maleatlala ga a hlagiše fela ditoro eupša a tšweletša gape lefase le tša lona gore ngwana goba motho yo mogolo a theeletše ka tlhokomelo le ka šedi go nyaka go bona mehlolo, ka gore go ipopela diswantšho le go gopodišiša ka botlalo go dira gore ngwana a amogele mohutangwalo wo. Ke ka lebaka leo Mobley (1983:249) a rego lefase la nonwanekakanywa le bopilwe ka maleatlala fao mmadi a swanelwago ke go ikgafa

go amogela maleatlala bjalo ka tšhušumetšo ntle le go emela ditlhalošo. Go realo ke go re mmadi a amogele tšeo di sa kgonegego, tšeo di fetago kgopolo ya gagwe.

Ke ka fao go thwego nonwanekakanywa ke motheo wa dikanegelo tša bana; ke lefasana le lengwe leo le fago ponagalo ya go fapana le lefase la nnete fao maleatlala le maatla ao a feteletšwago di tšewago bjalo ka therešo; fao mathaithai e lego wona a fago kgonagalo ya go fihla lefasaneng leo. Ge a thekga kgopolo yeo Lukens (1995:18) o kgonthiša ka go re, *'Fantasy, in the phrase of Coleridge, requires 'the willing suspension of disbelief'*.

O gatelela kgogedi ya maatla a go hloka tumelo moo go bopšago boikgopolelo le go batamela therešo ya ditaba. Ka gona go ka thwe ke kanegelo yeo e kgathago tema ye bohlokwa ya ditiragalo tše di sa kgonegego; gomme godimo ga moo e dikologilwe le ke maleatlala ka sebopego le ka tebanyo (Irwin, 1976:ix). Ke ka mokgwa woo Barton (1983:261) a rego tirišo ya nonwanekakangwa ga se fela thekniki eupša ke mokgwa wo mongwe wa go gopodišiša. Wood (1978:166) o fo katološa ka go re nonwanekakanywa e tšweletša bokgoni bja go hlola le go šomiša diswantšho. Gomme ke ka fao e bitšwago go ba thalokišo ya kgopolo (*'imagination at play'*). Britton (1977:42) o no oketša ka go re ke *'handling of image as play'*, mola ka go le lengwe Brann (1992:105) yena a tlaleletša ka go re e *'represent a realm of imaginative play and stimulates creative thinking'*.

Dikgopolo tša basekaseki ba ba ka godimo di akaretšwa ke Hunt (1990:175) ka go amanya nonwanekakanywa le papadi:

...children's books are, almost by definition, NOT concerned with work; they are concerned 'merely with play: a lesser activity, and the mode adopted, such as fantasy, consequently become lesser modes.

Go realo go ka thwe mohutangwalo wo o fapana le ye mengwe ka gobane wona o tshotshoma ka tsela ya mokgwa wa papadi go feta phethagatšo.

Ka bokgoni bja yona bja phethagatšo ya diswantšho le ka mokgwa wa papadi, nonwanekakanywa e dumelela ngwana go iteka bokgoni bjo a bo hweditšego go kgonthiša boitemogelo bja gagwe (Chukovsky, 1968:101). Ke ka fao go ka thwego mohutangwalo wo o fa bana sebaka sa go bapala ka diswantšho go kwešiša lefase la bona. Go šitlela seo se bolelwago, Scarlett le Wolf (1979:40) ba kgonthiša taba ye ka go re *'the indirection of fantasy may actually assist us in finding direction'*. Seo se hlalošwago mo ke fela gore go mothofatšwa ga diphoofolo tšeo di itshwarago bjalo ka batho le dibapadišwa, lefaseng la ngwana, go utolla kgonthe ya seo motho a lego sona. Taba yeo e ganetšana le tumelo yeo e rego nonwanekakanywa e tšweletša lefase le lengwe le go fetola therešo, ka gobane e ka šitiša motho go hlaloganya ka fao lefase la nnete le lego sona. Kgopolo yeo e bonagala polelong ya Viguers (1983:145) ge a re, *'as a form of 'nonsense' fantasy has been accused as undermining the young child's effort to comprehend the world'*. Therešo ke go re ge batheeletši ba laodišeditšwe kanegelo ya mohuta wo ba kgona go gopodišiša le go bona ka leihlo la moya sebopego sa selaodišwa. Go realo ke go re ge ngwana a bone seswantšho, gona kgopolo ya gagwe e thoma go aga go sona go feta go no gopola ka tše dingwe tša go hloka mohola (Davies, 1992:3).

Go hlabela pele, ge a bolela ka wa gagwe wa go ja bogobe, Rabkin (1976:227) o re mohutangwalo wo o emetše mokgwa wo mongwe wa bokgabo bja tsebo ya motho yeo e ganetšanago le therešo. Ke ka fao a rego *'its polar opposite is reality'*, gomme Brann (1992:75) yena o kgonthišiša ka go re ke *'antithesis of reality'*. Ke ka tsela ye Hunt (1990:68) a rego e (kganetšano) lebane le kanegelo ye e ngwadilwego ka ga boikgopolelo, yeo mo go yona baanegwa bao e sego ba nnete, le ditiragalo tšeo di hlokago therešo, di rulagangwago gona. Ke go re baanegwa ba nonwanekakanywa, mo bophelong bja bona, ba tloga lefaseng la nnete go ya lefaseng la boikgopolelo fao go diregago dimaka: diphoofolo di fetoga batho, di a bolela; go metša leswika goba go bolelwa polelo ya mehlolo. Go realo go ka thwe

dikanegelo tšeo di šišitše ka mehlolo. Boikgopolelo ke mokgwa wo o itšego wa bokgabo wa go tšweletša lefase le lengwe. Ke go re mongwadi wa nonwanekakanywa o hlaloša lefase leo e sego la tlhago (Egoff, 1992:12). Carpenter le Prichard (1984:181) bona ge, ba no fa ponagalo ye nngwe ya nonwanekakanywa ka go e lebanya le botelele bja kanegelo ya go se be le ditiragalo tša nnete ka gobane bana ga ba kgone go fapanya nnete le seo e sego therešo.

Nonwanekakanywa e tsoša kgahlego kgopolong ya ngwana. Mmadi/Motheeletši wa gona o gapeletšwa go ipopela dikgopolo tša tšeo di sego gona, le go itswalanya le batho ka dinako tšohle go tšwa mafelong ka moka (Egoff, 1992:36). Le ge go le bjalo go thwe nonwanekakanywa e theilwe le go laolwa ke molao wa kgatako ya ka boomo ya tšeo di amogegago ka bophara go ba tšeo di kgonegago (Knowles le Malmkjaer, 1996:224).

Ka thoko ye nngwe Buttler (2006:75) o bolela gore bana ke dibopiwa tša boikgopolelo, ka go realo dipuku tša bana ba bannyane di swanetše go ba le boipiletšo megopolong ya bona. Taba yeo e tswalanya mohutangwalo wo le bjana. Ke ka fao Hunt le Lenz (2001:1) ba rego nonwanekakanywa ke polelo ya maleba ya tlhago. Go anega ka botlalo ka tsela ya kgogedi, ka ga leeto la bophelo le ntwaga magareng ga botse le bobee, ke ponagalo ye nngwe ye bohlokwa ya sengwalo sa mohuta wo.

Mohola wa nonwanekakanywa o lebane le bokgoni bja go thabiša baanegelwa ka gobane mohutangwalo wo o kgona go huetša monagano wa ngwana fao letšhogo le fetošwago lethabo, gomme šedi ya bewa go tšeo e sego tša nnete (tša boikgopolelo), mola ka go le lengwe ngwana a dutše a bolokegile. Ka fao go ka thwe nonwanekakanywa e sepelelana le ka fao ngwana a bonago dilo ka gona ka gobane go bala le go thabišwa ke magato ka moka a kgolo ya ngwana (Brann, 1992:xix). Go ya ka Tolkien (1974:34), nonwanekakanywa e abelwa dikolo tša bomapimpana ka ge e sa lokela bobadi bja ba bagolo.

Go šetše go boletšwe gore nonwanekakanywa e akaretša magorwana a mangwe a dikanegelo. Lukens (1995:18) o bontšha magorwana a mangwe a mararo a mohutangwalo wo gore ke nonwanekakanywakanegelo, nonwanekakanywa ya maemo a godimo le nonwanekakanywa ya saense. Magorwana ao a tlo hlalošwa ka boripana ka gobane ga se maikemišetšo a nyakišišo go dira bjalo.

2.4.1 Nonwanekakanywakanegelo

Ge a hlaloša kgopolo ye Lukens (1995:19) o re ke kanegelonnete, fela le ge go le bjalo e nyaka go faroganywa go nnete ka gobane e bolela ka mathata a bophelo bja ka mehla, dikutollo ka ga letšhogo la tšeo di sa tsebjego le ka fao malapa a šwalalanago ka gona ka lebaka la megabaru. Baanegwa ba kanegelo ya mohuta wo ga se batho efela ba emetše batho ba nnete ka gore ba a bolela, ba dula ka dintlong go no swana le batho ba madi le nama. Gape o re e ka bitšwa kanegelo ya mothofatšo bjalo ka kanegelo ya '*Ugly Duckling*', ka gobane diphoofolo le didirišwa di emetše batho ba go ja bogobe.

Dihlogotaba/Direrwa tša kanegelo ya mohuta wo di ka ga bophelo bja motho: bophelo bo tletše ka bomenetša, ditlaišo, go hloka kgahlego go baikokobetši, batho ba ema ba bangwe nokeng le ge go sa hlokege, gape e ngwaletšwe ba mengwaga ka moka (e sego bana fela).

2.4.2 Nonwanekakanywa ya maemo a godimo

Lukens (1995:20) o hlaloša kanegelo ye ka go re tebanyo ya yona e lebane le ntwaga magareng ga botse le bobedi. Ge e atlegile, go thwe e ama kgahlego ya batho ka mekgwa ye mebedi: sa pele, e nepiša kgahlego ka ga boemo bja lefase le lefsa go swana le tatelano goba maemo a diphelele tšeo e sego batho; sa bobedi, e bolela ka moanegwathwadi yo a kgolwago go boitemogelo bja gagwe. Ka fao, nonwanekakanywa ya maemo le yona e swere batho ba nnete go no swana le moanegwathwadi. Maikutlo a tlhompho le letšhogo le bohlogothata go akaretšwa

le go tshwenyega ka ga bomotho, ke motheo wa bophelong bja motho bjo bo tšweletšago tekatekano magareng ga botse le bobbe.

2.4.3 Nonwanekakanywa ya saense

Wo ke mohuta wa kanegelo ye gantši go yona go bago boima go hlatha ge e ba modiro ke wa nonwanekakanywa ya nnete, modiro wa bokgabo goba sengwalo sa saense. Mohutangwalo wo o gatelela melao ya saense le ditlhagišo tša teknolotši go swana le maatlafase (*'gravity'*) mekgwanakgwana ya batho, bjalobjalo (Lukens, 1995:20-21).

Kakaretšo

Nonwanekakanywa ke mokgwa wo mongwe wa go gopodišiša le go theeletša ka šedi. E anega ka botlalo ka tsela ya kgogedi ka ga leeto la bophelo le ntwaga magareng ga botse le bobbe. Ka bokgoni bja yona bja go thabiša, letšhogo le fetošwa lethabo gomme šedi ya bewa go tšeo e sego tša nnete (tša boikgopolelo); ka go realo e aba karabo go mathata ao ngwana a nago le ona, e lego tihologelo ya mofsa yo mongwe le yo mongwe bophelong.

Bjale ge nonwanekakanywa gotee le magorwana a yona a fetlekollotšwe, go yo lebeledišišwa seretokoša bjalo ka legoro la bone la dikanegelo tša bana.

2.5 SERETOKOŠA (*'LYRIC'*)

Go ya ka Grace (1965:246), Sutherland le Arbutnot, (1991:307) lereo le seretokoša le hlogile go tšwa ditlhamong tša morafe wa Bagerika, leo le šupago seletšo. Ke go re, ge seretokoša se diragatšwa go be go letšwa seletšo (*'lyre'*) mabapi le koša yeo, go tšweletša kgatelelo ye e itšego ya dikgopolo le maikutlo a sereti (Brower, 1970:4). Maikutlo a tšweletšwa le go diragatšwa ka bokopana ka mokgwa wa tšhušumetšo (Hardy, 1977:1). Go realo ke gore maphoto a medumo a tšweletšwa

ka potlako go tšwa go modiragatši; ka fao a kgona go tšweletša lenaneo la mantšu a boikgopolelo go thekga tiragatšo yeo (Reinfandt, 2003:278). Ke ka fao Lukens (1995:247-249) a rego boitemogelo ke ntlha ye bohlokwa ka ge go dirišwa polelo ya go ikgetha bjalo ka tirišo ya medumo, mošito le dika.

Kgonthe ke go re mokgwa wo o šišitše ka poeletšo ya medumo go tšweletša maikutlo. Ka go realo go ka thwe tšweletšo ya maikutlo a maatla a seriti ke maikemišetšomagolo a seretokoša (Culler, 1995:128). Taba ye e gatelelwa ke Roger (1983:35) ka go re ke *'self-expression'* go fapana le tše dingwe; mola Hegel ka go le lengwe a bolela ka go re, *'it's unique and indeed final end'* (Hegel 1920:103). Go realo ke go re theto ke polelo ya magomo, yeo e lego magomong a maatla, ka mantšu a mabose ao a beakantšwego. Ka fao theto ke bokgabo bja mantšu (Baterson, 1950:15); seretokoša ke bokgabo bja tšweletšo ya medumo (Cook, 2004:11).

Go hlabela pele, boGayley ba oketša ka go re seretokoša se na le boleng bja moopelo, mola ka go le lengwe se tšweletša sereti se se itšego (Gayley le Kurtz, 1920:5-6). Ka go realo seretokoša ke kopelo (Rosenheim, 1960:4). Mooij o kgonthiša seo ka go fo re, *'...earlier kinds of oral poetry were also connected to music, whatever kind may have been: religious, practical, playful or otherwise'* (1993:207). Seo se gatelelwago ke fela go re theto ya bogologolo e lebane le moopelo.

Go gatela pele, go thwe tlhamo ya seretokoša e diragatšwa setšhabeng, ka ge e be e le karolo ya tiragatšo (*'drama'*) ya setšhaba (Henderson, 1995:216). Go thekga polelo yeo ya Henderson, boSerudu (1991:78) le Martino (2010:10) ba tiiša gore mošomo wa go reta o bonagala fela ge o diragatšwa efela ge modiragatši a feditše go diragatša le wona o a timelela. Bokgabo bja go diragatša go thwe bo letše go modiragatši yoo a bonwago ge a tšweletša goba go bontšha; le ka fao a šomišago ditho tša mmele ka gona (Small, 1998:14). Ka go realo direto di swanetše go retwa gore di se hwelele (ibid, 1991:78).

Go gatela pele, go thwe ke ka theto fao batho/bareti ba tšweletšago dikgahlego le ditumo tša bona go dilo tša go fapana tšeo ba di bonago, go akaretšwa le medumo yeo e galagalago ditsebeng tša bona (Miner, 1990:84). Molodi o tšweletšwa ke ditumanoši le ditumammogo, le mantšu a go thabiša motheeletši gammogo le kgatelelo ya tlhalošo ka mekgwa ya go fapana (Highet, 1960:3). Ge a naba tabeng yeo, mo letlakaleng la ka godimo, o re tše dingwe tša direto di na le maatlakgogedi le molotšana wa go thabiša, e lego ye nngwe ya dikgokedi tše maatla magareng ga direto le dikoša; fao bontši bja bangwadi ka gare ga setšo sa bongwadi, ba dumelelanago gore seretokoša ke motheo wa nnete wa bokgabo (Steele, 1990:203); ka gore košeng ke fao go hwetšwago kelo ye e nepagetšego ya bokgabo, e sego fela bokgabo bja maemo eupša bokgabo ka bobjona (Pater ka go Blacking, 1967:157). Go realo ke go re bokgabo ka moka, ka dinako tšohle, bo lwela go fihlelela maemo a moopelo (Pater, 1980:106); ka gore go bina le go reta go sepelelana le moopelo.

Schlegel (1971:65) ge a katološa dikgopolo tša borateori bao o fo re ga go kgonege gore bokgabo bja theto le bokgabo bja koša bo aroganywe ka lebaka la gore theto ke mmimo woo o thobago matswalo.

Go rumeng dikgopolo tša ka godimo, Kreuzer (1995:217) o tšweletša mehuta ye mehlano ya seretokoša gore ke:

- (a) Thetotumišo ya sebjale (*'Modern praise song/poem'*).
- (b) Difela (*'Hymn'*).
- (c) Mahlologelwa a tlhago (*'Nature lyrics'*).
- (d) Kgegeo (*'Satire'*) le
- (e) Seretosello (*'Elegy'*).

Le ge go le bjalo mehuta ye e ka se ke ya hlalošwa ka botlalo, e tla fo ukangwa ka ge nepokgolo ya lengwalophatišišo le e letše go dikanegelo tša bana/bafsa.

Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe seretokoša ke mohuta wo mongwe wa dikanegelo tša bana; fao mmino le theto di tšewago bjalo ka bokgabo bjoo bo tšweletšago khuduego ya maikutlo gotee le molaetša wa sereto. Di aba setšo seo se nabilego mabapi le mokgwa wa go bala. Ke tše kopana; di tletše ka poeletšo; diteng tše bonolo le kgetho ya mantšu yeo e lebanego bona bana, e lego seo se tlogo thuša kudu ge go hlopšha dikanegelo tša bana/bafsa.

Seretokoša se ahlaahlilwe bjale go yo latela mehuta ya sona.

2.6 MEHUTA YA SERETOKOŠA

2.6.1 Thetotumišo/thetogale ya sebjale (*Modern praise song / poem*).

Kgopolo ye thetotumišo ya sebjalebjae, ke mohuta wa theto wo o ngwadilwego go ya ka ditlwaelo le melao ye e laolago bongwadi bja theto ya Bodikela (Serudu le ba bangwe, 1996:75). Tlhalošong yeo o thekgwa ke Gray ka go re ga e amane le ditlwaedi ka moka tša theto ya setšo. Mo go theto ya sebjalebjae go tlwaetšwe go ngwala ka ditemana/ditematheto (1984:128). Ka lehlakoreng le lengwe Cope (1968:24) o tiiša ka go bapetša theto ya setšo le ya sebjalebjae ka go re:

Traditional literature differs from modern literature not in that it is oral but also in that it is essentially the product of communal activity, whereas a work of modern literature is the result of individual effort and bears the stamp of its author (1968:24).

Go realo ke go re dingwalo tša sebjalebjae ga se tša mohlakanelwa/ditlhamo tša setšhaba. Le ge go le bjalo diretong tšeo go thwego ke tša sebjalebjae go sa ntše go kwagala mošito, thelelo le moretheto wa sereto sa setšo (Serudu le ba bangwe,

1996:75). Ke ka lebaka leo go thwego seretotumišo ke mohuta wo o kgonago go fetošetšwa gabonolo mekgweng ye mefsa. Go tšwela pele letlakaleng la masomešupašupa, boSerudu ba re go reta ke go tumiša; seretotumišo se hlametšwe go tumiša phenyo ya motho; ponagalo ya phenyo ke yona e godišago seemo sa maikutlo a sereti; fao kgahlego ya batheeletši e tsošwago ke maikutlo ao a laetšwago gotee le segalo sa lentšu la sereti (Mphahlele, 1983:3). Seretotumišo e ka ba sekafoko goba mafoko fao polelo ya maikutlo e šomišwago go hlaloša se sengwe; ke go re ga e bolele ka tiragalo goba histori (Vilakazi, 1938:105).

Go iša pele, Pretorius o bolela gore kgato ya mathomo mo tihabologong ya thetogale e bontšhwa ka go hlangwa ga direto tša sebjalebjae, e lego seo se šupago gore tlhamo ke ya motho o tee, yeo e tšweleditšwego bjalo ka theto ya go ngwalwa ke motho yo a itšego, fao kgwekwe e lebišitšwego go mogale. Le ge modu wa Bodikela o bonagala mo le mola, modu wa tšona o tšwa go theto ya setšo. Ke ka fao go thwego thetogale ke motheo wa theto ya sebjalebjae (1989:80).

Go hlabela pele, Mashabela (1979:46) o sa tiiša gore thetotumišo ya sebjalebjae ga se karolo ya theto ya molomo goba bohwa bja setšhaba se se itšego. O thekga polelo yeo ya gagwe ka go fa mohlala ka dingwalo/ditlhamo tša O.K. Matsepe gore o di hlamile go ya ka dikgopolo tša gagwe. Moloto o kgonthiša seo ka go tsopola sengwalo sa Van Zyl (1949), ka fase ga thaetlele ya *Praise in Northern Sotho*, ge a re:

The praises which follow are not ancient praises handed down by word of mouth from generation to generation but a few of many more original, newly-composed direto of the Sotho students of Lemana Training Institution. Naturally a few ancient lines may appear here and there, but we consider that as being necessary for the development of good style” (1970:117).

Seo se gatelelwago ke tlhologo ya tšona ka mokgwa wa go ngwalwa; fao direti di šomišago dithekniki tša ba Bodikela mo thetong ya tšona bjalo ka mošito, morumokwano, temana le mekgwa ya go fapafapana ya go šomiša metara.

Ge go tswalelwa difero ka ga lereo le go ka thwe go ngwalwa ga thetotumišo ka mokgwa wa bjale wa ditemana, tšhomišo ya metara, bjalobjalo, go nolofaleditše bana mokgwa wa go ithuta.

Seretotumišo se lekotšwe, bjale go yo ahlaahlwa mohuta wo mongwe wa seretokoša, e lego sefela/kopelo.

2.6.2 Sefela/Kopelo ('Hymn').

Sefela ke mohuta wo mongwe wa seretokoša, wo o hlolegilego morago ga go goroga ga baromiwa mono Afrika. Bathobaso ba a gapeletšega go tlogela mekgwa ka moka ya setšo sa bona ba latela mekgwa ya Sekgowa. Theto le yona ya swanelwa ke go tšea tsela ye mpsha, ya se sa ba theto ya setšhaba, fao mang le mang e bego e le mokgathatema, ya thoma go ba ya motho o tee moo motho a tšweletšago maikutlo a gagwe ka boyena. Bana le bona ba lebana le go ithuta mokgwa wo mofsa wo wa theto wo o bego o fapana le wa tlwaelo.

Go tšwetšwa polelo yeo pele Vilakazi mo thetong ya gagwe ya Sezulu, o re:

His whole imagination setting had to be re-adjusted, and his musical emotions moderated or sublimated, not to be expressed in the thundering stamp of the feet, but spiritual interpretation, the body playing very little part. The Christian era had nothing to do with izibongo, but appealed to amahubo (1938:124).

Seo se kgonthišwago ke gore go ngwalwa ga theto go napile gwa thoma go tšweletšwa ka mekgwa ya bjale ya go ngwalwa. Ge mokgwa wo wa theto o thoma

go bonagala ka tsela ya dikopelo, bontši e be e le diphetolelo go tšwa difeleng tša ba Bodikela; fao boati bja dikopelo bo bego bo fetoletšwe go tša Sejeremane ka ge kereke yeo e bego e tumile nakong yeo, magareng ga Bapedi e be e le ya Luthere yeo e bego e thomile go la Jeremane.

Seretokoša le sona ga se nke se kgona go efoga khuetšo ya moya wa baromiwa/baruti. Dikopelo ka moka go be go letetšwe gore di latele lenaneo la theto. Di be di swanetše go ba le mošito, dikošana le tše dingwe. Ncongwana ge a naba tabeng yeo o re:

Dit was harde werk. Die liederes moes nie alleen vertaal word nie, maar dit moes korrek, ritmies en singbaar vertaal word sonder om die oorspronklike lied of gesang wat vertaal word, geweld aan te doen (1974:53).

Ka go realo dikošana tša setšo di napile tša fetolelwa ka gare ga ditemana, e le tšeo di ngwadilwego ka mokgwa wa go kwana ga medumo le gore di opelege. Go no swana le theto ya Bodikela, dikopelo le tšona tša šomiša sekai (Moloto, 1970:120), tša napa tša fetoga mokgwa wo mofsa wa theto; fao direti tše ntši di ilego tša tanywa ke boitemogelo bja Sekriste gomme tša thoma go ngwala direto ka khuetšo ya sona, bjalo ka N.S Puleng, E.K.K Matlala, O.K Matsepe le ba bangwe (Pretorius, 1989:102-103).

Ka lehlakoreng le lengwe Race (1988:86) o oketša ka go re difela di tšweletša maikutlo a morapedi yo a itšego. Sebopego sa mantšu a sefela se šupa kamano yeo morapedi a lekago go e hlola le Modimo. Go tšwela pele mo letlakaleng la lekgolomasomešupasenyane o re mohola wo mogolo wa sefela ke go tumiša maatla a Modimo le go dira go loka. 'Reta Morena wa maatla! [245]' go tšwa go Difela tša Kereke (2000:218-9) ke matseno a dipesaleme tše ntši, fao go laetšago gore theto e lebanywa le kgopelo ye e itšego.

Kakaretšo

Ge go rungwa go ka thwe difela e kile ya ba mokgwa wo o tlwaelegile wa go tumiša, gape di be di bonwa bjalo ka tšeo di akareditšwego ka moka ka gare ga theto ka gore gantši di ngwalwa ka mokgwa wa kwano ya medumo, e lego seo se tlogo thuša ge go hlopšha mohutangwalo wo.

Ge sefela/kopelo se senkilwe, go yo lebeledišišwa mahlologelwa a tlhago, bjalo ka mohuta wa seretokoša.

2.6.3 Mahlologelwa a tlhago (*Nature lyric*).

Direti tša sebjalebjae ga di etšiše direto tša setšo ka go tumiša bagale fela; eupša le ka go tumiša diphoofolo le dinonyana (Pretorius, 1989:87). Diphoofolo le dilo tše di itšego di ka retwa ka lebaka la mohola wa tšona go beng le go setšhaba ka kakaretšo. Sereti sa sebjalebjae ga se lebelele tlhago bjalo ka thetotumišo ya setšo, efela se e bona bjalo ka mothopo wa dimaka tšeo di hlohleletšago boleta ka gare ga motho; ke go re go bona tlhago bjalo ka mothopo wa kgopolo yeo e fodilego le moya wa kwešišo.

Go tšwela pele, Pretorius mo letlakaleng la masometshelatshela o bolela gore direti di tšere nakwana di tsinketše dika tša tlhago, fao diphoofolo le dinonyana gantši di bego di tšewa bjalo ka tšeo di hlohleletšago polelo ya kganyogo ye e lokologilego. O re go ikamanya le diphoofolo go be go hlohleletšwa ke sehlopha sa batho seo se ikamanyago le phoofolo yeo. Ke ka fao go thwego direto di be di hlangwa ka diphoofolo tša nageng goba tša gae, fao direti di bego di kgahlwa ke diphoofolo tše le mekgwa ya tšona bjalo ka phoofolo ya go kgona go tsoma goba ya lebelo, le tšona di a akaretšwa ge go retwa (Guma, 1967:145).

Go oketša polelong yeo, go thwe tau e ka retelwa bogale bja yona - go tshwenya diphoofolo tše dingwe, mola ka lehlakoreng le lengwe tlou e ka retelwa maatla; ke

ka fao batho ba bantši ba tšeago moeno wa phoofolo ye. Gape go na le dilo tša tlhago go no swana le pula. Go na ga yona go tliša lethabo bathong bjalo ka ge go thwe ke mothopo wa bophelo, mola ka go le lengwe pula e bonwa bjalo ka tshenyo kudu ya sefako (Ngwana, 1981:109). Go bjalo le ge letšatši le ka fiša kudu, go thwe le a mothofatšwa la bonwa bjalo ka yoo a fišago tšohle tšeo di phelago (ibid, 1981:109).

Go oketša dipolelo tšeo di boletšwego, Sutherland le Arbuthnot (1991:306) ba re le ge direti tše ntši ka legorong le la dingwalo di fapana ka mahlakore a mmalwa, efela go na le ponagalo e tee yeo di lego molomo wa lehlabula: go lemoga tlhago le go e hlaloša ka boitemogelo bja diphetogo le tshwantšhokgopolo yeo e tšweletšago lesedi go mmadi. O fa mohlala ka direkto tša Coastsworth tšeo di humilego ka tshwantšhokgopolo, molotšana wa go se kwale kudu, tše bonolo tša go kwešišega le go thabiša; gape di na le boipiletšo baneng. Le tša go ngwalwa ke Fisher, tšeo e lego tše telele ka mokgwa wa moopelo ka pukung ya diswantšho, ke ditemana tša bana tša go thabiša. Direkto tša gagwe tša tlhago di bontšha boitemogelo bja kgahlego ya ngwana le lerato la gagwe go diphoofolo tše nnyane tša naga. Mehlala ya tšweletšo ya gagwe ke *'Sun Prints: The trees Stand Shining'*, le theto ya go ikgetha ya Maindia a Leboa la Amerika tšeo di kgobokeditšwego ke Hettie Jones.

Go thwe thetotumišo e ka lebišwa go mafelo ao a itšego. Lefelo le ka retwa gobane le file badudi bokhuto lebakeng la ge ba hlaselwa ke manaba. Sereti se sengwe sa direkto tša mathomo tšeo di laeditšego diphetogo tše mpsha go ngwalweng ga diretokoša tša tlhago, ke Mamogobo ka sereto sa 'Thaba tšela' ka sengwalong sa gagwe sa go tšweletšwa ka 1953. Sereto ga se nape se hlaloša dithaba, efela dithaba ke sekai, di emetše khutšo go thulana le tlalelo ya sereti ka dilo tše ntši tša go makatša bophelong. Tlhago e šomišitšwe bjalo ka sedirišwa sa boipelaetšo kgahlanong le mekgwa ya go se kgotlelelege ya madirwakaboomo go swana le go hloriša batho le go hlola tshenyo ye kgolo ga tlhago (Pretorius, 1989: 91-94).

Kakaretšo

Go ruma kgopolo ye go ka thwe direti tša sebjalebja di bona tlhago bjalo ka mothopo wa dimaka. Diphoofolo le dilo tše dingwe di a retwa ka lebaka la mohola wa tšona go beng. Go ikamanya le diphoofolo go hlohleletša kgahlego go ngwana le lerato la gagwe go diphoofolo tše nnyane tša tlhago.

Mahlologelwa a tlhago a lekotšwe, bjale go yo tsitsinkelwa kgegeo bjalo ka mohuta wa bone wa seretokoša.

2.6.4 Kgegeo ('Satire')

Ge a hlaloša kgopolo ye Gray (1984:182) o re ke elemente yeo e tšweletšago maikutlo goba mokgwa wo o fošagetšego wa maitshwaro; ke go re, maitshwaro a bošilo le go se šetše ka mokgwa wa metlae. Go tšwetša pele tlhalošo yeo Buys le Scheffler (1992: 116) ba bolela gore kgegeo ke bokgabo bja bongwadi bja go nyenyefatša motho goba selo gore se lebelelege e le sa bošilo, sa go segiša. Go fapana le *khomiki*, yeo maikemišetšo a yona e lego fela go segiša, yona (kgegeo) e šomiša metlae le lesego go hlasela, ka go hlohla motho maikutlo. Ke ka fao Reaske a bonago kgopolo ye bjalo ka thekniki ye e nago le go swara tebelelego ya motho go fihla go maikutlo ao motho a nago nao go selo seo a se tšeelago fase ka kgopolo ya go se lokiša (1966: 40). Go realo go ka thwe kgegeo e šomiša mekgwanakgwana bjalo ka kodutlo go tšwetša nyanyeng le go gegea go hloka bokgoni ga motho le go dira gore go bonale eka go hloka bokgoni moo ke selo se segolo kudu ka maatla.

Go iša pele, Knight (2004: 4) o hlaloša kgopolo ye ka go re ke mokgwa wa bogologolo wa go ikhweletša seka sa maleba sa go hlasela, sa go amana le bobele bošilo bja motho. O ema Reaske nokeng ebile o oketša ka go re kgegeo ga se mohutangwalo ka boyona efela e šomiša mehutangwalo ye mengwe – ke motheo wa kamanotheto; ka fao go ka thwe kgegeo ke seemo sa mogopolo wo o nyakago go kgomagana le mohuta wo o itšego gore o kgone go tšweletša dikgopolo tša wona

bjalo ka kemedi. Go hlakahlakantšha polelo le go e bea ka mokgwa o šele go šupa tlhago ya yona ya go se bontšhe nnete. Ke ka fao Rosenheim (1963: 31-34) a rego e hlasela setšo ka go se tla phaphi.

Go hlabela pele, Lenake o bolela gore kgegeo e ka lebantšha tlhaselo go batho le melao ye e beilwego. Go tiiša taba yeo o kgonthiša ka go re, *'Unlike the European satire which includes types such as the parody where the work of certain authors are criticized Ntsane's satire is based on an attack on individuals and institutions, and not their work'* (1983: 67).

Ka go realo go ka dumelwa/tšewa gore kgegeo ke learogi, e diretšwe go thulana le melao ya setho, gape e lebišitšwe diphošong. Ge e dirwa ka motho yo a itšego e direlwa go kweša motho yoo bohloko, efela gantši e direlwa lebaka – ntle le tlhaselo yeo e e hlohleletšago, e ka ba thutwana ya nnete (ibid 1983: 67).

Ka lehlakoreng le lengwe, Lenake (1983:67) o laetša magoro a kgegeo ao go ya ka Mulamu, e lego:

1. Legoro la mathomo la mohuta wa go tlaiša/hloriša ka polelo, wo o šomišago pefelo go tšweletša nyanyeng botlaela.
2. Legoro la bobedi la thuto, le mohuta wa go nyatša, woo o lekago go eletša motho ka tsela yeo e lokilego goba thuto ya setho.
3. Legoro la boraro la kgegeo ke la go se šetše, leo le bontšhago diphošo ka go sega.

Ka fase ga legoro la go šomiša polelo ya dikgaruru, Lenake o lebeletše direto tšeo di bontšhago boikgogomošo, go ikgopolela le go se lekalekane mola legorong la thuto le go kgala, di šoma ka boikaketši. Tšhindani (1984: 10) ka go le lengwe o gegea Bakriste bao ba bolayago ka lebaka la ditumelo tšeo di itšego (go dira dihlaro, go ba le seriti, le go godiša kgwebo ka ditho tša batho); gomme ba tlogelwa ba sa

otlwe; gape o gegea ka fao tsela ya toka e beelwago thoko ka gona ka lebaka la letsogolekobong.

Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe kgegeo ke mokgwa wa bogologolo wa go ikhweletša seka sa maleba sa go hlasela, sa go amana le bobbe le bošilo bja motho. Mohola wa yona ke go nyakišiša le go hlohleletša; le ge e direlwa go kweša (motho) bohloko, efela e ka ba thutwana ya nnete.

Bjale ge kgopolo ye e ahlaahlilwe, go yo latela mohuta wa mafelelo wa seretokoša, e lego eletši.

2.6.5 Eletši/Seretosello (*Elegy*)

Lereo le, eletši, ge le hlalošwa ke Sacks (1985:1-2) le tšwa go lentšu la khopulete (*'couplet'*), e lego tlhamo ya methaladi ye mebedi ka talelano yeo e nago le medumo ya go swana mo go mothalotheo.

Go tšwela pele, Grace (1965:234) o hlaloša kgopolo ye ka go re ke lentšu leo le tšwago go Bagerika, fao setlogong sa lona le bego le šupa sello; ka go realo eletši ke koša ya bao ba ithobaletšego/hlokofetšego. Ge ba katološa tlhalošo yeo Malan (2008:280) le Race (1988:86) ba oketša ka go re eletši ke mohuta wa seretokoša woo o tšweletšago maikutlo a dillo/manyami le dikhomotšo. Ka lehlakoreng le lengwe boRamushu (1987:34) ba fo re moreti o llela motho yo mongwe yo a bego a mo rata bjale a ilego badimong; ka go realo eletši ke boiphetoello go lehu la yo mongwe (Eaton le Morapedi, 1994:248). Borateori ba ba molomo wa lehlabula ge ba hlaloša gore lereo le le šupa sello/lehu.

Go oketša ditlhaloša tšeo Buys le Schefler (1992:115) ba bolela gore sereto sa mohuta wo se laetša tahlegelo ka lebaka la lehu, ka ge ba gatelela taba yeo ka go re:

An elegy is a poem of mourning, usually about the death of a single person. It can also be a poem expressing nostalgia, Melancholy or grief about death.

Ka lehlakoreng le lengwe Malan (ibid) o tšweletša sereto sa Hardy, 'The going' gore ke eletši; gape le sereto sa Bopape le Ratlabala 'Polokong (ya molemi)' seo go thwego ke mohlala wo mobotse wa mohutangwalo wo (Pretorius, 1989:108).

Kakaretšo

Go ruma kgopolo ye go ka thwe eletši ke mohuta wo mongwe wa seretokoša. Ke sereto sa mahloko fao sereti se lilelago motho yo mongwe yo a iketšego badimong. Ka gona maikutlo ao a tšweletšwago ke a manyami.

Mehuta ya seretokoša bjalo ka thetotumišo/thetogale, sefela/kopelo, mahlologelwa a tlhago, kgegeo le eletši e tsinketšwe. Bjale go yo latela legoro la mafelelo la dikanegelo tša bana, e lego kanegelonnete.

2.7 KANEGELONNETE (*REALISTIC STORIES*).

Ge a hlaloša kgopolo ye Hunt (1990:168-9) o re dikanegelonnete ke tšeo maikemišetšo a tšona e lego go tšweletša seswantšho sa bophelo ka botlalo. Go tšwetša tlhalošo yeo pele Grace (1965:253) o bolela gore ke mohuta wa padi wo o lekago go bontšha dipelo tša nnete tša bophelo bja ka mehla; gape di hlokotšwe ka šedi ye kgolo gore di emele bokgabo bja maemo a godimo. Ke ka fao Halperin a rego, *'things as they are and not as the story-teller would like them to be for convenience'* (1974:239).

Ka go realo ke mošomo wa ba merero ya bokgabo go lebanya bophelo ka botshepegi le go bo bonagatša; le ge e le ka tshwantšhokgopolo fela e be ka mekgwa ya go fapana bjalo ka botse le bobbe, go thabiša le go kweša bohloko, mekgwa ye mebotse le ye mebe (Garcia le Patrick, 1962:7). Go hlabela pele, Chiari (1960: matseno ('preface')) o bolela gore go tšweletša dilo (selo) ka mokgwa wo di lego ka gona go sepelelana le tlhalošo ya nnete ya tlholego ya bophelo le go dira gore bo kgonege go swantšhwa ka mokgwa wa nnete. Gona ge, kanegelonnete e diretšwe go kgodiša mmadi, gore a kgolwe gore ke bophelo ka fao bo lego ka gona lefaseng la nnete (Buttler, 2006:73). Ge moanegwa, tiragalo, lefelo e le tša nnete gona di emela bophelo bja ka mehla ka gore di a hlaloša le go bontšha diponagalo tšeo di tsebjago, tšeo di emetšego motho lefaseng la nnete (Hawthorn, 2005:57).

Go tšwela pele, Davies (1992:71-72) o gatelela bonnete bja mohutangwalo wo ka go o bapetša le nonwanekakanywa; gore ge nonwanekakanywa e hlohletša kgopolo le go romela mmadi lefaseng la ditoro, kanegelonnete yona e mo iša botebong bja go ikwešiša: go kwešiša maikutlo a gagwe, letšhogo le go hlaloganya lefase le a phelago go lona. Ke ka fao Garcia le Patrick mo letlakaleng la bone ba fogo re e thoma (kanegelonnete) maamong ao nnete e kago utollwa ke motho ka boyena ka kwešišo le bohlale bja gagwe.

Le ge go le bjalo go dumelwa gore dikanegelonnete di na le tebanyo, e lego seo se phethagatšwago ka gare ga bophelo bja moanegwa. Taba yeo e tiišwa le go gatelelwa ke Grace ge a re:

...the essential theme of all realistic novels is the attempt to make life conform to one's youthful dreams, and after the vain attempt to make it conform, the renunciation of all dreams. (1965:107).

Ka go realo maikemišetšomagolo a dipadinnete ka moka, ke maitekelo a go phethagatša ditoro tšela tša bjana, efela ge go padile gore di phethagale, ke ka fao go tšwelelago pefelo goba boganka bja phatlalatša. Baanegwa ba mohuta wo ba hwetšwa gohle, gomme ditiro tša bona ke tšeo di tlwaelegilego: ga ba hlohleletšege, gantši ba kopana le ditšhitišo tša go ba palediša go tšwa mathateng ao a bona.

Hawthorn (2005:57) o bolela mantšu a Peter Lamarque ge a re kanegelonnete ke ya nnete ge e hlaloša baanegwa gotee le diponagalo tša bona e le go fa mohlala bathong, lefaseng la nnete. Go realo ke go re baanegwa ba amogelege bjalo ka ba nnete go mmadi; ba dira ditiro tšeo di dirwago ke batho ba nnete le diphoofolo di itshware bjalo ka diphoofolo ka dinako tšohle (Norton, 1983:371). Go tšwetša polelong yeo ya Norton pele, Davies letlakaleng leo le filwego ka godimo o naba ka go re mafelo ke ao a hwetšagalago, bjalo ka ditoropokgolo, dipolasa, bjalobjalo. Godimo ga moo ditiro ke tša nakong ya bjale fao di bonalago di ka no ba di diragetše le nakong ya kgale. Ke ka fao go thwego mmadi ge a fetša go bala kanegelo o šetše a gwerane le baanegwa bjalo ka bakgotse; gomme go kgaogana le sengwalo seo, go swana le go ikamologanya le bagwera.

Go gatela pele, go thwe baanegwa ba kanegelonnete ke bao ba swaranego le ditiro tše di itšego tšeo di swarago kgahlego ya babadi, go ya ka felo le nako (Lukens, 1995:13); gape go letetšwe gore ba (baanegwa) bontšhe maikutlo, boitemogelo, ditiro le boikarabelo; ntwaga ya go nyaka maemo, phišegelo, phihlelelo, go nyaka go

bonwa, go kganyoga, mola go gola le khuetšo ya batho ba bangwe, e le tše bohlokwa go bopa thulaganyo.

Lukens, gona letlakaleng leo la ka godimo, o tšweletša mahlakore a mabedi a kanegelonnete, e lego mathatathata (*'problem realism'*) le mathata a phedišano (*'social issue realism'*), bobedi di beile šedi ya tšona go mathata (a nnete goba ao a kgonegago). Ke ka fao go thwego ke tša go ya ka merero ya bokgabo *'realism represents problems'* (Grace, 1965:253); ke ka fao go thwego di lebane le mathata ao a itšego a merero ya bophelo (Huck le ba bangwe, 1989:278). Gona tabeng yeo Root o molomo wa lehlabula, ebile o tiiša ka go re ke:

...the fiction for young readers which addresses itself to personal problem and social issues... (1977:54).

Madsen le Wickersham (1980:273-39) ba hlaloša gore mathata ao e ka ba a go swana le go godiša ngwana, e sego wa madi, tlhalano, bogole, bjalo. BoSerudu (1996:34) ba oketša ka go fo re dikanegelonnete di amana le merero ya malapa: mathata a segadikana le a bommane. A mangwe a mathata ao molwantšhwa a kopanago le ona e ka ba ao a hlolwago ke setšhaba bjalo ka kgethollo go ya ka morafe, bong goba maemo. Mathata ao ke ona motheo wa thulaganyo le thulano, le gore thulano e ka ba ka gare ga moanegwa ka boyena, goba magareng ga gagwe le setšhaba; goba a ka thulana le moanegwa yo mongwe; gape moanegwa e ka ba motho yo a aparetšwego ke mathata moo a bilego a mo ntšha seriti sa gagwe sa bomotho bjalo ka ge go fela go direga dipading tšeo di nago le bofokodi, mola ka lehlakoreng le lengwe mathata a moanegwa a ka rarollwa ka mokgwa wa go itlhatholla. Ke go re, tharollo e ka no se be bonolo, ya go hloka bonnete le toko.

Go gatela pele, Lukens gona letlakaleng leo la lesometharo, o bolela gore ka go bala mehutahuta ya dipuku ngwana a ka kgona go tshela mellwane yeo e hlotšwego ke nako le lebaka; o tla kgona go oketša kgopolo ya gagwe le go nyalantšha setšo sa gagwe le ditšo tša batho ba bangwe, e lego seo se lego bohlokwa go phedišana le

go itlhatholla ka boyena, le gore dikanegelo tšeo di hlaotšwego gabotse di kgona go bontšha kabelano le mohola wa ditšo tše dingwe. Ngwana o kgona go lemoga gore batho ka moka ba ba le phišegelo ya go swana le gore go tšona ka moka, tlemagano ya malapa le tswalano, ke tše bohlokwa ka go lekana. Ka go realo go kopakopana le go abelana boitemogelo, di swanetše go swarwa go bapa le nnete ka gohle. Ke ka fao Egoff a šitlelago ka go re, ‘...if the role of literature is to develop the individual, then a good book will promote awareness of life’ (1973:45).

Go rumeng kgopolo ye, Lukens (ibid) o tšweletša magorwana a mararo a kanegelonnete go re ke: ‘*Animal realism*’, ‘*Historical realism*’ le ‘*Sport Stories*’, fao a kgonthišago gore ge magorwana ao a tsinkelwa gabotse, a laetša go tsenelana. Le ge go le bjalo a ka se ahlaahlwe ka botlalo phatišišong ye ka ge kgwekgwe e le go dikanegelo tša bana.

2.7.1 Magorwana a kanegelonnete

2.7.1.1 Bonnete ka ga diphoofolo (*Animal Realism*).

Go thwe dipadi tša nnete tšeo di tsošago maikutlo di swanetše go bolela ka diphoofolo, dipharologantšho tša tšona, fao di dulago, bophelo bja tšona le go ntšhifala ga tšona. Thulano e akaretša dihla tša ngwaga, ka fao diphoofolo di phelago ka gona le khuetšo ya dielemente tšeo go tšona (diphoofolo). Ka go realo go nyakega tebanyo ya maleba, fao baanegwagolo, e lego diphoofolo, moanegi a ka hlatholla maitshwaro a diphoofolo, efela ge go tsenwa ka gare ga megopolo ya tšona kanegelo e ka no se sa ba ya nnete. Seo se gatelelwago mo ke go nyaka go tsebišiša ka merero ya bokgabo, go dira dikutollo ka ga diphoofolo goba ka ga tswalano ya tšona le batho.

2.7.1.2 Histori ya mannete (*Historical Realism*)

Nonwane ya histori, go ya ka Lukens (ibid), ke kanegelo yeo e theilwego go tša bogologolo, nako le felo tša kgale di fa sephetho sa thulaganyo ya kanegelo.

Didirišwa bjalo ka dinamelwa, diaparo le dijo di swanetše go sepelelana le nako le felo. Thulaganyo ya nakong yeo bophelo bo be bo bontšwa ka go fapana, baanegwa kudu baanegwagolo, ba bontšhwa ka ditiragalo tša nako yeo, ka go realo peakanyo e huetša thulaganyo; efela ge bobbe goba botse bja nako yeo bo ka feteletšwa gona dipoelo tša nonwane ya histori di ile go hloka khuduego le maikutlo. Dihlogotaba/Direrwa, mongwalelo, mešomo le boithabišo gammogo le polelo di swanetše go lebana le nako le felo tša nakong yeo.

Go thwe histori e emetše dinnete, seo se ra go re go fetola dinnete go ba nonwane, mongwadi o swanetše go kopantšha tshwantšhokgopolo le therešo go tšweletša kanegelo ka botlalo ye e nago le moanegwathwadi mo thulaganyong ya go ba le phego.

2.7.1.3 Dikanegelo tša dipapadi (*'Sport Stories'*)

Mo mohuteng wo wa kanegelo kgatelelo e go papadi ka seboka fao maitshwaro a mabotse e lego taba ye bohlokwa. Seo se letetšwego ke go kopanya bana ba dikolo tša merafe ka moka le ge seo e sa le tlhobaboroko. Dikanegelo tše ntši di sa lwela go amogelega ga bakgathatema go tšwa go merafe ye mengwe. Dipapadi ke karolo ya bjana. Di tšwelela dithutong tša bona tša ka phapošingborutelo, tše dingwe di beakanyeditšwe morago ga sekolo. Ka go realo lerato la bona la dipuku le tla fetela le go dikanegelo tša dipapadi. Mohola wo mogolo wa kanegelonnete ya bana ke gore dikanegelo tše ntši di ngwalwa ka ga bana ba mengwaga ya go lekana, bao ba nago le kgahlego le kamano ya go swana, e lego seo se tlogo thuša kudu ge di hlophelwa legorong la bana.

Bjale ge, dikošana/diretwana tša bana (*'rhymes'*), tshwantšhokgopolo (*'fairy tales'*), nonwanekakanywa (*'fantasy'*), diretokoša (*'lyrics'*) le kanegelonnete (*'realistic stories'*) di lekotšwe, bjale go yo latelwa tsitsinkelo ya dikanegelo tša bafsa, e lego yona kgopolokgolo ya phatišišo ye.

2.8 KAKARETŠOMOKA

Ka lereo le kanegelo, go hlalošitšwe ge le lebane le sengwalo se se tšewago gore ke sa bokgabo. Mošomo wo mogolo wa kanegelo ke go fa tsebo le ditšo. E na le bokgoni bja go tšweletša bokgabo ka nepo ya go fa lethabo le kwešišo.

Ka kanegelo, mongwadi o utolla maphelo a batho, gore batho ba lemoge bophelo bja mahlakore a mabedi, e lego bophelo bja go loka le bja go se loke. Ka yona babadi ba kgona go itebelela le go itekola ka go gadima kua morago le lehono gomme ba lokiša diphošo tša bona tše di ka bago di šitiša maphelo a bona go thelela le go phadima.

Kgopolo ya kanegelo ya bana e lebane le dipuku tšeo di ngwaletšwego bana, tšeo di lebanego le maikutlo a ngwana ka botlalo. Di na le bakgathatema bao e lego bana, tše kopana gape le mebolelwana ya go fela e ipoeletša.

Bogologolong di be di balwa ke bana le ba bagolo; gomme se segolo mo go tšona e le go ruta maitshwaro a mabotse ao a amogelelegago setšhabeng. Di swanetše go tšweletša bophelo bja tlwaelo bjoo ngwana a tlogo kgona go inyalanya nabjo. Bana ba kgone go ipona ka tšona, le go ikwešiša le go hlaloganya lefase le ba phelago go lona.

Dikanegelo tše di hlolegile go tšwa go dingwalobomolomo ka tsela ya go bolela, ka go di anegelwa le go ngwalwa. Mehuta ya tšona e hlalošitšwe gomme go lemogilwe gore dinonwanepheletešannete di bopile motheo wa dikanegelo tša bjale tša bana.

KGAOLO YA BORARO

3.1 MATSENO

Kgaolong ya go feta go hlalošitšwe kanegelo, kanegelo ya bana le mehuta ka moka ya mohutangwalo wo. Bjale go yo tsinkelwa kgopolo ye ya kanegelo ya bafsa bjalo ka kgopolokgolo ya lengwalophatišišo le.

3.1.1 Kanegelo ya bafsa (*Youth literature*)

Ge a hlaloša kanegelo ya bafsa, Mothapo (1996:9) o bolela gore e lebane le dingwalo tšeo di loketšego go balwa ke bafsa; ke go re barutwana ba mphato wa seswai go fihla go wa lesome. Go tšwetša tlhalošo ye pele, Skjonsberg (1992:22-25) o naba ka go re e lebane le dikanegelo tše di boelago ka mathata a bafsa. Ka wa gagwe wa go ja mabele o no re ke, *'Youth Literature: book about adolescents facing the problems encountered in the stages between childhood and adulthood'*. Seo se laetšwago fa ke gore bafsa ba na le ditlhohlo tšeo di lebanego le magato ka moka a go gola ga bona. Ka gona, go bohlokwa gore go be le dikanegelo tša maleba tša go ikgetha tšeo di emelago bophelo bja nnete le thuto ya mofsa (Karakian ka go Bator, 1983:304).

Go gatela pele Karakian ka godimo, o re kgopolo ya kanegelo ya bafsa e be e se ya tlwaelega ka ge dipuku di be di arotšwe go ya ka bong: (a) dipuku tša bašemane (b) dipuku tša banenyana (tšeo ka nako ye nngwe di bego di bolelwa bjalo ka dipuku tša go nepiša banenyana ba bannyane le/goba makgarebe/methepana (Skjonsberg, 1992:22-25).

Go hlaloša go ya pele, Skjonsberg (ibid:25) o bolela gape gore morago ga nyakišišo ye e tseneletšego, ka 1968, basekaseki ba ile ba thoma go fetola dikgopolo tša kanegelo ya bana le bafsa gammogo le ya leago gore di se sa ba ka tsela yeo di

bego di hlalošwa ka gona peleng. Taba yeo e bolela gore setlwaedi sa go ngwala ka boitshwaro, ditumelo le dikgahlego tša setšhaba, se ile sa beelwa ka thoko ge go anegwa ka dikgopolo tšeo. Ke go re, bangwadi ba thoma go ngwala ka bafsa le mathata a bona gotee le merero yeo e ba amago ya leago. Ke gona fao ka 1970 go tšweletšwego ka ga kgopolo ya 'padi ya bafsa'. Ka tsela yeo kgopolo ya kanegelo ya bafsa e napile ya ba (a) makgoladitsela bongwading bja dingwalo tša mohuta wo le (b) go nolofatša sengwalo sa mohuta wo ka nepo ya go tloša ditšhitišo gape le go diriša polelo ntle le mapheko.

Dihlogotaba/Direrwa ('*topics*') tša dipuku tša nakong yeo di be di akaretša botagwa, go fedišwa ga mpa, lehu, tlhalo, diokobatši, bosenyi bja bafsa ('*juvenile delinquency*'), malwetši a monagano le bogole, thobalano, go ipolaya, ntwā, bjalobjalo. Tabakgolo e be e le gore bafsa ba kwešiše bokaone mathata a diphetogo tša ge ba dutše ba gola. Bafsa bao, go thwe e ka ba ba mengwaga ye lesometlhano go ya go e lesometshela go lebana le padi ya bafsa. Walker (1979:vii) ge a bolela ka dikanegelo tša nakong yeo o fo re:

...the majority of the books are important because they not only give lasting pleasure, but also contribute to the growth and development of the young people who read them. They help in building a sound philosophy of life, and they offer some lessons in brotherhood, patience, love, understanding, and courage that will enable teenagers to face their problems with determination to solve them.

Seo se hlalošwago ke gore tebanyo ya mohutangwalo wo ke gore mofsa a kgone go ikaga le go ithuta ka ga bafsa ba bangwe, go kwešiša seemo le go ba maatlafatša, gore ba kgone go lebana le mathata ka bobona. Go tiiša taba yeo Groenewald (1993:66) o bolela gore dikanegelo tšeo di swanetše go swantšha bophelo bjalo ka selo se sebotse gore bafsa ba bo hlologe; gape di ba lemoše go

široga mathata a bophelo, godimo ga fao go be le maatlakgogedi ao a godišwago ke ditiro tša bohlagahlaga.

Go hlabela pele Donelson le Nilsen (1989:2) ba bolela gore go hlangwa ga padi ya bafsa go tšweletše sammaletee le kgopolo ye mahlalagading ('*adolescence*'), yeo e hlalošwago bjalo ka nako ya go ikgetha ya moswananoši bophelong. Ba hlaloša gore ke go fihla ngwageng wa 1860 fao go bego go se kanegelo ya maleba ye e ngwaletšwego bafsa bao. Tšeo di bego di le gona e be e le tša bana le tša batho ba bagolo go fihla mengwageng ya bo-1900 fao bangwadi ba thomilego go bontšha kgahlego go bafsa ba mahlalagading. Taba yeo e kgonthišwa ke (Grams ka go boLenz, 1980:31) ge a re:

In the early 1900s an increasing interest in the adolescent years was shown. More novels were being written for this age group and they included books set in foreign lands as well in our own"

Ge bangwadi ba epela dinala fase ka tsela yeo, go be go hlokolwa dikanegelo tšeo di nago le maina/mareo a mathata, peakanyo ya nako le felo go tšwa merafeng ye mengwe, ditlhalošo tše telele tša ditemana gotee le polelo ya go se hlweke, ka moka di be di phaelwa ka thoko ka ge di se na boipiletšo go babadi (Thomas le Loring, 1979:29).

Go hlaloša go ya pele, ngwageng wa lesomesenyanemasometlhano, šedi ya bangwadi ka bophara ya lebišwa go dikanegelo tša bafsa ba mahlalagading ('*adolescents stories*'). Ngwaga wa kamogelego ya bafsa ba mahlalagading ke 1951, kgwedding ya Lewedi, fao ditaodišwana le dikgatišobaka di bilego ketapele ya dingwalo tša Sekgowa tša seprofešenale tša barutiši ba dikolo tša sekonthari mo bongwading bja bafsa; fao direrwa e bilego mathata a bafsa go akaretšwa le a selapa (Burton ka go Bator, 1983:210).

Marshall (1988:78) o katološa polelo yeo ka go re ke ka morago ga ge bangwadi, barutiši le baphatlalatši ba ditaba ba lemogilego gore bafsa ba mahlalagading ke sehlophana sa babadi ba bagolo go ka bitšwa bana ba maikutlo ao a sešogo a hlaka (go gola go felelela) go ka bala dipuku tša ba bagolo. Ke go re ke bafsa ba dikgahlego tša go fapana, bao ba lego lesolong la go tsoma tsebo.

Ka lehlakoreng le lengwe Freud (ka go Bator, 1983:329) o hlaloša mahlalagading bjalo ka koketšo ya nako ya bjana; nako ye bohlokwa ya kgolo go fihla ge ngwana a yo ba motho yo mogolo. O bolela gore ba be ba hlokomologilwe ka ge e le ba bagolo go ka swarwa bjalo ka bana. Ba be ba beilwe felo tsoko, tlhokomelong ye e itšego ka mokgwa wo o itšego, go fihlela ge setšhaba se thoma go lemoga gore ba (bafsa) swanetše go fiwa šedi le gore go nyakega mokgwa wo mongwe wa go fapana le wo o lego gona nakong yeo.

Go iša pele, Marshall gona letlakaleng leo le filwego ka godimo, o bolela gore ke ka morago ga dipoeletšo tša diteko tša monagano tša bafsa bao (*‘psychology of adolescence’*), fao go namilego gwa rotoga lereo le lefsa la go bitšwa padinyana (*‘junior novel or middle literature’*), gomme dikanegelo tšeo tša tsebja ka lereo leo go tloga ka 1951 (Bator, 1983:310 -312).

Dikanegelo tšeo di gagabile bjalo go fihla ngwagakgolong wa masomepedi fao di thomilego go hlathwa bjalo ka moswananoši wa kanegelo le go bontšha gore mohutangwalo wo o lebile thoko efe. Di tšweleditšwe ka bontši go tšwa go dikanegelo tša peleng tša boitshwaro le tše dingwe; di ngwaletšwe bafsa ba mengwaga ye e ka bago ye lesomepedi go ya go lesometlhano (Pilgrim le McAllister, 1968:28).

Kgopolo ya padinyana, le yona e tla lekodišišwa ka morago bjalo ka ge e tšweletše phatišišong ye, gore e tle e kwešišege go mmadi.

Gabjale go yo lekodišišwa mahlalagading bjalo ka kgopolo yeo le yona e nyaretšego phatišišong ye.

3.1.2 Mahlalagading

Ge a hlaloša kgopolo ye, De Toit (2001:76) o bolela gore ke lereo leo le tšwago go lediri la Selathini 'adolecere' leo le šupago go gola ('*to grow up*'). O tsopola Husen go tšwa go *The International Encyclopedia of Education* (1994:83) ge a re ke nako yeo mo bophelong go bago le diphetogo, e ka ba go gola ga ditho tša mmele, kgopolo le tswalano ge mofsa a tlogela bjana go fetela go ba motho yo mogolo. Ke nako ya ditlhohlo, fao mofsa a swanetšego go amogela dipheho ka boyena, go tšwa go meloko ya gabo, le go tšwa go bagwera. Ke nako ya khuduego le phišegelo, nako ya lethabo le mathata; gore a utolle tše dingwe ka boyena le go tlogela tša kgale, efela mofsa yo o sa tšwela pele ka maitshwaro a bjana. Ke ka fao (Pilgrim le McAllister, 1968:35) ba rego, '*The adolescent is neither a child nor an adult*'.

Go oketša tlhalošo yeo go bolelwa gore ke nako yeo mofsa a ithutago go itseba le go laolwa ke maikutlo, nako yeo a thomago go ikgetholla le go itswalanya le bafsa ba bangwe (Lenz le Manhood, 1980:1). Go realo ke gore bafsa ba ba ntweng ya go tlogela bjana morago ge ba ntše ba gola. Ka gona ba swanetše go fiwa sekgoba, nako le tokologo gore ba dire diphošo (Donelson le Nilsen, 1989:4).

BoLenz ba tšwela pele gona letlakaleng leo gore paka yeo ke nako yeo dipuku di lego bohlokwa bjalo ka mothopo wa tsebo, go godiša maitemogelo le go bopa motho yo mofsa wa go ikema yo a lego maamong a go kgona go ipalela. Boikemo ke seo, go ya ka Grams ka go boLenz, (1980:18) e lego phišegelo ye kgolo ya mofsa yo mongwe le yo mongwe yo a lego mahlalagading.

Go hlabela pele, Duncan ka go Bator (1983:333), o sa gatelela gore nako ye ke yeo mofsa a ithutago go itseba, go leka go nyaka therešo, maemo, tokologo, go ba kgahlanong le melao ya batho ba bagolo, nako ya diphetogo mmeleng le

dikgopolong tšeo di bontšhago go gola; go šogana le peakanyo ya tšeo di nago le mohola, nako ya kgatelelo le bohloko. Le ge go le bjalo go bonwa nako ye bjalo ka nako ye bohlokwa ya kgolo go fihla ge ngwana/mofsa a yo ba motho yo mogolo (Freud ka go Bator, 1983:329).

Ka lehlakoreng le lengwe Holland ka go Lenz le Manhood (1980:33-34) o bolela gore mofsa wa mahlalagading ke motho yo a lego leetong, yo a sepelago ka gare ga kgampi ya leswiswi, ka gare ga lewatle le le šišitšego poifo, felo tsoko magareng ka mengwaga ya lesomepedi le lesomeseswai goba lesomesenyane. Ke nako yeo a nyakago thekgo go tšwa go sehlopha sa bagwera, kudu bao ba lego dikolong tšeo di phagamego; ka ge ba dumela gore, go ya ka polelo ya kgale: tau tša hloka seboka di šia ke nare e hlotša (Grams ka go boLenz, 1980:21).

Go hlabela pele, Carlsen (1980:36) le Jones (1999:30-31) ba tšweletša magato a mararo a kgolo ya mofsa, e lego:

- (a) Kgato ya pele (*'early phase'*) goba (*'early adolescence'*) ke fao go bolelwago ka mengwaga ya magareng ga lesometee le lesomenne (11-14); ke bafsa bao ba lego kreiting ya bohlano go fihla go ya seswai goba ya senyane;
- (b) Kgato ya magareng (*'middle phase'*) goba (*'middle adolescence'*) ke fao bafsa ba lego magareng ga lesometlhano le lesometshela (15-16), bao ba nago le kgahlego yeo e tseneletšego ya bobadi gape e le yeo (kgahlego) e fetogago; le
- (c) Kgato ya mafelelo (*'late adolescence phase'*); e lebane le bafsa bao ba feleletšago, ba mengwaga ya go lekana dikolo tše di phagamego, gape ba yago dikholetšheng goba go tsena lefaseng la mošomo. Ke go re, ke bao ba thomago go bala dipuku tša batho ba bagolo, ebile ba sa rata go bala le tša bana.

3.1.3 Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe kanegelo ya bafsa e labane le ditlhohlo tšeo bafsa ba lebanego le tšona go magato ka moka a go gola ga bona. Di emela bophelo bja nnete le thuto ya mofsa; le go ba lemoša go širogo mathata ao, mola kgopolo ya mahlalagading e bonwa bjalo ka nako ya katološo ya bjana; nako yeo mo bophelong go bago le diphetogo mmeleng le kgopolong; ge ba tlogela tša kgale tša bjana, ba ithuta go itseba le go laolwa ke maikutlo.

Bjale ge kgopolo ya kanegelo ya bafsa gotee le mahlalagading di hlalošitšwe le magato ka moka a boletšwe, go yo latela padinyana, e lego lereo leo le amanago le dikanegelo tša bafsa ba mahlalagading.

3.2 PADINYANA (*'Junior Novel'*)

Ge a hlaloša mohutangwalo wo Burton ka go Meade le Small (1973:46-47) o dio re, '*... a new literary genre - the junior novel. This type of literature contain books written especially for adolescent reader*'. Go realo ke go re padinyana e bile lereo le lefsa go hlatha dipuku tša bafsa ba mahlalagading. Go iša pele polelo yeo, Kaczmarek ka go Pillon (1983:36) o oketša ka go re, '*Teenage Books, Junior Novels, and Adoloscent Literature are used in referring to materials prepared especially for young people from grades 7 through 12*'. Seo se hlaloša gore mareo a a šupa ditlabelo/ didirišwa ka moka tšeo di šomišitšwego ge go hlamelwa bafsa bao dikanegelo. Ke ka fao Engdahl ka go boManhood (1980:41) a rego dithaetlele goba go rea maina ke tlhohlo go bangwadi ba dipuku tša bafsa ba mahlalagading, ka lebaka la gore maina a fiwa dikanegelo go ya ka batšweletši; ke go re kgwebo ya baphahlalatši. Mohlala: Padi ya bafsa ba mahlalagading e ka bitšwa gore ke kanegelo ya bana (*'teen-age'*) ge e tšweleditšwe ke ba Kgoro ya Bophatlalatši bja dikanegelo tša bana, ebile e ka bitšwa gore ke kanegelo ya batho ba bagolo ge e tšweleditšwe ke ba Kgoro ya ba Bagolo (*'adult department'*). Ge a tšwela pele letlakaleng la masometlhanoseswai, o bolela gore padi ya bafsa bao ke ya mohola

yeo e ka šomišwago magareng ga dikanegelo tša bana le tšeo di amogelegago ka botlalo tša maemo a godimo.

Ka lehlakoreng le lengwe, Carlsen (1980:56) o hlaloša gore padinyana (*'junior novel'*) ke puku ye e ngwaletšwego bobadi bja bana; fao mongwadi a šomišago mantšu go tsoša maikutlo le khuduego, katlego le go šitwa, go hloka khutšo le tokologo tšeo bana ba mengwaga ye lesomepedi le masomepedi gantši ba itemogelago tšona. Ke ka fao Burton (1966: 231-35) a rego padinyana e kgatha tema ye bohlokwa ka go abela mofsa tlhahlo ya maitemogelo le gore e na le mohola thutong ya dingwalo tša bana ba bannyane, ka ge e dirišwa bjalo ka moratho (*'bridge'*) tabeng ya pakaphetogo (ya lebakanyana) (*'transition'*).

Go gatela pele, Lickteig (1975:333) o šitlela dipolelo tša borateori bao ka go re le ge dipuku ka botšona di sa rarolle mathata, fela di ka dirišwa go godiša boitemogelo bjalo ka kgato go ya tharolong ya bothata. Ka go le lengwe (Meade le Small, 1973:124) ba re di (dipadi) fa seswantšho sa bophelo, efela ga se bophelo (bja nnete), di lebelelega bjalo ka dinnete eupša ga se therešo, le ge go le bjalo dipadi tša bafsa ba mahlalagading tšeo di ngwadilwego gabotse di fa seswantšho sa bafsa bao le tlalelo yeo ba ikhwetšago ba le ka gare ga yona, gotee le bokgoni bja go tšwa bothateng bjoo.

Go šetše go boletšwe gore bafsa ba ba lesolong la go nyaka tsebo; ka gona dipuku ka mehla ke mothopo wa tsebo, boiketlo goba kgotsofalo le lethabo go batho bao ba tsebago go di šomiša (Abuthnot, 1947:2). Ka go realo go fetlekolla dipuku ga bona go ba thuša go hwetša dikarabo tša ditlhohlo tšeo ba lebanego le tšona (Pilgrim le McAllister, 1968:13-14); ka ge di ba fa sebaka sa go ipapetša le bao ba kgonago go itharollela mathata ka bobona (Carlsen, 1980:12-13). Letlakaleng la lesometlhano boPilgrim ba oketša ka go re dipadi tše di bopa karolo ye kgolo ya kgetho ya bafsa bao ba lego dikolong tše di phagamego, gape di tšewago go ba kanegelo ya nnete ya bafsa bao, ka ge e ngwadilwe go ya ka kgahlego le dinyakwa tša bona; le gore dikgopolo le maikutlo a bona, e ka ba a go ganetšana (*'negative'*)

goba ao a dumelelanago ('*positive*'), ka moka a ahlaahlwa pepeneneng bjalo ka mathata a leago (Grams ka go boLenz, 1980:31). Go fapana le dikanegelo tša peleng tšeo di bego di laela ('*instruct*'), tšona di lebane le boithabišo (Burton ka go Bator, 1983:317).

Go ruma dikgopolo tša borateori bao Granite ka go (Meade le Small, *ibid*), letlakaleng la lekgolomasometlhanosenyane, o tšweletša diponagalo tša mohutangwalo wo gore ke:

- (a) Bangwadi ba dipadinyana ba tšweletša dikgahlego tša bafsa ba mahlalagading ka nepagalo.
- (b) Kgolo ke kgwekgwe ya dikanegelo tšeo.
- (c) Dipadinyana di gatelela go hlokomologa diila ('*taboo*').
- (d) Dipadinyana di na le mokgwa wa go ikamanya le tikologo ya malapa a dikhorane/bahumi.
- (e) Dipadinyana di na le dika tša thuto.

Go oketša seo se boletšwego ke Granite, Burton ka go Bator (*ibid*), letlakaleng la lesomepedi, o bolela gore phapano ga se ye kaalo magareng ga padinyana le padi ya ba bagolo ebile ga go bonolo go e kgetholla; eupša nakong ye nngwe padinyana ke e kopana le gona go bonolo go e bala. Diila, bjalo ka merero ya thobalano, ga di fiwe šedi, go no swana le go nwa le go kgoga. Dikanegelo tše bjalo di dumelela mofsa go ntšha maikutlo gape motho yo mogolo ga a sa bonwa bjalo ka mohlala/seipone. Go gatelelwa fela dintlha tšeo di bonwago e le tša motheo bjalo ka difilimi, dithelebišene le tše dingwe. Bothata bja poledišano magareng ga bafsa le batho ba bagolo ke yona tabakgolo dipading tše bjalo tša sebjalebja, di tletše ka dikgohlano magareng ga bana le batswadi, le gore boineelo ('*submission*') ga bo sa le gona go bafsa. E šetše e le setlwaedi go se amogele tšeo di tšewago go ba tša nnete, ebile ga go sa bonala seo e lego phošo.

Borateori bao ba engwa nokeng ke Duncan ka go Bator (1983:328) ebile o tlaleletša ka go re dikgopolo tša tšona (dipadinyana tše) di a tsenelana (thulaganyo), le gore

gantši molwantšhwa ke wa mengwaga ya bafsa bao; gomme gape di tletše ka tsebo, matlakala e ka ba a mantši goba a se felele, di tšweletša lefase ka fao le lego ka gona: batho ke ba bantši, le (lefase) sepela ka lebelo (diphetogo), polelo ya letšhogo, tlala, ekonomi, batho ba kgobokane felo gotee, ba bangwe ba kgole le kgole, fao go boledišanwago ka megala, sekaepe, bjalobjalo le gore ga go sa na le taba yeo e sa tsebjego (sephiri se utolotšwe), bjalobjalo.

3.2.1 Kakaretšo

Padinyana ke lereo leo le amantšhwago le kanegelo ya bafsa ba mahlalagading yeo e ngwadilwego go ya ka kgahlego le dinyakwa tša bona, go fa seswantšho sa bafsa bao le tlalelo yeo ba ikhwetšago ba le ka gare ga yona gotee le bokgoni bja go tšwa bothateng bjo. Di bopa karolo ye kgolo ya kgetho ya bafsa bao ba lego dikolong tše di phagamego.

3.3 KANEGELO YA BAFSA BA BAGOLO ('*YOUNG ADULT LITERATURE*')

Ge a hlaloša kanegelo ya bafsa Kaczmarek ka go Pillon (1983:36), o bolela gore morago ga gore baphatlalatši ba lemoge gore go na le nyakego ye ntši ya didirišwa, go hlamela bafsa ba bagolo dikanegelo, ba ile ba thoma go hlatloša ditlabelo tše dingwe tša dikanegelo tša bana le tša ba bagolo. Tšona di tšerwe go tšwa go tša bana ('*juveniles*'), batho ba bagolo ('*adults*') le go tša bafsa ba mahlalagading ('*adolescents*'). Ke fao morago go tšweletšego lereo le lefisa la 'Padi ya bafsa ba bagolo' ('*Youth Adult Literature*') goba ('*Young Adult Novel*') go hlatha kanegelo ya bafsa bao (Donelson le Nilsen, 1989:13). Ka ge go be go dumelwa gore dipuku di ka šomišwa bjalo ka sedirišwa go tšwetša bafsa pele, gwa napa gwa thoma go bonagala kgahlego go dipuku tše morero wa tšona o tšweletšago dinyakwa tša bafsa (Pilgrim le McAllister, 1968:71).

Godimo ga fao boDonelson ba oketša ka go re mohutangwalo wo o bonagetše e le wo o hlabolotšwego, wa maemo a godimo, wo o bego o phatlalatšwa; wa

moswananoši mo seripeng sa mafelelo sa ngwagakgolo wa masomepedi. Ke ka fao Meade le Small (1973:148) ba bolelago gore lereo le le rotogile go tšwa go dipoelo tša dipoeletšo tša ditsebi tša bafsa (*'youth expects'*) go kgonthiša gore go na le nyakego ya dikanegelo tšeo. Ka ge dingwalo tšeo di be di tletše ka ditshwaotshwao/dikeletšo (*'input'*) tša bafsa, Lekgotla leo la Bafsa (*'Young Adult Council'*) la tšewa go ba le bohlokwa.

Go hlaloša go ya pele Kaczmarek (1983) mo letlakaleng la lesometshela, o bolela gore kanegelo ya bafsa ke lereokakaretšo (*'general term'*) leo le akaretšago ditaba ka moka leo le dirišitšwego go bopa kanegelo ya bafsa. Ge ba hlaloša lereo le, boDonelson (ibid) mo letlakaleng leo le filwego ka godimo ba fo re, *'By young adult literature we mean anything that readers between the ages of twelve and twenty choose to read'*.

Go gatela pele go thwe titelego ya go hlangwa ga padi ya bafsa ba bagolo e hlotšwe ke gore go be go se bonolo go di hlaola le go di beela mellwane bjalo ka dikanegelo tša bana le tša ba bagolo, tšeo di bego di ngwalwa go ya ka mengwaga ya bona. Kaczmarek, (ibid) letlakaleng la masometharotlhano o hlaloša gore go ya ka ba 'ERIC' (*'The Educational Resources Information Clearing House'*) bafsa bao go bolelwago ka bona ke ba mengwaga ye lesomeseswai (18) le masomepedipedi (22) mola ka lehlakoreng le lengwe ba 'NAEP' (*'The National Assessment of Educational Progress'*) ba bolela ka mengwaga ya masomepeditee (21) le masomepeditlhano (25). Go realo ke gore go be go sa tsebje fao bafsa ba ba welago ntshe ka ge setšhaba se be se sa ba bone go swana. Go katološa tlhalošo yeo go bolelwa gore, *'An individual of middle school or older might be referred to as young adult. Young adulthood is roughly analogous to the period of adolescents'* (Thomas le Loring, 1979:27).

Ka fao go ka thwe bofsa (*'youth'*) ke fela katološo ya mahlalagading, e lego nako yeo, go ya ka Gerdes (1988:27) e fiwago batho ba bangwe go ba kgontšha go itokišetša go ba batho ba bagolo ba maikarabelo setšhabeng. Go gatela pele go

thwe bafsa ba ga ba sa kgotsofatšwa ke padi ya bafsa ba mahlalagading ka ge ba kgaogane le yona mo mengwageng ya 15 le 16, e lego mengwaga ya nnete ya go tlogela mahlalagading; ka fao ba e tšeela fase ka ge polelo e bonwa bjalo ka yeo e nolofaditšwego kudu le gore seswantšho sa bophelo se lebane thwi le lefasana la bana ba bannyane. Go realo ke go re mengwaga ya bona ke yona e ba kgethollago go dikanegelo tšeo (McGills: 2000:135). Se segolo seo ba se nyakago, ke boitšhupo (“identification”); ke ka fao dikanegelo tša bona di atilego ka go nyaka motho yoo ba ka iponago ka yena. Bafsa ba ba nyoretšwe tsebo le go nyaka go tseba gore ke eng seo motho a ka se dirago ge a šetše a tsene bothateng (Carlesn, 1980:40).

Ka lebaka la dikgopola tša go fapana mabapi le gore le akaretša bomang, Kaczmarek ka go Pillon (1983:36), o re lereo le le šupa sehlophana sa batho bao ba nago le bohlale bjo bo tseneletšego bja go fapana, tsebo le bokgoni bja merero ya mahlale, dinyakwa le dikgahlego tša go swana, kgopolo ye e budulego le go kgona go bala, ebile ba na le lehutšo le ditlhohlo tša go swana. Sengwalo sa mohuta wo se lebane le kgatelelo ya go lwa le mathata, go nyaka boikemo, go itšeela diphetho le go ikemela go diphetogo tša go ba monna goba mosadi. Go hlalošwa gore ke sehlophana sa go nyaka maemo le go ithuta mekgwa ya setho le go itokišetša bokamoso. Ke ka lebaka leo go lego boima go ba kgethela ditlabelo tša go ba ngwalela, ka ge ba na le kgetho yeo a phatlaletšego go tšwa go dikanegelo tša bana, bafsa ba mahlalagading le go tša batho ba bagolo (Ibid: 1983:36).

Go tšwela pele gona letlakaleng leo go thwe bothata bjo bongwe bo hlolwa ke bokgobapuku bja sebjalebjae ka ge bo sa abele bafsa dipuku fela eupša bo aba le dikgatišobaka, diphamfolete le tše dingwe bjalo ka *divideo*, digatišamantšu, difilimi, didirišwa tša bokgabo le tše dingwe tšeo di sego tša ngwalwa. Bontši bjo bja didirišwa go thwe bo dira gore mošomo wa go di fefera o se be bonolo. Ka gona go nyakega tsebo, e sego yeo e ngwadilwego fela eupša le ya tšeo di sego tša ngwalwa (*‘non-print media’*).

Go ruma kgopolo ye kanegelo ya bafsa ba bagolo (*‘Young Adult Literature’*), boDonelson (ibid) mo letlakaleng la masometharotee le masometharopedi ba tšweletša tšeo di abjago ke mohutangwalo wo ka go re:

- (a) e ngwadilwe ka leleme la tlhago leo le lokologilego go no swana le leo le šomišwago ge go bolelwa,
- (b) kanegelo e nolofaditšwe go široga ditlhalošo tše telele.
- (c) go swana le kanegelo ya bana le batho ba bagolo, e bolela ka katlego,
- (d) molwantšhwa, e ka ba monna goba mosadi, ke mofsa wa mengwaga ya bona,
- (e) ga se tša hlangwa go tšea legato la dingwalo tše dingwe efela ke mohuta wo o ikemego,
- (f) di a thabiša, di tšweletša bophelo, kholofelo le therešo go bafsa, le gore
- (g) mohutangwalo wo o bopa karolo ye bohlokwa ya dikanegelo.

3.3.1 Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe kanegelo ya bafsa ba bagolo e hlamilwe go tšwa go dikanegelo tša bana, batho ba bagolo le go tšwa go dikanegelo tša bafsa ba mahlalagading. Di a thabiša gape di tšweletša bophelo, kholofelo le therešo go bafsa.

Bjale go yo lebeledišišwa mehuta ya dikanegelo tšeo di lebanego le bafsa ba bagolo.

3.4 MEHUTA YA DIKANEGELO TŠA BAFSA

3.4.1 Matseno

Bontši bja bafsa bao ba lego dikolong tše di phagamego ba rata go bala dikanegelo. Ka gare ga lefapha leo la dikanegelo, kgahlego ya bona e letše go tše di latelago: bosatsebjejo (*‘Mystery Stories’*), dipadi tša bohlagahlaga (*‘Adventure Novels’*),

dikanegelo ka ga bana ba bannyane (*'Stories about Young People'*), taodišophelo (*'Biography'*), nonwane ya histori (*'Historical Fiction'*), nonwane (*'Fiction'*), kanegelorato (*'Romance'*), nonwane ya saense (*'Science Fiction'*) le nonwanepapadi (*'Sports Fiction'*) (Shores ka go Kujoth. 1970:409).

Tabeng yeo boLenz (ibid) ba molomo wa lehlabula ebile ba kgonthiša ka go re ke morago ga dinyakišišo tša bjale tšeo di dirilwego Yunibesithing ya IOWA, fao go utolotšwego gore bafsa bao ke ba mengwaga ya magareng ga 15-19. Mehuta ye le yona, go no swana le dikanegelo tša bana, e tla hlalošwa gore e tle e kwešišege ka botlalo.

3.4.2 Dikanegelo tša Bosatsebje/ Lekunutu/ Sefhiri (*'Mystery Stories'*)

Ge ba hlaloša mohutangwalo wo, Hill le Sutherland (1972:473) ba bolela gore elemente ya sephiri ke yona mothopo wa kgahlego yeo e tla dulago e phela ka gare ga kanegelo ya mohuta wo. Tšweletšo ya maikutlo le phego di šoma bjalo ka kgogedi ye kgolo go bao ba se nago kgahlego ya go bala. Go thwe bana ba nyaka puku yeo e nago le tshedimošo tharolong ya mathata; e ka ba mathata a go utolla tšeo di utilwego, baanegwa goba mahumo ao a timeletšego (Huck le Kuhn, 1968:519). Seo ba se tsomago ke phego le makalo ka pukung. Ka fao ba swanetše go thušwa go hwetša dikanegelo tšeo di ngwadilwego gabotse le tšeo di nago le bosatsebje/sephiri.

Go tšwetša polelo yeo pele, boHuck (ibid) mo letlakaleng la go latela ba re boipiletšo bjo bogolo dipukung tša sephiri ke tiro (*'action'*) yeo e fihlišago mmadi ka lebelo go phego, e lego fao thulano e bonagatšwago ka pela go dipuku tšeo di ngwadilwego gabotse. Gantši phego e tšweletšwa ka go swarelela bothata (sephiri) nako ye teletšana, fao mongwadi a swanelwago ke go fa mmadi lesedi ka moanegwa le gore tšeo di ngwadilwego gabotse di kgona go bopa pelaelo ka ga baanegwa ba go feta o tee goba go fa tshedimošo yeo e sego ya nnete go hlohla mmadi. Ba bolela gore bana ba kgona go hlaola dintlha tše bohlokwa le go tseba seo se yago go direga

kua pele bjalo ka thekniki, ge ba dutše ba bala. Lefase la thaloko le swanetše go ba la nnete gore ba kgone go nyaka thušo go motho yo mogolo. Mongwadi wa kanegelo ya sephiri o šomiša poledišano yeo gantši e hlolago letšhogo le ngangego go tliša phego (Ibid, 1968: 519-520).

Go rumeng kgopolo ye, Carlsen (1980:64) o re kanegelo ya siphiri (*'mystery'*) le ya bohlagahlaga (*'adventure'*) di na le phego. Ke ka fao Becker ka go Fenner (1957:84) a fogo re, *'for a good mystery is just as good as any good adventure story, and a bad one is just as bad, ...'*. Go realo ke go re ka gare ga bosatsebje/sephiri go na le bohlagahlaga bjo bonnyane mola ka gare ga bohlagahlaga go na le bosatsebje bjo bogolo; efela ka moka di na le phego. Phapano magareng ga bobedi bjo ke tikologo.

3.4.2.1 Kakaretšo

Ka kakaretšo go ka thwe, elemente ya sephiri ke yona mothopo wa kgahlego fao tšwetšopele ya maikutlo le phego di šomago bjalo ka kgogedi ye kgolo. Mongwadi o šomiša poledišano yeo gantši e hlolago letšhogo le ngangego go tliša phego. Di fa tshedimošo tharolong ya mathata a mofsa.

3.5 DIKANEGELO TŠA BOHLAGAHLAGA (*'ADVENTURE STORIES'*)

Go ya ka Fenner (1957: 77) kgopolo ye bohlagahlaga, e šupa khuduego goba maitemogelo a mafsa ao a ka tlelago motho ge a kopana le batho ba bangwe lefelong le le itšego, moo go diregago dimaka. Go tšwetša polelo yeo pele go thwe kanegelo ya bohlagahlaga e tšweletšwa ka mehuta ye mentši; ka fao mmadi o fiwa sebaka sa go kgetha mohuta woo a nyakago go o bala. Ke ka fao go thwego leina la puku ke le bohlokwa ka kudu ka ge le kgona go laetša ka pejana seo go balwago ka ga sona. Efela dipuku tša go no ba le maina fela, ao a hlokago tebanyo, di ka no fetwa ntle le go phetlwa. Mongwalo wo mobotse le sekgoba, matseno, boleng bja tšeo di ngwalwago, e lego tšeo di tlwaelegilego, tša go tšhoša, tša go ba le phego, tša go thabiša le go segiša, ke tšona di bopago seo go ka thwego ke puku ye botse.

O gatelela polelo yeo ya gagwe ka go re, '*In all good adventure stories something must not only happen but keep on happening*' (Becker ka go Fenner, 1957:78).

Go gatela pele, Becker gona letlakaleng leo la ka godimo o bolela gore baanegwa ba padi ya bohlagahlaga ba bonala e le ba nnete ka dinako tšohle, le gore ditiro tša baanegwa bao di tsenelana le dikgopolo. Bontši bja ditiragalo ke tša ka mehla, tšeo di ka diragalelago motho kae kapa kae; le gore ditiro tšeo di swanetše go thoma le puku go tloga mathomong go fihla mafelelong, e lego seo dipuku tše ntši di se hlokago.

Ka lehlakoreng le lengwe, Huck le Kuhn (1968:532) ba bolela gore kanegelo ya bohlagahlaga e ka ba kanegelo ka ga moanegwa wa senatla (mogale) yo a lebanego le kotsi (bothata), e lego seo se fago maitemogelo a go fihlelela boitshepo; go fenyā ditšhitišo, dikotsi, tlhago bjalo ka madimo, mafula le go re molwantšhwa a ka lebana le kotsi ya go lahlegelwa (ke bophelo), tlala goba a thulana le moanegwa yo mošoro yo a ka mo fetšago maatla le ge e le go mmolaya goba go mo thuša maikemišetšong a gagwe a go dira tše botse. Tiro ke yona phišegelo ya mathomo, gape ke tšeo (ditiro) di feteleditšwego, le gore di direga ka potlako ka go latelana go tliša phego mafelelong.

Tabeng yeo ya baanegwa le ditiro tša bona, Fisher (1961) o molomo wa lehlabula ebile o oketša ka go re mogale o swanetše go ba le maatla a tlhago, e be motho wa mehleng, wa go ba le bofokodi, wa maatla a go fetelela, wa go ba le bohlale le kgotlelelo. Kanegelo yeo e ngwadilwego gabotse e na le tiro, phego le molwantšhwa yo e lego motho wa go loka, yo a naga le tebanyo, yoo a lego leetong goba wa go tlwaelega, wa go kgona go fetoga ge a kopana le ditlhohlo. O tliša ka go fo re, '*The most interesting thing about adventure stories is the way character, persistent as weeds or woodworm, pokes up its head when you think it is dead...*'. Ka go realo ditiro le phego, dikanegelo ka ga diphoofolo, bosatsebjego/sephiri, dipapadi le dikanegelo tša bohlagahlaga di goga kgahlego ka moka ya babadi le go bopa boitshepo le go ba babadi ba ba kaone (ibid:197).

Go hlabela pele, boMcAllister (1968:61) ba naba ka go re lefapha le la dikanegelo le akaretša dingwalo ka moka tšeo di theilwego godimo ga therešo (*'non-fiction'*) le dinonwane (*'fiction'*). Dikanegelo tša bohlagahlaga, ka kudu tša bašemane, di hlophetšwe ka legorong leo. Boipiletšo bja tšona bja kadietšo gantši bo hlohleletša bana go bala go feta maemo (*'level'*) a bona a bobadi. Ke ka fao go thwego bafsa ba kgeregela ka lethabo go bala dipuku tša batho ba bagolo, le gore ba rata bangwadi bao ba nago le tebanyo go bona.

Go ruma kgopolo ye go ka thwe ke maikarabelo a bokgobapuku gammogo le batswadi go thuša bafsa ka dipuku tša go fapafapana tše bonolo, tšeo diteng tša tšona di nago le ditiro tša bohlagahlaga.

3.5.1 Kakaretšo

Mohutakanegelo wo o bolela ka khuduego goba maitemogelo a dilo tšeo di makatšago. Ditiro ke tšeo di feteleditšwego le gore di direga ka potlako ka go latelana go tliša phego mafelelong. Boipiletšo bja tšona bja kadietšo gantši bo hlohleletša bafsa go bala go feta maemo a bona a bobadi.

3.6 **DINONWANE KA GA BANA BA BANNYANE (*FICTION ABOUT YOUNG PEOPLE*)**

Ge a hlološa dinonwane ka ga bana, Hildick (1970:7-8) o re ke tšeo di bolelago ka bana; fao tšwetšopele ya boitšhupo e lego motheo wa tswalano go mongwadi wa kanegelo le mmadi, ka gore ke maatla a mešomo ya dinonwane go gogela mmadi go tšwetšopele ya boitšhupo bjoo bo fago mošomo boleng, boitshwaro gotee le temogišišo ya bokgabo.

Ke ka tšwetšopele fao mmadi a tlošwago lefaseng le a lego go lona, a hlahlwa go ya lefaseng le lengwe goba go tšwa go tšeo di tlwaetšwego tša go se thabiše; seo e le gona go katološa boitemogelo bja babadi le go di fa botebo le katologano.

Mongwadi wa kanegelo ya bana yeo e bolelago ka bona ke yoo a nago le kwešišo ye e tletšego ya ngwana yo e lego moanegwa gape e lego mmadi, le gore mongwadi o tseba ka kgonthe seo di tlogo se dira go mmadi le gore yena o tlo iphetolela bjang go tšona (Hildick 1970:16). Go realo ke go re go bohlokwa go ba le moanegwa yo e lego ngwana ge motho a kganyoga go ngwala kanegelo ya bana ka ga bophelo bja nnete. Ke go re go be le tswalano magareng ga morero wa puku le mofsa le dinyakwa tša gagwe tša leago, e lego tšeo di hlalošwago bjalo ka mešomo yeo e swanetšego go phethagatšwa ge motho a gola go fihla ge a kgona go ikemela (Ibid:10).

Go gatela pele, Hildick mo letlakaleng la seswai, o bolela gore ge go dumelwa gore boitšhupo (*'identification'*) ke sona sekgonyo sa gore motho a ipshine ka kanegelo le boitapološo le phepo go tšwa go yona, gona go a kwešišega gore ke ka lebaka la eng dikanegelo tše kaone tša bana di bolela ka moanegwa yo e lego ngwana.

Di hlametšwe boithabišo. Ke ka fao Hawthorn (2005:50) a rumago kgopolo ye ka go re di phethagatša molawana wo o tiišeleditšwego wa dinonwane wo o rego maikemišetšo a tšona ke go thabiša, e sego go leša bodutu.

3.6.1 Kakaretšo

Ke dikanegelo tše di bolelago ka bana fao tšwetšopele ya boitšhupo e lego motheo wa tswalano go mongwadi le mmadi. Tswalano magareng ga morero wa puku le mofsa le dinyakwa tša gagwe tša leago ke ye bohlokwa ka ge di hlalošwa bjalo ka mešomo yeo e swanetšego go phethagatšwa ge mofsa a gola go fihla ge a kgona go ikemela. Maikemišetšo a tšona ke go thabiša, e sego go leša bodutu.

Kgopolo ye kanegelo ka ga bana ba bannyane e lekotšwe, bjale go yo tsinkelwa taodišophelo bjalo ka ye nngwe ya dikanegelo tša bafsa.

3.7 TAODIŠOPHELO (*'BIOGRAPHY'*)

Kgopolo ya taodišophelo, ge e hlalošwa ke Carlsen (1980:152-178), e šupa gore sengwalo se se phelago (*'life writing'*). Go katološa tlhalošo yeo, Groenewald o re ke kanegelo ka ga bophelo bja motho yo a itšego (sererwa); e lebane le ditaba tša histori (moko wa ditaba) gape e šupa tša nnete (1993:61).

Go gatela pela, Hill le Sutherland (1972:536) ba molomo wa lehlabula ebile ba oketša ka go fo re, *'it is the story of a life'*, ka go re molaodišalephelo ke motho yo a ngwalago ka motho yo mongwe; ke histori ya nnete ka ge e dira gore tše di fetilego di bonale di phela. Carlsen, gona letlakaleng leo le filwego ka godimo, o bolela gore

gantši taodišophelo e šoma bjalo ka phetogelo go tloga go nonwane (*'fiction'*) go ya go kanegelonnete (*'non-fiction'*); ke ka fao di hlophetšwego legorong la dikanegelonnete.

Ka lehlakoreng le lengwe Huck le Kuhn, ka wa bona wa go ja mabele, ba re bana ba kganyoga le go kwešiša histori (bohwa) ge e bolelwa bjalo ka kanegelo yeo e phelago; ka go realo taodišophelo e phethagatša nyakego yeo ka ge e le kanegelo yeo e diregilego ka nnete. Ka fao go di bala ntle le go kgaotša ke mokgwa o le tee wo o tlogo go godiša kgahlego le kwešišo ya bona ya bohwa bja batho (1968:274). Ditaodišophelo ga se dingwalo tša bokgabokakanywa (*'imaginative art'*). Ka go realo di swanetše go ngwalwa ka bothakga bjalo ka padi le tše dingwe, go be le maatlakgogedi go godiša phišegelo ya mmadi gore a e bale, gape le thulano goba mathata a a tlogo tšwetša maatlakgogedi pele (Groenewald, 1963:61).

Go thwe bontši bja bafsa ba na le kgahlego go motho yo a ka bago le khuetšo go ditoro le ditiro tša bona. Bafsa ke batho ba go hlompha mogale (*'hero worshipers'*), ka gona, ke ka taodišophelo, fao ba ka hwetšago mehuta ka moka ya banna le basadi ba go tuma bao ba ka fišegelago go swana le bona (Hill le Sutherland, 1972:704-753).

Ka lehlagoreng le lengwe boHuck ba bolela ka mehuta ya taodišophelo yeo e tšwelelago dikanegelong tša bafsa gore ke (a) taodišophelo ya kgonthe, (e sego ya maaka) (*'authentic biography'*), (b) taodišophelo yeo e fetoletšwego go ba nonwane (*'fictionalized biography'*) le (c) nonwane ka ga bophelo bja motho yo a itšego (*'biographical fiction'*). Mohuta wa bobedi (b) ke wo o amogelegago baneng wo o dumelelago mongwadi tokologo ye ntši ya go diragatša tše dingwe tša ditiragalo, le go mothofatša sediri go feta mohuta wa (a) wo o foga bega fela. Le ge go le bjalo mehuta ye e ka se hlalošwe ka ge e se ya lebana le lengwalophatišišo le.

Go hlabela pele, go thwe moela wo wa dikanegelonnete lehono ke kgogedi go bafsa (bašemane le banenyana) bao go fihla gabjale ba sa kago ba ipshina ka go bala; ka gore tše dingwe tša tšona di balega gabonolo go goga kgahlego ya bašemane bao

ba se nago kganyogo ya go bala (Fenner, 1957: 149). Ka go realo go ka thwe taodišophelo e thuša go katološa kgahlego ya mofsa le go mo utollela lefapha le le itšego leo a kago le latela go hwetša kgotsofalo mafelelong a leeto leo.

Taba ye e tiišetšwa ke Huck le Kuhn (ibid:272) ka go re bašemane le banenyana ba dikreiti tša magareng ba kgotsofatšwa ke go bala ka ga maphelo le mafelelo a batho ditseleng ka moka tša bophelo, ka ge e le tlhago ya bobadi bja bona go kgetha mogale le go mo rweša diala. Di oketša gape le sebaka sa go itšhupa (*'identification'*), e sego fela ka bao ba tumilego ba lehono eupša le ka bao ba phetšego bophelo bja maemo a godimo nakong ya go feta. Seo ba se dira ka go šomiša dipuku ka kudu dinonwane le taodišophelo bjalo ka methopo ya tsebo (Carlsen 1980:13).

Go ruma dikgopola tša borateori bao, boSutherland (1972: 536) ba phetha ka go re taodišophelo ga e fapane le dingwalo ka moka tša bokgabo. Ka fao e swanetše go ba le tlhamo yeo e beakantšwego go laetša sediri, morero, togagano yeo e tšweleditšwego go ya ka tabakgolo (morero), mongwalelo, sebopego le makala ka moka. Peakanyo ya baanegwa e swanetše go emela bophelo bja nnete, fao mmadi a swanetšego go mo tseba (mogale) bjalo ka motho yo a nago le bofokodi le bokgoni.

3.7.1 Kakaretšo

Ge go akaretšwa go ka thwe taodišophelo ke kanego yeo e bolelago ka ga bophelo bja motho yo a itšego; ka go realo ke histori ya nnete; ke ka lebaka leo di hlophetšwego legorong la dikanegelonnete. Bana ba kgahlega le go kwešiša histori ge e bolelwa bjalo ka kanegelo ye e phelago; ka fao di phethagatša nyakego yeo. Lehono mohuta wo wa kanegelo o bonwa bjalo ka kgogedi ka ge di balega gabonolo go goga kgahlego ya bafsa.

3.8 NONWANE YA HISTORI (*'HISTORICAL FICTION'*).

Huck le Kuhn ba bolela gore dinonwane ke bohwa bja setšhaba, le ge e le gore bana ga ba ešo ba gola go ka ba le kgahlego go bohwa bja bona. Ka fao ke maikarabelo a batho ba bagolo le barutiši go ba thuša go kwešiša gore ka mokgwa wo bophelo bo lego ka gona lehono ke dipoelo tša tšeo batho ba di dirilego nakong ya go feta; le gore tša bjale le tšona di tlo huetšwa; ke ka tsela yeo moloko wo o tlogo phela ka gona. Go realo ke go re motho e ka se be motho ntle le bohwa (1968:273).

Tšeo motho a di dirago ka mehla, o aga godimo ga maphelo le dikgopolo tša batho bao a sa kago a ba bona goba go ba tseba. Dipuku tša dikanegelo tša bana le tšona ga se tša tlogelwa go tšwa go dinyakwa tša go anega kanegelo ye botse. Dikanegelo di swanetše go dira gore mehla le mabaka di tšwelele di phela go babadi go tšweletša ka moka gotee le tikologo ye e phelago ya nako yeo, le go swara moya wa maikutlo a mengwaga yeo. Dikanegelo di swanetše go ba le tebanyo ya histori le therešo gape di tšweletša bophelo bja ka mehla go baanegwa ba bona le ditiragalo tša nako yeo, ka ge mongwadi a tšweletša bohlatse bja motheo wa histori. Ka tsela yeo bohlatse bja histori bo bea mellwane go tše dingwe tša motheo go mongwadi (Ibid:273).

Go iša pele, boSutherland (1972:494) ba naba ka go re bangwadi ba dikanegelo tša histori ba tseba gore bao ba ba ngwalelago ba nyaka tše ntši ka histori, go ba kgahla le go swara dikgopolo tša bona. Ka fao dikanegelo di swanetše go ba ka nepagalo le go ba kgotsofatša ka dinyakwa ka moka tša kanegelo ya nnete. Polelo ya baanegwa le ka fao ba aparago ka gona di sepelelana le nako ya kgale yeo ba phetšego go yona.

Dikanegelo tše botse tša histori di tšweletšwa gantši gore batho, mafelo, le mathata a nako ya go feta, a bonale e le a nnete go swana le ao a tsebegago a lehono, e

lego seo boSutherland gona letlakaleng leo le filwego, ba rego mathata le bothata bja nako ya go feta, ka thušo le ditshepišo di fa kholofelo go mathata a lehono.

Dikanegelo tša histori tše di ngwadilwego gabotse, di swere morero bjalo ka tše dingwe tša dipuku tše di hlaolegago. Morero e ka ba wa histori wo o theilwego go ditiro tša nako yeo, goba yeo e akaretšago bjalo ka go gola, bjalobjalo. Gantši di na le moanegwa wa gare, yo e lego mošemane goba ngwanenyana yo a itemogelago bophelo bja nako yeo, bjalo ka ngwana. Moanegwa e ba yo a amogelegago, a emelago se sengwe le se sengwe sa ngwana wa bjale. Mafelo le ditiragalo di ka fapana fela tlhago ya motho e fela e eme felo gotee.

BoSutherland mo letlakaleng la go latela leo le filwego, ba sa oketša ka go re go bana bao ba se nago kwešišo ye nnyane ya dilo tša kgale, kanegelo ya histori e swanetše go tšweletšwa go bona ka mokgwa wo bonolo goba go be le tlhohlo goba tiro e tee. Kanegelo e nyaka tiro le tiragatšo, gape e efoga ditiragalo tše di nyakago tsebo yeo e sego ya fiwa ka pukung. Boipshino le taelo ke tše bohlokwa tše di gatelelwago ka gare ga mohutangwalo wo (Haines, 1963:106).

Go rumeng, boHuck mo letlakaleng la makgolopedimasomešupatharo ba re kanegelo ya bana ya histori e nyaka kagolefsa ya bophelo le kgopolo ya nako ya go feta go moloko wa bjale. Mongwadi ge a thoma thulaganyo, baanegwa le ditiro di se fokotše dintlha tša kgale.

3.8.1 Kakaretšo

Nonwane ya histori ke bohwa bja setšhaba. E na le tebanyo ya histori fao mongwadi a tšweletšago mehla le mabaka di phela go babadi, tikologo ye e phelago, mafelo le mathata a nako ya go feta a bonala e le a nnete go fa kholofelo go mathata a bjale.

3.9 NONWANE (*FICTION*)

Langer (1953:412) ge a hlaloša nonwane o re ke kgopolo yeo e hlamilwego go phethagatša maitemogelo a merero ya kgale. Ke kanegelo ye e fetilego go meloko ya kgale bjale e fetela go ye e sa tlogo ka mokgwa wa go anega; fao baanegi ba oketšago ka maitemogelo a bona a bophelo go kgala batheeletši le go ba ruta setho goba thuto.

Seo se tiišetšwa ke Haines, ebile ka wa gagwe wa go ja mabele, o re nonwane ke bokgabo bjo bo amanago ka kudu le bophelo go feta mabokgabo ka moka; go tšwa go tlhago ya motho le boitemogelo, le gore go ba gona ga tšona le tlhalošo go letše godimo ga katlego ya tšona go ya le ka mokgwa woo di laodišwago ka gona; tšhomišo ya polelo e fa sedirišwa sebopego le go dira gore se phele se be botse goba se be bohlokwa go mmadi (1963:6). Ke ka fao Hawthorn (2005:50) a bolelago ka go hlaloša ka botlalo le kalo ya ditaba gore ke tše bohlokwa go bangwadi ba dinonwane.

Ka lehlakoreng le lengwe Pillon (1983:62) o bolela gore nonwane ya maleba e na le diteng tše bonolo, tlhatlamano ya mehleng, tšhomišo ya poledišano le tiro, moanegwathwadi le baanegwa ba bangwe bao ba sego nene ka palo, lefelo la tlwaelo, maikutlo ao a nago le boipiletšo ka mafetšo ao a amogelegago ao a nago le motheo wo o tiilego.

Go rumeng dikgopolo tša borateori bao ba ka godimo, Serudu (1996:20), o akaretša ka go re mošomo wa tšona ke go kgonthišiša gore go na le kobamelo ya maitshwaro a a amogelegago a setšo le tšwelelo go tloga molokong go ya go wo mongwe ka tirišo ya tema yeo e kgathwago thutong le ka moo di lego seipone sa setšo.

3.9.1 Kakaretšo

Dinonwane ke dingwalo tša molomo tšeo di laodišetšwago ditlogolo le ditlogolwana go tloga molokong wo go ya go wo mongwe. Di hlolegile le motho ebile di hwetšwa

ditšhabeng ka moka tša lefase. Di amana ka kudu le bophelo go feta mabokgabo ka moka go tšwa go tlhago ya motho le boitemogelo bja gagwe.

Bjale ge nonwane e lekotšwe, go yo fetlekollwa kanegelorato bjalo ka ye nngwe ya dikanegelo tša bafsa.

3.10 KANEGELORATO ('ROMANCE')

Donelson le Nilson (1989:138) ba hlaloša kanegelorato ka go e amantšhwa le bafsa le sehla sa seruthwana. Ba otlolla polelo yeo ya bona ka go re ka gare ga kanegelorato go na le bothata bjo bo swanetšego go rarollwa, go tšweletša phenyo ya baanegwa ba babedi bao ba tswalanago. Tswalano yeo go ya ka Lebaka (2006:1) gantši e lebana le lerato leo le bopago motheo wa kanegelo. Baanegwa ba kanegelorato ba bitšwa bagale (mogale le mogaleadi) ka ge lerato la bona e le leo le tiilego go tloga mathomong go fihla mafelelong a kanegelo ge baanegwa bao ba fetša ka go aga motse.

Taba yeo e thekgwa ke Varga (1997:28) ka go re ke lerato la nnete ka ge mafelelong le nepiša lethabo. Guldemann ka wa gagwe wa go ja bogobe, o hlaloša gore mo go kanegelorato, lerato ke wona motheo wa thulaganyo, fao mafetšo a lethabo a amantšhwago le go nyalwa ga mogaleadi (1997:4). Ka go realo go ka thwe go aga motse ga bobedi bjoo ke go laetša phenyo ka ge lepheko leo le bego le ba šitiša bjale le tlošitšwe.

Go tšwetša pele taba yeo, Radway o bolela gore bontši bja mohutangwalo wo bo felela ka tlemagano ya baanegwathwadi ba babedi; go sa lebelelwe maemo a dintwa tšeo di hlotšwego le go ama mogaleadi nakong ya kanegelo. Go fenywa ga mogaleadi ke seo babadi ba se thabelago, e lego tebanyo ya dikanegelorato (Radway, 1949:71).

Ka lehlakoreng le lengwe Haines (1963:17) o naba ka go re kanegeloro e dirišitšwe bjalo ka seala go laetša tlhompho le lerato go basadi. Yo a ratago o tšwelela e le mofenyi/mogale; seala seo a se rwelego se laetša go hlompha motho yo a mo ratago. Ke ka fao Radway mo letlakeleng la masomesenyanelhano a bolelago mantšu a: *'Romance fiction, as they experienced it, is, therefore, compensatory literature'*.

Mohuta wo wa kanegelo go thwe o thabiša basadi ba mengwaga ya go fapana ka ge o bolela ka ga phethagalo ya ditumo/ dikganyogo tša dinonwanekakanywa. Go bulega ga mabati a katlego ke moreromogolo, e lego bjona boipiletšo bja dikanegeloro (Ibid. 1989:138). Ka lehlakoreng le lengwe, Radway mo letlakaleg la lekgolo le senyana o nwešana a mokgako le boDonelson ka go fo re kanegeloro ke nonwanekakanywa ka ge go dumelwa gore e swantšha batho ba ba thabilego (ka kudu) gape ba bakaone go feta le batho ba nnete; le gore ditiragalo di direga bjalo ka ge basadi ba duma/ kganyoga gore di direge.

Ge a ruma kgopolo ye Carlsen (1980:60) o re mohutangwalo wo ga o sa hwetšagala gabonolo, ka ge bontši bja dikanegelo bo bolela ka tša thobalano go feta tšeo di bolelago ka lerato la nnete.

3.10.1 Kakaretšo

Ka kakaretšo kanegeloro e amantšhwa le bafsa fao lerato e lego motheo wa kanegelo magareng ga baanegwa ba babedi bao ba tswalanago. Go na le lepheko leo le ditelago tlemollo ya lehuto (lenyalo), e lego seo se godišago maatlakogedi go gapeletša mmadi go balela pele. Ke lerato la nnete leo le nepišago lethabo mafelelong ge baanegwa bao ba tla be ba aga motse.

Kgopolo ye e ahlaahliwe, bjale go yo lekodišišwa nonwane ya saense bjalo ka ye nngwe ya dikanegelo tša bafsa.

3.11 Nonwane ya saense (*Science Fiction*)

Nonwane ya saense, bjalo ka ge leina le itlhaloša, ke yeo e theilwego godimo ga dintlha malebana le merero ya saense goba dikgonagalo tša tšeo di sego tša tiišeletšwa. Mongwadi wa nonwane ya saense o šomiša boikgopolelo go aga lefase la ka moso fao tšona tšeo tša boikgopolelo di tlogo amogelega (Huck le Kuhn, 1968:367).

Ge ba tšwela pele gona latlakaleng leo le filwego, ba bolela gore nonwane ya saense e na le bokgoni bja go godiša boikgopolelo, go akanya le bokgoni bja go fetola menagano ya bao ba di balago; gape e na le tumelo ya go re ka nnete tše kgolo tša go fapana le tše di tsebjago tša lehono di sa etla. Go kgonthišiša taba yeo ba tsopola mantšu a Knight mo matsenong a sengwalo sa gagwe, *'World to Come'* ge a re:

What science fiction has been doing for the last forty years is to shape up people's thinking, make them skeptical of dogma, get them used to the idea of change, let them to want new things. Nobody will ever know for sure how much effect these stories have had, but it is almost impossible to believe that they have had none. (Knight, 1967:xi).

Seo se gatelelwago ke bokgoni bja tšona bja go fetola menagano ya bao ba di balago. Go gatela pele, Pilgrim le McAllister (1968:63) ba bolela gore dikanegelo tša saense di ipiletša go moya wa bohlagahlaga. Ke ka fao Bator (1983:283) a rego re nonwane ya saense, go ya ka Heinlein, ke ye nngwe ya karolo ya 'nonwanekakanywa' yeo e kopantšego nonwanekakanywa le dikanegelobohlagahlaga, kakanyo ya sosiološi le ya saense yeo e sego ya nnete, efela e lekago go ba ya nnete. Go feta ka fao di hlophilwego ka gona, nonwane ya saense e hlalošwa go re ke, *'the genre of literature that imaginatively depicts*

plausible events that are logical extrapolations of known facts and are descriptive of the social impact of science and technology' (ibid:283).

Ka go realo mohutangwalo wo o gatelela boikgopolelo go hlaloša ditiragalo tše e ka bago nnete ka go šomiša dintlha tše di tsebegago tše di nago le khuetšo go leago, saense le theknolotši. Ke ka fao Pillon a rego gantši di gatelela tlhohleletšo le kholofelo ka mokgwa wa diphetogo le merero ya mahlale le theknolotši go ka huetša setšhaba le tlabologo (1983:69). Polelong yeo o thekgwa ke McNell (1979:Xvi) ebile o tliša ka go re dinonwane tša saense, go feta tše dingwe ka moka, di angwa ke dikgopolo le khuetšo ya tšona setšhabeng. Go dumelwa gore dikanegelo tša saense di tla godiša tšwetšopele ya go goga šedi ya dikgopolo tša babadi tše di bapetšwago le mešomo ya kgale ya bokgabo yeo e se sa nago le mohola nakong ya bjale

Go hlabela pele, go thwe dikanegelo tša saense di magareng ga tše ntši tše di ratwago ke bašemane le banenyana ka ge di na le boipiletšo go bona. Go kopanywa ga tšhegišo le dintlha tša saense go thabiša bana bao ba sa tšogo utolla mohutangwalo wo. Dipuku tše di swerego dintlha tša saense le tša go ba le sekgoba (*'space'*) di a tsebega eupša ka lebaka la diphetogo tše di diregago ka lebelo, ga go bonolo go lota dikgoboketšo tše. Le ge go le bjalo bangwadi ba bantši ba leka go phethagatša nyakego yeo, le gore ba di dira ka katlego ye botse (Pilgrim le McAllister, 1968:63). Mo letlakaleng la masomepediseswai ba bolela go re babadi ba bagolo ba ipshina ka dipuku tša Heilein, e lego yo mongwe wa bangwadi ba pele ba dikanegelo tša saense tša bašemane le banenyana. Mohlala ke dipuku tša Jules Verne, magareng ga tšona go *'From the Earth to the Moon'* (1865) le tše dingwe. Le ge di be di ngwaletšwe batho ba bagolo, lehono di tšewa go ba tša motheo wa kgonthe wa dikanegelo tša bafsa.

Go rumeng dikgopolo tša borateori bao, Robert ka go Bator (1983:288-289) o bolela gore karolo ye kgolo ya nonwane ya saense ga e bolele ka saense eupša e bolela ka mehlolo/ maleatlala. Efela go tše dingwe tše kaone, maleatlala le saense di a

tsenelana. Ke tše bonolo le ge mohutangwalo wo ka bowona o se bonolo. Tokologo le sekgoba ke moreromogolo wa kanegelo ye.

3.11.1 Kakaretšo

Nonwane ya saense ke ye nngwe ya legoro la dinonwanekakanywa yeo e theilwego godimo ga dikgonagalo tše di sego tša tiišeletšwa. E na le bokgoni bja go godiša boikgopolelo, go akanya le bokgoni bja go fetola menagano ya bao ba di balago. Di godiša tšwetšopele ya go goga šedi ya dikgopolo tša babadi. Go kopanywa ga tshegišo le dintlha tša saense go thabiša bafsa.

3.12 NONWANE YA PAPADI (*'SPORTS FICTION'*)

Go ya ka Donelson le Nilsen (1989:228) nonwane ya papadi e amantšhwa le bafsa. Ka wa bona wa go ja bogobe, ba bolela gore ke go tloga bogologolo lefaseng la Bagerika fao batho ba bagolo le bana ba bego ba laetša kgahlego ye kgolo dipapading tša diolimpiki (*'Olympic Games'*) le go bagale ba dipapadi (*'spots heroes'*); mola ka go le lengwe, go ya ka setšo sa Maamerika, dipapadi di amantšhwa le bafsa go feta mahlakore ka moka a bophelo.

Ka go realo ga go makatše ge le lehono babogedi le bakgathatema ba tsebega lefaseng ka bophara ka ge maikemišetšo a dinonwane tša bjale, tefo ya tšona e le go tuma. Ke ka fao bangwadi ba bantši ba ngwalago ka boramabelo ba go tsebega, katlego ya bona le go palelwa ga bona (Pilgrim le McAllister, 1968:63).

Ge ba tšwela pele gona letlakaleng leo ba oketša ka go re bafsa bao ba amantšhwago le mohutangwalo wo ke bašemane ka ge go lebeletšwe go gola ga bona le diphetogo mebeleng ya bona, le gore go ya ka setšo sa Maamerika dipapadi di sepelelana le maatla le bonna. Ka go realo mongwadi o swanetše go tšea matsapa go dira gore kanegelopapadi e be ya kgonthe.

Go gatela pele, Huck le Kuhn (1968:528-529) ba tiišetša bohlokwa bja dipapadi le go bontšha tema yeo di e kgathago bophelong; le gore bašemane ba dikreiting tša magareng (*'middle grades'*) ke fao ba kgonago go bonagatša bokgoni bja go bapala le go boledišana ka ditiragalo tša dipapadi fao dipuku gantši e lego mothopo wa poledišano. Ka go realo ke maikarabelo a batswadi gotee le sekolo go hlohloletša bafsa go kgatha tema dipapading ka gore ntle le go itšhidulla go dumelwa gore ke mokgwa wa go ruta bafsa mekgwa le melao ya phadišano. Go realo ke gore dipapadi di thuša go tliša kwano (tlemagano) le go efoga dikgohlano go šeditšwe tšhireletšo ya melao ya papadi.

Ke ka fao Sutherland le Hill (1972:471-473) ge ba bolela ka mohutangwalo wo ba rego go nyakega peakanyo ye botse ya baanegwa go feta mehuta ka moka ya dikanegelonnete; mongwalelo wo mobotse go e fa boleng kudu ka ge go se phapano ye kaalo ge go beakanywa le gore gantši sebaka ke se sennyane go hlaloša morero.

Go ruma dikgopolo tša borateori bao, Carlsen (1980:65) o bolela gore dipuku tšeo di fetoletšwego di dira gore bafsa ba be le kwešišo ya go swana lefaseng ka bophara; ka ge di aba tsebo yeo e phatlaletšego. Ka fao ke mošomo wa barutiši gammogo le bokgobapuku go hlohloletša bafsa go bala diphetolelo gore ba be le kwešišo yeo e tsomegago ya ditšo tša batho ba bangwe. Ka gona go bohlokwa go ba hlaolela dipuku tša bjale (*'contemporary books'*) gore babadi ba bafsa ba efoge tšhalelonthago (go ba le seswantšho sa kgale) ka ga ditšo tše dingwe.

3.12.1 Kakaretšo

Ka kakaretšo kanegelo ya papadi e amantšhwa le bafsa go feta mahlakore ka moka a bophelo. Di šoma bjalo ka mothopo wa poledišano go ruta bafsa mekgwa le melao ya phadišano, go tliša kwano le go efoga dikgohlano go šeditšwe tšhireletšo ya melao ya papadi.

Bjale ge mehuta ya dikanegelo tša bafsa ka moka e ahlaahliwe, go yo latela kgaolo ya bone fao go tlogo šetšwa dikanegelo tša bana/ bafsa go nepišwa tšeo di lego gona polelong ya Sepedi.

3.12.2 Kakaretšomoka

Kgopolo ya kanegelo ya bafsa e lebane le dingwalo tše di loketšego go balwa ke barutwana ba mphato wa seswai go fihla go wa lesome. Di bolela ka mathata a bafsa; ke go re, ditlhohlo tšeo bafsa ba lebanego le tšona go magato ka moka a go gola ga bona. Boitshwaro, ditumelo le dikgahlego tša setšhaba e be e le yona kgwekgwegolo ya dikanegelo tše.

Padi ya bafsa e tšweletše bjalo ka makgoladitsela bongwading bja mohutangwalo wo, ka nepo ya go tloša ditšhitišo, le go diriša polelo ntle le mapheko. Tabakgolo dikanegelong tša bafsa ke go swantšha bophelo bjalo ka selo se sebotse gore bafsa ba bo hlologele; gape di ba lemoša go široga mathata a bophelo.

Mahlalagading ke koketšo ya nako ya bjana, nako ye bohlokwa ya kgolo go fihla ge ngwana a yo ba motho yo mogolo. Lereo la padinyana le rotogile e le go nepiša dikanegelo tša bafsa bao. Di hlamilwe go tšwa dikanegelong tša boitshwaro le tše dingwe. Ye ke nako yeo dipuku di lego bohlokwa bjalo ka mothopo wa tsebo, go godiša maitemogelo.

Kanegelo ya bafsa ba bagolwane, e hlamilwe go tšwa dikanegelong tša bana, batho ba bagolo le tša mahlalagading, gomme ya bitšwa 'Padi ya bafsa ba bagolo'; morero wa yona e le go tšweletša dinyakwa tša bafsa.

KGAOLO YA BONE

4.1 TEKODIŠIŠO YA KANEGELO YA BAFSA (BA BANNYANE)

4.1.1 Matseno

Mo kgaolong ya bone go yo lekodišišwa kanegelo ya bafsa ba bannyane. Go tlo tsinkelwa ka go tsenelela kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* ya Ramaila (1969). Kgoboketšo ya dikanegelo ye e tsebjago ka la *Mahlontebe* (x) ya Madiba le ya *Padišo* (1931) ye e hlamilwego ke Schwellnus, di tlo ba tša tlaleletšo.

Go bala go thoma gae, ge batswadi ba balela bana ditaba tše di ba kgahlago. Ditaba tša go kgahliša ke tše di nago le maatlakgogedi gore bana le bona ba be le kgahlego ya go duma go bala. Ba swanetše go rutwa go bala e sa le ba bannyane; ke go re, go tloga dikreiting tša tlase, tša 'R' go ya go kreiti ya bobedi. Ba swanetše go balelwa ditaba tša go ba hlohleletša gore le bona ba dume go ipalela. Go ithuta go bala mola motho a šetše a godile go na le mathata a a rilego.

Bjale go tlo thongwa ka go lekodišiša kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Dikgoro di tlo bulwa ka go ala kakaretšo ya ditaba tše ka boripana.

4.2 KAKARETŠO YA DITABA TŠA PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOOFOLO

Dipeolane le maebarope e be e le baagišane. Bobedi bjo bo be bo hlokometše mafotwana a tšona ka go a fepa le go a šireletša. Morago ga gore sepekwa se bolaye batswadi ba peolane, leebarope la pholo la tšea maikarabelo a go fepa le go godiša bana ba peolane. Bana ba peolane ge ba šetše ba godile, leebarope la swarwa la išwa merakeng ya diphoofolo (kgolegong) kua Tshwane. Ke ka fao go bonwago peolane e emaema, e nyakana le leebarope go fihlela e le hwetša le golegilwe; ya loga maano a go le lokolla, tša boela bohle gae, dithabeng.

4.3 TSHEKASEKO YA PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOFOLO.

Kanegelo ye e lebane le lefase la tokologo - lefase la kwelobohloko. Padi ye e dirišitšwe bjalo ka sekai (seswantšho). Sekai ke lentšu (goba sekafoko) le le kayago goba le šupago selo se se itšego. Lona lentšu leo ga le na kamano le selo seo se swantšhwago. Abrams (1988:184) o hlaloša sekai ka go re:

The term symbol, is applied only to a word or phrase that signifies an object or event which in turn signifies something, or has a range of reference, beyond itself.

Sekai ga se bolele taba thwi. molaetša wa sona o iphihlile. Ke ka lebaka leo Makgopa (1996:7) a rego:

Sereti ga se bolele phatlalatša gore selo sa go re se kaya, goba go tšweletša leina la selo se se kaiwago.

Polelo ya Makgopa e tiišwa ke Serudu (1989:42) ge a re:

Ke lentšu, sekafoko goba lefoko leo le šupago se sengwe, ke go re ge e le lentšu le ka ba le ditlhalošo tše ntši.

Ge go akaretšwa dikgopolo tše go ka thwe sekai ke lentšu (sekafoko) leo tirišo ya lona e sa lemogwego gabonolo; le dirišwa go emela se sengwe, nepo e le go utolla tlhalošo ye e tseneletšego, ye e bego e sa letelwa.

Bjale go tla lekodišišwa ka mo sekai se dirišitšwego ka gona mo kanegelong ye.

Diphoofolo tše di dirišitšwego bjalo ka baanegwa mo kanegelong ye, di emetše batho ba nama. Peolane ke molwelatokologo wa batho bao ba gateletšwego. Diphedi tšeo – diphoofolo le dinonyana – di emetše bagatelelwa. Mašaka ao di

hlahletšwego ka go ona, a emetše kgolego. Go ka thwe, diphedi tšeo di bjalo ka batho bao ba fentšwego, ba ba fetogilego makgoba. Leebarope leo go bolelwago ka lona, ke lekgoba le bohlokwa gare ga baanegwa bao ka moka. Lebaka le le hlolago leeto leo la peolane, ke go timelela ga lona leebarope leo. Ke ka lebaka leo go lego bohlokwa gore le hwetšwe, le lokollwe. Ka gona go ka thwe ditaba tša kanegelo ye di lebane le bophelo. Ga se ditaba tšeo di bolelago ka diphoofolo/dinonyana fela; di utolla bophelo bja nnete, le mathata a bjona.

4.3.1 Tokologo ya leebarope

Tharollo ya bothata bja kanegelo ye ke tokologo ya leebarope. Peolane e tšwele lesolo la go hwetša le go lokolla leebarope. Potšišo ke gore leebarope le lokollwe bjang. Mongwadi o diriša mobu bjalo ka thekniki, go lokolla leebarope. Mobu ke sefofi sa go ba le bohloko bja go tsenelela. Molongwakemobu, a ka namela thaba ka lebelo, a sa lemoge.

Peolane e utolotše lešaka leo leebarope le hlahletšwego ka go lona. E kgopela mobu thušo go lokolla leebarope. Mobu o loma mofepi wa dinonyana, a lebala go tswalela mojako, a tlogelela ka lebelo a itšhatšharela. Ka ge leebarope le be le šetše le seboditšwe ka mathaitshai a, la tšwa, la ipha naga.

Tiragalo ye e bohlokwa, gomme e tsoma tlhalešo ye e tseneletšego. Ke ditaba tše pedi tše di utollwago mo:

- Mofepi o longwa ke mobu, o a itšhatšharela.
- Leebarope le rutlomologa ka lešakeng, le a tšhaba.

Ditiragalo tše ga di na kamano. Ge mongwadi a di amantšha di tswala se sengwe se sefsa seo se bego se sa letelwa, e lego tokologo ya leebarope. Ka gona, thekniki ye e dirišitšwe ka mokgwa wa tshegišo. Ke go re, go longwa ga mofepi ke mobu go tswala tokologo ya leebarope.

4.3.2 Tebanyo ya mongwadi

Bohlokwa bja kanegelo ya bafsa bo ithekgile ka tebanyo ya mongwadi. Kanegelo e swanetše go tlogelela bafsa taba ye bohlokwa kgodišong ya bona. Ke mo bohlokwa bja tebanyo ya mongwadi bo bonagalago gabotse. Groenewald (1991:22) o hlaloša tebanyo ya mongwadi ka go e lebanya le moko wa ditaba ka gore o re:

Yona tebanyo yeo e amana le moko wa ditaba. Mongwadi o lebantšha tše di hlalošwago le tebanyo ya gagwe go tšwetša pele moko wa ditaba.

Polelo ya Groenewald e tlatšwa ke Mojalefa (1995:81) ge a re:

Moko woo wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi. O na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Ge go akaretšwa dikgopolo tša borateori ba go ka thwe tebanyo ke seo se gapeletšago mongwadi ge a tlo ngwala puku, gomme o nyaka go se tlogelela mmadi. Ke molaetša wa puku yeo.

Kanegelo ya bafsa e tšweletša molaetša wo o kgathago tema ye bohlokwa kgodišong ya mofsa. Molaetša wo o ba bjalo ka lebadi le le ka se phumogego kgopolong ya mofsa. O dula o le monaganong wa gagwe, gomme le yena a phegelele go phela ka wona mokgwa woo.

Mo kanegelong ye, mongwadi o atlegile go goroša taba ye šakeng. Tebanyo ya mongwadi e lebane le polelo ye e rego: moruswana ge o tshela lefao o eletša wo mongwe. A ke mantšu a leribiši letšatšing la kamogelo ya leebarope. Ge mongwadi a hlaloša letšatši leo la lethabo o re:

Peolane ya thaba ge leebarope le lokologile, gomme mobu le peolane le leebarope ba boela dithabeng bohle ba thabile. Ya ba monyanya wo mogolo ge ba fihlile gae. Le mebu ya laletšwa go tla go bona Malome Leebarope ge a gorogile. Ya thaba le dinonyana tše di laleditšwego (letl.28).

Ka kanegelo ye mongwadi o ruta bafsa go leboga. Molaetša wo, o gorošwa ka go diriša peolane. Ka morago ga go bolawa ga batswadi peolane e šetše kgakanegong. Bjalo ka tšhuana ye nngwe le ye nngwe, ya phela ka fase ga motswadi o šele, e lego leebarope.

Bophelong leeba le emetše khutšo, bonolo le kwelobohloko. Ka fao, peolane e godišwa ka fase ga kgodišo ye borutho ya kwelobohloko. Yona nakong yeo, motswadi yo botho, o a swarwa a išwa lešakeng la diphoofolo.

4.4 TLHAMEGO YA KANEGELO YA BANA BA BAFSA

Matlakaleng a a fetilego go boletšwe ka kokwane ye bohlokwa ya kanegelo ya bafsa, e lego molaetša. Bjale go yo lekodišišwa tlhamego ya yona. Go phetha modiro wo go tlo hlokomedišišwa lenaneo le le latelago:

- Tirišo ya diswantšho
- Poeletšo
- Fonte
- Kgetho le tlhamego ya mafoko
- Polelo le mongwalelo

4.4.1 Tirišo ya diswantšho

Sengwalo sa bana ba bafsa ga se sengwalo sa go kgotsofatša ditsebe fela. Se tlamegile go kgotsofatša le mahlo. Bana ba ipshina ge ba laodišetšwa ditaba tšeo ba di bonago. Ke ka lebaka leo Kgatla (2007:90) a rego:

Ditaba di swanetše go kwewa ge di bolelwa, gape ditiragalo tše di tšweletšwago ke ditaba tšeo, di bonwe ka mahlo.

Ke ka lebaka leo go thwego bana ba bannyane ba ithuta ka go bala le ka go dira. Ntlha ye ke yona ye e tiišetšago bohlokwa bja tirišo ya diswantšho dingwalong tša bana.

Ditaba tša bana ga se tše dintši. Boati bja tšona bo tletše ka diswantšho. Se bohlokwa ke gore diswantšho e be tše dikgolo, le ka mebala ya go taga. Polelo yona e swanetše go ba ye bonolo.

Bjale go yo tsinkelwa ka mo kokwane ye ya diswantšho e dirišitšwego ka gona mo kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Go fahlela dikgopolo ka go tsenelela go tlo tsopolwa mehlala ye mengwe go tšwa dikanegelong tša Madiba le Schwellnus.

Tirišo ya diswantšho kanegelong ye ga e noše mmadi meetse a kgolwa. Sa pele, kgetho ya diswantšho yona e a kgotsofatša. Kanegelo e arotšwe ka dikarolwana tše lesometharo. Ye nngwe le ye nngwe e fahletšwe ka diswantšho, le gona tša maleba. Le ge go le bjalo go na le mafokodi a a rilego, e lego:

- Bjo bo lebanego le bogolo.
- Bjo bo lebanego le ponagalo.
- Bjo bo lebanego le mebala.

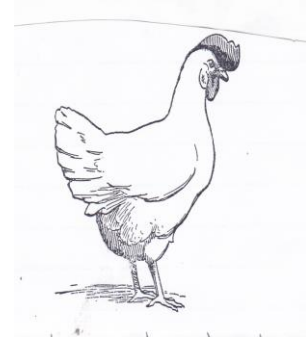
Ge diswantšho tše di bapetšwa le tša Madiba go lemogwa phapano mabapi le bogolo le ponagalo ya tšona. Bogolo bja tša Madiba ga bo sodiše. Di ka hlohletša boipshino baneng.

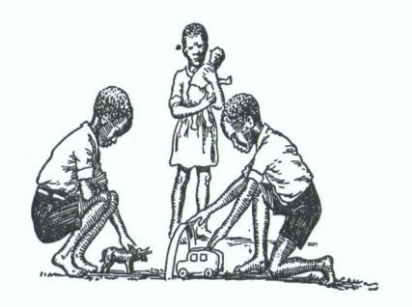
Katse (letl.12)

Mpša (letl.20)

Kgogo (letl.30)

Bana (letl.32)

Ntlha ya tirišo ya mebala ya go taga e tšweleditšwe ka bokgwari ke Kgatla le ba bangwe (1998:8) pukwaneng ya *Sediba sa thuto, Padišo Mphato 1* (letl.9). Le ge e se kanegelo, ke mohlala wo mobotse wa tirišo ya mebala diswantšhong. Mehlala:

mama

papa

koko

rakgolo

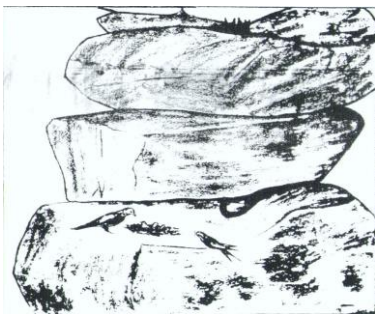
Ntlha ye ya (mebala ya go taga), e sa gatelelwa ke Magona le Mhlophe (2005:7) go tšwa kanegelong ya bona, *Ke duma ge nkabe ke na le maphego*, Kreiti ya I, ka go tšweletša mohlala wo:

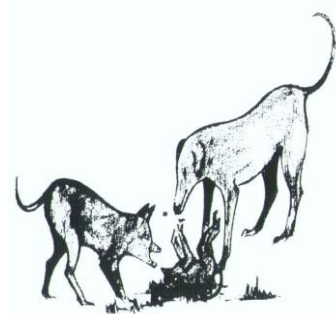
(letl.7)

Bontši bja diswantšho tša dikanegelo tša Ramaila tšona ke tše dinnyane ka kudu. Go tlaletša moo, ga di bonale gabotse. Ka gona, ga se tšeo di loketšego mahlo a bana ba bannyane. Go se lebalwe gore maemo a bona ga a ba dumelele go apara digodišamahlo.

Ntlha ye nngwe e lebane le mebala ya diswantšho. Kanegelo e tanya mahlo, ešita le megopolo ya bana, ge diswantšho di hlakilwe ka mebala ye e fapafapanego. Bjo ke bofokodi bjo bogolo bjo bo amago diswantšho kanegelong ye. Go utolla mafokodi a, go tlo tsopolwa mehlala go tšwa kanegelong yeo:

Mafotwana a llela tatao (letl.6)

Go swarwa ga tšhwene (letl.12)

Leebarope le a phologa (letl.27)

Mohola wo mogolo wa tirišo ya diswantšho ke go akgofiša kwešišo; eupša mo kanegelong ye di a e ditela. Le ge mafokodi a a lemogilwe, mongwadi a ka se rwešwe molato. Lebaka ke gore modiro wa go rulaganya kanegelo ye o be o le magetleng a batšweletši ba puku ye. Ga se gwa ba le kgatišo ye nngwe ka morago ka lebaka la tlhokego ya mašelang.

4.4.2 Poeletšo

Poeletšo ke ye nngwe ya dithekiniki tšeo mongwadi a di dirišago ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Mongwadi a ka boeletša mantšu ka ditsela tša go fapana bjalo ka go kwantšha medumo, a tswalanya methalotheto, bjalobjalo (Kgatla le ba bangwe, 2007:88).

Polelo ye e thekgwa le go tšwetšwa pele ke boGrobler (1989:208-209), ka go re mantšu a ka boeletšwa go bontšha kgopolo yeo e swanetšego go gatelelwa, bjalo ka go gatelela lediri. Mohlala: Ge a bona **sepoko**, mošemane a **tšhaba**, a **tšhaba** ka lebelo le le makatšago. Gape go ka gatelelwa leina le sepoko mo mohlaleng wa ka godimo ka go re: Ge a bona **sepoko**, **sepoko** sa mahlo a mahubedu, mošemane a tšhaba.

Go ruma ditlhalošo tša borateri bao, Serudu (1991:48) o akaretša ka go re thekniki ya poeletšo e hwetšwa ka boati dikošeng (diretong) tša setšhaba; ge go boeletšwa

medumo ya ditumanoši goba ditumammogo mo mothalotheong; go fa koša molotšana wo mobosana wa go ba le maatlakgogedi le go tsefiša sereto.

4.4.2.1 Poeletšo ka mokgwa wa kopelo ye kopana

Mpuwa

Mpuwa, mpuwa
A tšwa bodibeng
A ntšhwa ke koko
Ka leho le legolo
Bona diatlana, ke tše ditšhweutšhweu
Bona mahlonyana ke naledi tše pedi
Fase malaong
Se a ragaraga
Fase malaong
Se a ragaraga

4.4.2.2 Poeletšo ka mokgwa wa sereto

Mankopakopane

Mankopakopane butšwetša mollo
O be o tuke
O bitše baeng
Ba tle ba bone
Marama' masehla
A bonkopane
Kopekopeeee

Goba

Ka tampela

Ka tampela, ka tampela,

Mmalo!

Ka ya sekolong, ka ga sekolong,

Mmalo!

Ka hwetša Bokgabo, ka hwetša Bokgabo,

Mmalo!

Ba ithuta Sekgowa, ba ithuta Sekgowa,

Mmaloo!

Dikošana tšeo ke tše di opelwago / retwago ge go homotšwa bana ge ba llela bommabo ge ba ile dikgonyeng, nokeng, le ge ba babja, bjalobjalo. Tše dingwe di opelwa ge bana ba raloka (Motloutsi, 2004:59-61).

Go gatela pele, go šetše go boletšwe gore thuto ya go bala e thoma ka gae - e thongwa ke motswadi lebakeng la ge ngwana e sa le yo monnyane. Ge a fihla sekolong morutiši / mmadi o napile o tšwetša pele go tloga fao motswadi a fihlilego gona. Mmadi o diriša mokgwa wa go boeletša ka ge a se na bonnete bja gore bana ba kwa se ba se balelwago.

Lebaka le lengwe ke go re bana ga ba sware ka pela. Ka gona, mmadi o swanetše go touta go fihla ba kwešiša. Ba bangwe ba bana bao ke la mathomo ge ba balelwa ke morutiši ka phapošingborutelo, le gona mmadi ga a na nnete ya gore ditsebe tša bona di maemong a go ka kgona go theeletša, le go re bana ba botile mmadi gore a ba thuše go kwešiša seo ba se balelwago. Ka go realo, go touta ke mokgwa wo mokaone wo o ka dirago gore ba kgone go swara tšeo ba di kwago. Ga go na mokgwa wo mongwe wo mmadi a ka o šomišago ntle le poeletšo.

Ge go tsinkelwa kanegelo ya *Peolane e telela mašakeng a diphoofolo*, thekniki ya poeletšo e bonagala ge mongwadi a gatelela madiri a mabjalo ka: **swara**(**swerwe**), **phala** le **dumela**.

Swara: Lediri le le tšwelela matlakaleng ao a latelago, e lego letlakaleng la lesomepedi mo go thwego:

...ke ile ka **swarwa**.

...wa **swarwa** bjang?

...ka **swarwa** ka dimpša (Tšhwene le peolane).

Letlakaleng la lesomepedi go tšwelela:

...o ile wa **swarwa** bjang? (khudu).

...o ile wa **swarwa** bjang na ge o le yo mokaka? (tlou).

...ka go thunywa ka sethunya sa go idibatša, ra kgona re **swarwa**.

Letlakaleng la lesomesenyane tša lona šedi:

Nkwe e re: Re **swerwe** ka molaba wa nama....Ge re **swerwe** ra tlišwa kwano ka sekepe.

Letlakaleng la lesometshela go hlagelela:

Nna ke **swerwe** ka molete (Phuti).

Mola letlakaleng la masomepeditlhano go rotošwa se:

Malome leebarope o **swerwe**...

Go hlabela pele mo letlakaleng la lesometee Tšhwene e re:

...Go **phala** dithabeng le maweng gobane fao re be re fetšwa ke dihlware le dinkwe.

Letlakaleng la lesometharo khudu e bolela ka go re:

...Fela go **phalwa** ke kua nageng.

Go lemogilwe gape gore peolane ge e fihla lešakeng le lengwe le le lengwe, e thoma ka lentšu le 'dumela': Go tloga lešakeng la ditšhwene, dikhudu, diphuti, dinkwe, hlware, go fihla mafelelong ge e bolela ka go re: 'E, dumela Malome Leebarope.

Go iša pele, go ka thwe go boeletšwa ga lentšu le swarwa, (go golegwa) ke taetšo ya gore diphoofolo ga di kgotsofalele tsela yeo di tlišitšwego ka yona mašakeng a diphoofolo. Tše dingwe di jabeditšwe (beetšwe molaba wa nama le wa molete), tše dingwe di kwešitšwe bohloko ka go thunywa (botlou), mola tše dingwe di tantšwe ka sefu (leebarope).

Ka lehlakoreng le lengwe go phala le go phalwa, go bontšha go belaela. Ga se tlhago ya tšona go phela di tswaleletšwe le go beelwa mellwane. Di belaela bophelo bjoo di bo tlogedišitšwego le lefase la tšona. Ke ka lebaka leo mo letlakaleng la lesometee tšhwene e rego: '...fela ke kgolegong, ga re hlalefe, ga re gamole moya wa ka ntle'. Nkwe e re: '...ga go tokologo. Le bana ba rena ba hloka mo ba bapalago gabotse...' (letlakala 20); gomme tlou yona e re: '...fela ke duma go tšwa fa le go boela nageng' (letlakala 17).

Go realo ke go re diphoofolo tše di ka fase ga kgatelelo ye šoro; di a tlaišega ebile di duma ge go ka ba le yo a tlogo di hlakodiša. Ka thokong ye nngwe go ka thwe go dumediša ke mokgwa wo mobotse wa setho. Tumedišo e laetša go hlompha gape ke thuto ye botse yeo ngwana a e fiwago ge a dutše a gola - go mo aga gore e tle e be motho wa maikarabelo ka moso.

Le ge thekniki ye ya poeletšo e se ya tšweletšwa ka fao go kgotsofatšago, efela go dumelwa gore bangwadi ba dikanegelo tša bana ba tla ela hloko ntlha ye gore mafokodi a mabjalo a lokišwe ka potlako ke bangwadi ba mohutangwalo wo.

Go tšwela pele, Mogona le Mhlophe (2005:3-7) mo pukwaneng ya bona ya go bitšwa *Ke duma ge nkabe ke na le maphego*, bangwadi ba boeletša lentšu le **nkabe** go tšweleletša tlhologelo ya bona bophelong - seo a tlogago a se nyaka. Ke ka lebaka leo ba rego: 'Ge nkabe ke le lenong, ke be ke tla fofa ka yona nako ye. Ge nkabe ke le leeba, nkabe ke tla ba gokarela ka yona nako ye. Ge nkabe ke le leribiši, ke be ke tla sega le bona ka yona nako ye. Ge nkabe ke le nonyana ya gae, ke be ke tla theeletša dikanegelo tša bona'.

Mohlala wo mongwe ke wa kanegelo ya *Breakthrough to Northern Sotho Reader 5*, (1980:1-2) 'Mma wa ka', fao mantšu a mabjalo ka 'ngwana' le 'mma' a boeletšwago.

mma o na le ngwana
mma o swere ngwana
ngwana o nwa meetse a a bidišitšwego
ngwana ke yo monnyane kudu

Mmadi o kgona go elela dikgopolo tša seo go bolelwago ka sona mo. Mokgwa wo wa go hlaloša ditaba o tla tanya šedi ya babadi: batho bao ba balelwago, e lego bana ba bannyane.

Bjale go yo lekodišišwa lereo la fonte bjalo ka ye nngwe ya dikokwane tša dikanegelo tša bana.

4.4.2.3 Fonte

Ge go bolelwa ka fonte go šupša mokgwa wa go ngwala ditlhaka tša mantšu ao a bopago mafoko; ke go re, fao go bolelwa ka sebopego sa ditlhaka.

Ge a hlaloša lereo la fonte, Kavanagh (2006:448) o re ke:

Printing a set of type of a particular face and size.

Mantšu a Kavanagh a nepiša dilo tše pedi tše di lebanego le fonte, e lego sebopego le bogolo bja tlhaka ya lentšu. Taba ke go re, tlhaka ke ya sebopego le bogolo bjo bo itšego.

Difonte di fetana ka bogolo bja go tloga go 8 – 72. Efela mo go dikanegelo tša bana go dirišwa bogolo bja 14 fela. Ka go realo phatišišo ye e ya go lebelela fonte ya bogolo bja 14, ka ge e le yona e lebanego le bana ba bannyane gore ba e bone le go e bala le go e kwešiša ntle le go hlaka.

Ge go lebeledišišwa pukwana ya *'Mahlontebe' A'* (x) ya go ngwalwa ke Madiba, go tloga letlakaleng la bone go fihla go la bošupa ke ditlhaka tšeo di bonagalago gabotsebotse; godimo ga fao di sepelelana le diswantšho tše kgolo; morago ditlhaka di napile di a kopanywa go bopa mantšu. Ka go realo ge ditlhaka tšeo di thoma go tswakatswakanywa, ke fao go thongwago mafoko. Ke mafoko a bonolo bjalo ka:

- o a wa
- a a we (letl.8)

le

- ye e a lala
- yo o a lela

- e lala e lela; bjalobjalo (letl.9).

Taba ye ya tšhomišo ya fonte ye kgolo, e tšwelela gape mo dipukwaneng tša go ngwalwa ke Schwellnus (1931:3), ge a ngwalela bana ba mephato ya tlasana ('*Substandard A*'). Ditlhaka di bonagala gabotse, le diswantšho ke tša maleba. Go no fa mohlala:

- i u o e a
- ao ae ea eo oo aa ee

Schwellnus o tšwela pele mo letlakaleng la bone, go laetša ka fao ditlhaka (ditumanoši le ditumammogo) di tswakantšwego go bopa mantšu. Mohlala:

- lo le la li
- le-e-le la-la la-le
- lee lela le a lala

Ka go realo go ka thwe bangwadi ba babjalo ka Madiba le Schwellnus ba kgonne go šomiša fonte ya maleba ge ba be ba ngwalela bana.

Ge kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* e lekolwa, go lemogwa gore mongwadi, Ramaila, go fapana le bangwadi ba ka godimo, ka gore o dirišitše fonte ye nnyane ka kudu. Se se ka ba le khuetšo ye mpe go sengwalo, ka gore ge ditlhaka di sa bonagale gabotse go ka se be bonolo go se bala. Mmadi o tla swanelwa ke go tsinkela le go lebelela/bogela ka šedi gore a kgone go bona le go kwešiša seo se ngwadilwego. Ka tsela yeo babadi ba ka ngenega moko le gore ba ka se be le mafolofolo a go bala sengwalo seo.

4.4.2.4 Mohola wa fonte ye kgolo

Go dirišwa ga fonte ye kgolo go na le mohola bjalo ka:

- go gatelela seo se bolelwago,
- go thuša mmadi gore a kgone go bala ka lebelo, le
- go fa mmadi mafololofolo a go tšwela pele go bala.

Ge go akaretšwa go ka thwe mohola wo mogolo wa fonte ke go fa batho / babadi maatlakgogedi.

4.5 POLELO

Polelo ke ye nngwe ya dikokwane tše bohlokwa ge go tsinkelwa katlego ya kanegelo ya bafsa. Polelo ya mohuta wo wa kanegelo, e swanetše go ba ye bofelo; e se ke ya raragana. Yona e lebana ka kudu le kgetho le tirišo ya mafoko. Tharagano ya polelo kanegelong ya bafsa, e hlolwa ke mohuta wa mafoko ao a dirišwago. Mohuta wa mafoko wo o loketšego kanegelo ya bafsa ke mafokonolo. Ge Nokaneng le Louwrens (1991:486) ba hlaloša lefokonolo ba re:

Lefokonolo le na le tiro e tee ye e itaolago... gomme yona e ka
ba tironolo goba tirontši.

Mehlala:

Mosebjadi o beputše lesea.

Mosebjadi o a raloka.

Mantšu a a tiiša gore lefokonolo ke lefoko le le nago le kgopolo e tee, gomme le ikeme ka bolona. Polelo ye e theilwego ka mafokonolo, e boleta, ebile e kwešišega

ka pela. E loketše bana ka gore ba ka se tshwenyeye go thintha mabjoko, ba timeletšwe ke tlhalošo.

Mafoko ao a hlalago tharagano kanegelong ya bafsa ke mafokontši le mafokofokwana. Lefokontši ke lefoko leo le bopilwego ka dikgopolo tše pedi tše di ikemego ka botšona. BoNokaneng (1991:488) le bona ba kwana le tlhalošo ye ka gore ba re:

Ka boripana re ka fo re lefokontši le bopša ke mafokonolo a mabedi goba go feta ao a lomaganywago ka makopanyi. Ka gona lefokontši le ba le ditiro tše pedi goba go feta, tše di itaolago.

Mohlala: Mosebjadi o beputše lesea ebile o a raloka.

Ge ba tšwela pele go farologanya mafoko ao, mabapi le lefokofokwana ba re:

Lefokofokwana le na le tiro e tee ye e itaolago le e tee goba go feta, ye e sa kgonego go ikema (letl.490).

Se se hlalošwago mo ke gore lefokofokwana le bopša ka lefokonolo le ditiro tše pedi tše tharo tše di ithekgilego ka lona. Mehlala: Re tla sepela ge letšatši le dikela.

Mehuta ya mafoko e hlalošitšwe. Bjale go tlo lekodišišwa ka mo polelo e dirišitšwego ka gona kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofofo*.

Polelo ya kanegelo ye e bonolo go kwešišega. E lebane le bafsa. Ga se ya raragana ka lebaka la gore kgetho ya mafoko e nepagetše. Le ge mo le mola go fela go rothela mafokontši le mafokofokwana, ka kakaretšo bophara bja kanegelo go dirišitšwe mafokonolo. Go šitlela kgopolo ye go ka lekodišišwa poledišano gare ga peolane le tšhwene letlakaleng la lesomepedi.

PEOLANE: O ile wa swarwa bjang?

TŠHWENE: Ke ile ka swarwa ka dimpja. Re be re ile go utswa mabele. Ka ge nna ke le yo mofsa, ke be ke se na lebelo. Mong wa tšhemo a tla ka dimpja. Botate ba tšhaba. Nna ka swarwa ke mpja ya lephefo ke re ke a itwela. Mong wa tšhemo a nkotla ka molamo ka idibala.

Polelong ya tšhwene go dirišitšwe mafoko a seswai – mafokonolo a a šupago le lefokofokwana le tee. Ke ka lebaka leo go ka thwego polelo ye e dirišitšwego, e a thelela.

Ntlha ye nngwe ye bohlokwa mabapi le tirišo ya mafoko a makopana, ke gore e dira gore dikgopolo tša kanegelo di swaragane gabonolo. Ke ka lebaka leo kanegelo e balegago ka thelelo. Mohlala wa go noša mmadi meetse a mokgako, o hwetšwa poledišanong gare ga peolane le khudu, letlakaleng la lesometharo.

PEOLANE: Bjale wena ba go topile kae?

KHUDU: Ba ntopile kua Marapjane.

PEOLANE: Ba go tliša mono neng?

KHUDU: Ke feditše ngwaga maloba ke le mo.

PEOLANE: Ke mo go bose mo?

KHUDU: Ee, ke mo go bose, fela go phalwa ke kua nageng.

Mafoko a makopana a dio phula khudu mpeng ntle le go dikadika. Ka gona a akgofiša modiro wa go laodiša kanegelo. Mofsa o tsenwa ke mafolofolo, a bala ka boitshepo.

4.6 TLOTLONTŠU

Karolo ye nngwe ye bohlokwa ya polelo ke mantšu. Ka gona, go tlo lekodišišwa tirišo ya tlotlontšu mo kanegelong ye. Ge go bolelwa ka tlotlontšu go šupša tirišo ya mantšu ao a ikgethilego sengwalong.

Mabakeng a mangwe tlotlontšu e ka ama tirišo ya mararankodi a mangwe a polelo yeo e lebanego le mongwalelo wa mongwadi. Ke ka lebaka leo Kavanagh (2006:448) a tšwelago pele ka go re tlotlontšu ke:

...A range of artistic or stylistic forms of techniques.

Go bohlokwa gore tlotlontšu e lekane maemo a sehlopha sa batho seo e ba nepišago; ke go re, bafsa. Tlotlontšu ye e dirišitšwego kanegelong ye e lebane le megopolo ya bafsa. Yona tebanyo yeo ya polelo ke ntlha ye bohlokwa ya kanegelo ya bafsa, ka gore e akgofiša kwešišo. Tlotlontšu yeo e ka hlopšha ka magoro a mabedi, e lego maina le madiri.

4.6.1 Maina:

Go dirišitšwe maina a go swana le a a latelago:

Mafotwana, lenaba, mafokotsane, moruswane, lefao, molaba, sehlaga, leraga, pholo, tshadi, pabalelo, motswala, setlogolo.

4.6.2 Madiri:

Madiri ao a sa tiwaelegago ao a dirišitšwego go akaretšwa a a latelago:

utile, laletšwa, kwaela, phaphaša, lalela, hunyela.

Tirišo ya mehlala ye e thuša go katološa mellwane ya polelo (tlotlontšu) ya bafsa.

4.7 MONGWALELO

Mo karolwaneng ye go yo lekodišišwa mongwalelo wa *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Ge go phethagatšwa modiro wo go ka se tsinkelwe ka go tsenelela diphapantšho tša mongwalelo bjalo ka ge eke ke sengwalo sa batho / babadi ba bagolo. Mongwalelo o tlo lekodišišwa ge o lebane le khuduego. Go tlo thongwa ka go hlaloša lereo leo la mongwalelo pele.

Mongwalelo o šetše o hlalošitšwe gomme go lemogilwe gore ke letlalo la boraro la sengwalo. Le ge go le bjalo o tlo hlalošwa gape ka boripana fela ka maikemišetšo a go nepiša ditaba. Groenewald (1993:5) o bolela gore letlalo la mongwalelo le nepiša polelo ya mongwadi. Ke ka yona polelo yeo, fao mongwadi a dirago segwera le mmadi, ka gobane mongwalelo o ntšha khuduego (Mojalefa, 1995:19). Go tšwela pele Celine (1974:934), yena o tšweletša mongwalelo ka go o lebantšha le maikutlo. Margraff (1996:62), Mohlala (1994:26) le Mojalefa (1996:19) ba ruma dikgopolo tšeo di filwego ka godimo ka go re mongwalelo o laola maikutlo le khuduego tšeo di tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi.

Ge go lekodišišwa mongwalelo go tla hlokomelwa dintlha tše pedi, e lego:

- Tirišo ya ditumedišo.
- Tirišo ya potšišo.

4.7.1 Tirišo ya ditumedišo: Mokgwa wa go hlola khutšo.

Ditumedišo ke setlabelo se bohlokwa kanegelong ye. Se se bonagala ge peolane – moanegwathwadi wa kanegelo ye, e goroga mašakeng a a fapafapanego a diphoofolo. E a dumediša, bjalo ka ge e re:

Dumela, Tšhwene! (letl.9).

Dumela Khudu! (letl.13).

Dumela, Phuti! (letl.15).

Tirišo ye ya tumedišo, e na le mehola ye e rilego kanegelong ye, e lego:

- go hlola segwera,
- go hlola kamogelo,
- go bopa moya wa khutšo, le
- go kgorela peolane tsela morerong wa yona.

Mongwadi o diriša mokgwa wo go nolofatša modiro wa peolane lefelong leo e sa le tsebego, mo diphoofolo di golegilwego gona. E ka no ba e le lefelo la kotsi. Tiragalo ye e hlola maikutlo a kamogelano le tlhomphano.

4.7.2 Tirišo ya potšišo: Thekniki ya go itswalanya

Peolane e fahlogetše mathata a diphoofolo tše di lego ka mašakeng. Bjale e ikamanya le ona. Mongwadi o diriša thekniki ya potšišo. Ye ga se potšišorethoriki ka gore e tsoma karabo. Yona karabo yeo ke yona e ferehago maikutlo a motho yo a botšišago. Ge a hlaloša mohola wa potšišo Kavanagh (2006:906) o re:

A sentence worded or expressed so as to elicit information.

Lešakeng le lengwe le le lengwe mo peolane e etelago gona, e botšiša dipotšišo tša go swana le tše di latelago:

- Afa go monate mo mašakeng? (letl.10).
- O ile wa swarwa bjang? (letl.14).
- Le tlile bjang? (letl.15).
- Ke mo go bose mo? (letl.13).

Ka dipotšišo tša go swana le tše, peolane e rata go itswalanya le mathata a diphoofolo tše. Dikarabo tša tšona di utolla gore diphoofolo tše di na le mathata a a rilego. Therešo ya taba ye e utollwa ke dikarabo tša tše dingwe tša dipotšišo tše bjalo ka tše:

- Ka thoko ye nngwe go phala dithabeng, ka thoko ye nngwe go phalwa ke dithabeng (Tšhwene, letl.10).
- Go ipshina lena le lokologilego (Khudu, letl.13).
- Mo gobose, fela ke kgolegong, ga re hlalefe, ga re gamole moya wa ka ntle (letl.11).

Dikarabo tše dibjalo ka tše, di hlogohla maikutlo a peolane, gomme ya ipea maamong a diphoofolo tše – gore ge e be e le yona e be e ka šogana bjang le bothata bjoo. Go napile go tsoga moya wa kwelobohloko. E kwa bohloko ge diphoofolo tše di phela lefaseng la go hloka tokologo. E a itšhogela gore le yona ga se learogi – tiragalo ye bjalo e ka e hlagela. Ke ka lebaka leo go ka thwego dikarabo tše di utolla mahlakore a a fapafapanego a khuduego bjalo ka:

- Maikutlo a manyami: ge diphoofolo tše di phela bjalo ka makgoba.
- Maikutlo a kwelobohloko: ka mo di nyakago tokologo ka gona.
- Maikutlo a boithobo: ka mo peolane e amogelwago mašakeng ka gona.

Maikutlo a a fapafapanego a utollwa ke tirišo ya polelo.

Ka lehlakoreng le lengwe mokgwa wo wa potšišo o utolla maikutlo a boipshino – ke go re diphoofolo tše dingwe di iketlile mo mašakeng. Dikarabo tša tšhwene go dipotšišo tša peolane ke bohatse bja taba ye ka gore e re:

Ke ra gore mono go phala kua maweng ka dijo. Re fiwa dijo le pabalelo, ga re bolawe ke tlala. ...Gape re bona batho ba bantši mme ba bangwe ba re fa ditokomane. Go phala dithabeng le

maweng gobane fao re be re fetšwa ke dihlware le dinkwe
(letl.11).

Poledišano e tiiša bonnete bja ditaba tše di anegelwago. Ga e lapiše
mmadi.

4.7.3 Kakaretšo

Ditaba tša kanegelo ye di lebane le bophelo; di utolla bophelo bja nnete le mathata
a bjona. Diphoofolo di emetše batho ba nama le madi. Ditiragalo di laetša gore
tlhompho le kwelobohloko ke motheo wa phedišano; le gore kgatelelo ke lenaba la
khutšo.

Kanegelo ye e ruta bafsa go leboga, e lego molaetša wo o kgathago tema ye
bohlokwa kgodišong ya mofsa. Molaetša wo o swanetše go ba bjalo ka lebadi le le
ka se tlogego kgopolong ya mofsa; gomme le yena a phegelele go phela ka wona
mokgwa woo.

4.8 'NOGA YA GO ŠAYA TEBOGO'

Madiba o ngwadile dipuku tša dikanegelo tša bafsa tše mmalwa. Nyakišišong go tla
kgethwa kanegelo e tee go tšwa pukung ya *Mahlontebe* II (x). Yona ke ye e bitšwago
'Noga ya go šaya tebogo'. Kgetho yeo e hlohleleditšwe ke ge le yona, bjalo ka ya
Ramaila, e theilwe godimo ga tokologo. Go tlo thongwa ka go akaretšwa diteng tša
yona.

4.8.1 Kakaretšo ya diteng tša 'Noga ya go šaya Tebogo'

Monna wa motsomi o hweditše noga e kgatlilwe ke leswika. Ya re go bona monna
ya napa ya kgopela thušo. Motsomi ka go e kwela bohloko, a e kgatlolla leswikeng

leo. Noga ge e bona e lokologile, ya botša monna yoo wa go e namolela gore e swanetše go mo loma.

Ka go makala, monna a kgopela gore di ye banneng go yo botšiša gore go tloge go dirwe bjalo na. Tša išana go phiri, gomme monna a hlalošetša phiri ka ga bothata bjoo. Phiri ya itshegela ya re molato ke wa monna; gona moo tša swanelwa ke go fetela go phukubje. Phukubje ge e kwele ditaba ka moka, ya kgopela gore go boelwe lefelong la tiragalo. Ge di goroga fao, ya laela noga gore e feregane ka mokgwa wo e bego e le ka wona mathomong. Noga ya dira bjalo. Phukubje ya laela monna gore a bee leswika godimo ga noga. Ge monna a dirile seo, phukubje ya botša monna gore a itshepelele. Noga ya napa ya hwela gona fao ka lebaka la go hloka tebogo moo ga yona.

4.9 TEKODIŠIŠO YA KANEGELO YEO

Ge go yo tsinkelwa kanegelo yeo go tlo šalwa morago lenaneo le le latelago:

- Thaetlele
- Tirišo ya sekai
- Tebanyo ya mongwadi
- Diswantšho
- Fonte
- Mongwalelo

4.9.1 Thaetlele

Thaetlele ke leina la puku. Holman (1972:529) o tšwetša tlhalošo yeo pele ka go re thaetlele ke leina la puku, pukwana, kanegelokopana, bjalobjalo. Wilsmore (1987:405) o swantšha thaetlele le leinakgwebo (*'trademark'*) ka gore o re leinakgwebo le thuša mmadi gore a tsebe tlhago ya setšweletšwa. Go realo go ka thwe ke tlhahlo yeo e lebanego le go utollela mmadi tše di bolelwago sengwalong.

Go tšwela pele, Serudu le ba bangwe (1994:166) ba hlaloša bohlokwa bja thaetlele ka go re e laola thulaganyo ka ge e le yona e laetšago tabakgolo. Bohlokwa bjoo bja thaetlele bo kgonthišwa ke Martin (1995:13) ka go re:

It may seem surprising, but this is where your title becomes important. Thinking about it before you start to write will help you enormously. A good title, one that truly represents the book, play or story, is likely to be a distillation of the theme, and will be of great value in keeping you on the right lines as the work progresses.

Ka tlhalešo ye mmadi o hwetša tlhahlo malebana le thulaganyo ya sengwalo. Taba ye e sa gatelela mohola wa thaetlele sengwalong. Lazarus le Smith (1983:293) ba akaretša ka go fa mešomo ya thaetlele go re ke:

- Go gatelela šedi ya mmadi (maatlakgogedi).
- Go hlama sererwa.
- Go tšweletša molaetša.
- Go tšweletša khuduego ya mmadi.
- Go hlaka leina la sengwalo leo le ka se lebalegego.

Thaetlele ya kanegelo ya 'Noga ya go šaya tebogo' ka boyona, e šetše e lemoša mmadi mabapi le sebopego sa ditiragalo – gore go hloka tebogo ke taba yeo go yogo šoganwa le yona mo kanegelong ye. Ka lebaka leo go ka thwe, thaetlele ye e dirišitšwe bjalo ka tekolapejana. Mohola wa tekolapejana ke go loma mmadi tsebe ka ga bothata bjo bo tlogo. Kgopolo ye e tlatšwa ke Dietrich le ba bangwe (1975:117) ka gore ba re:

The device of foreshadowing aids the plot in so far as it causes otherwise insignificant or details at the present to take on value by being indicators of future events.

Polelo ye e laetša gore tekolapejana e lemogwa ka dikokwane tše di itšego. Mo kanegelong ye, ke go se botege ga noga. Thaetlele e godiša moko wa ditaba le go hlohleletša mmadi gore a bale ka tlhonamo gore e be kgodu ye e tšwago lerotseng. Nepo ke go iponela maphelephethe a noga.

4.9.2 Kanegelo ge e dirišwa bjalo ka sekai

Kanegelo ye e dirišitšwe bjalo ka sekai. Lereo le šetše le hlalošitšwe matlakaleng a a fetilego. Go lemogilwe gore sekai e ka ba lentšu, sekafoko, goba lefoko le le šupago se sengwe goba tiragalo ye e itšego. Kanegelo ye e kaya (šupa) bophelo bja batho. E lebane le lefase la botsweya, lefase la go hloka tebogo. Le ge baanegwa e le diphoofolo, e bolela ka bophelo bja nnete, bophelo bja boipshino le manyami – lethabo le mathata.

Ditiragalo di ama motho wa nama, marapo le madi. Noga e emetše batho ba go se botege, bona bomphenyašilo ba go se hlomphe batho ba bangwe. Ka lehlakoreng le lengwe, monna o emetše batho ba kwelobohloko. Ka go realo, mongwadi o dirišitše thekniki ya phapantšho, go fapanya go loka le go se loke. Lereo leo, phapantšho, le yo hlalošwa kgaolong ya bohloko. Monna o emetše go loka mola noga e emetše go se loke. Noga, e lego molwantšhi wa kanegelo ye, e na le bofokodi – go hloka tebogo. Ge e le monna, molwantšhwa wa kanegelo ye, ga a na bofokodi. O hwetša noga e kgatlilwe ke leswika, ka kwelobohloko o a e kgatlolla. Le ge go le bjalo noga ga e iše felo ka maemo ao a ditaba. E rato phethagatša morero wa yona, ka gore e na le pelo ye mpe. Bakeng sa go thenkgolla matlorotloro a ditebogo, ka ge e be e tomolelane le lehu ka mahlong, e re:

Bjale ke swanetše go go loma (letl.31).

Tirišo ya lentšu le 'bjale', pele ga lefoko, e na le mohola wo o rilego. Noga ga e re, 'ke swanetše go go loma' eupša e re: 'Bjale ke swanetše go go loma'. Ka go diriša lentšu leo, noga e bona e se phošo go loma monna. Ka mantšu a mangwe, le nka

lefehla la go hunolla noga molatong. Go ka thwe, moputso wa go kgatlolla noga ka fase ga leswika, e swanetše go ba go longwa ke noga. Ke ka lebaka leo e dumelago gore molato woo o išwe banneng. Maikemišetšo a monna a go re molato o išwe banneng ga se go hlokofatša noga, eupša ke gore toka e phethwe. Ka go bapetša go loka (monna) le go se loke (noga), mongwadi o godiša maatlakgogedi le go tšwetša moko wa ditaba pele.

4.10 TEBANYO YA MONGWADI

Ntlha ye ya go se loke e namile e goroša mmadi karolong ye bohlokwa, e lego tebanyo ya mongwadi. Go šetše go hlalošitšwe gore tebanyo e lebane le maikemišetšo a mongwadi ge a tla ngwala puku. Kanegelong ye, tebanyo ya mongwadi e lebane le go hloka tebogo. Noga e swantšhwa e le moikgogomoši, wa go hloka tlhompho, wa go ipona le go itshepa go feta tekanyo. Mekgwa ye ke yona e e fago maatla a go bona go se bohlokwa go leboga monna yo a e thušitšego. Ka lebaka leo pheletšo ya yona e bile lehu la masetlapelo.

Go rarolla thulano gare ga monna le noga, mongwadi o dirišitše phukubje bjalo ka mmoelanyi. Phukubje e emetše motho wa maano, wa sehlalefi sa go kgona go bona ditaba ka mogopolo o šele, wa go tsenelela. Mantšu a mongwadi a tiiša ntlha ye ka gore a re:

Phukubje e be e le bohlale gomme ditaba tšeo ya di gopodišiša gabotse go fihlela e di bona maemo a tšona gabotsebotse. Melato e be e le seo morwa phukubje a bego a tseba go se rera le go se phetha. E be e le mahlwa—a—di—bona tšabo diphegišano (letl.31).

Go rarolla bothata bjo, phukubje e laela gore ditiragalo di boele morago di thongwe ka bofsa, ka mo di bego di latelana ka gona, ka nepo ya gore di ipoeletše. Go ka thwe phukubje e diriša thekniki ya leboo. Groenewald (1993:23) o re:

Leboo ke thulaganyo ya ditiragalo tše di swanago, ka go di latelantšha. O tšwela pele ka go re:

Ditaba ge di dirišwa ka mokgwa wo, di gakantšha mmadi, eupša di na le maatla a go kgodiša le go tiišetša. Ke ka fao phukubje e rego di boele lefelong la tiragalo.

- Noga e laelwa go feregana ka mokgwa wo e bego e dutše ka gona.
- Monna o laelwa go topa leswika lona lela, a eme ka mokgwa wa pele.
- Monna o laelwa go bea leswika godimo ga noga ka mokgwa wo a e hweditšego ka gona.

Seo mongwadi a nyakago go se gatelela ke gore go hloka tebogo ga go na se sebotse bophelong. Mopotso wa gona o a galaka. Ke ka lebaka leo pheletšo ya noga e bilego lehu la masetlapelo.

4.10.1 Tirišo ya diswantšho

Go šetše go hlalošitšwe gore kanegelo ya bana ga e na ditaba tše dintši. Bogolo bja yona bo tšewa ke diswantšho. Mongwadi wa kanegelo ye ga se a ela ntlha ye hloko. E hlamilwe ka mokgwa wo o ka rego e ka se dumelele diswantšho. E na le seswantšho se tee fela; seo se laetšwago ka tsela ye:

(letl.30)

Ge kanegelo ye e tsinkelwa ka go tsenelela, go bonala bana ba be ba ka ipshina ka yona ge nkabe:

- Go na le seswantšho se se laetšago monna a tshwenyegile, a kgopela phiri thušo, gomme phiri e se na taba, e itshegela fela.
- Noga e boledišana le monna, e le tlalelong, e kgopela thušo, ka boikokobetšo.

Mongwadi wa kanegelo ya bana o swanetše go ba le bokgoni bja go bontšha maemo a a fapanego a ditiragalo. Tlhokego ya diswantšho e dira gore bana ba se be le kgahlego ye e tseneletšego ya kanegelo. Go feta fao, e diegiša kwešišo. Diswantšho di godiša kgahlego. Ka botšona di kgona go bopa tshegišo le metlae, dijo tšeo bana ba ipshinago ka tšona ka kudu kanegelong.

4.10.2 Tirišo ya fonte

Lereo la fonte le hlalošitšwe ge le lebane le bogolo bja ditlhaka tša lentšu. Sebopego sa tlhaka ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelo ya bana. Ge fonte ya kanegelo ye e tsinkelwa go lemogwa gore e magareng ga ya Ramaila (*Peolane e etela mašakeng a diphoofole*) le Schwellnus (*Padišo II*). Ke go re, ga se ye nnyane, gape ga se ye kgolo. Ka go realo e a balega. Le ge go le bjalo, e sa hlaela, kudu ge e amanywa le sengwalo sa bana ba bannyane. Mehlala ye e latelago e tiiša polelo ye:

- Madiba : 'Ba išana go phiri' (letl.31).
- Ramaila : 'Sepekwa ke lenaba la dinonyana' (letl.3).
- Schwellnus : 'Ke tlo namêla ka maxetla a xaxo' (letl.10).

4.11 MONGWALELO

Mongwalelo o ama khuduego le maikutlo. Mo kanegelong ye, mongwalelo wa Madiba ke wa pefelo. Se se hlolewa ke maitshwaro a noga, a boikgokgomošo, a go hloka tlhompho le tebogo. Ka gona, maikutlo a mongwadi ke a lenyatšo, a go hloka kwelobohloko. Eke mongwadi o hlohleletša babadi gore le bona ba mo thekge, ba se kwele noga bohloko. Ke ka lebaka leo mmadi a kwalakwatšago mokgoši wa lethabo ge moradia yo wa pelo ye mpe, a hwile a ekwa bohloko ka go kgalwa ke leswika.

Bohloko bjoo bo godišwa le go tiišetšwa ke lediri la 'thokgosela', ge go thwe:

... Noga e gatilwe ke lebje, gomme e thokgosela e leka go ikgatolla lona (letl.30).

Go 'thokgosela' moo go akgoiša moko wa ditaba ka gore noga e bonala e itlhaganetše go fihla pheletšong ya leeto la yona, e lego la lehu.

Ka lehlakoreng le lengwe, maikutlo a mongwadi ke a tlhompho, a lerato, a kwelobohloko, ge a bolela ka ga monna yoo. Gona moo letlakaleng leo o re:

Motho yoo a **hlomogela noga yeo pelo**. Le yona ge e bona mahlo a e kego **a tlo tšwa kgaogelo** ya napa ya kgopela thušo.
Monna wa batho a e kgalolla lebje lela.

Mantšu ao a kotofaditšwego, a utolla gore monna yoo ke motho yo botho. Go ya ka Kgatla (2000:127) mmolelwana wo, 'wa batho' o bohlokwa polelong. O laetša go ba bonolo le kwelobohloko. Kgatla o tšwela pele gore ge motho a le mathateng ge go bolelwa ka ga gagwe ga go thwe motho yo, ka gore ga se go mo hlomogela pelo. Mo kanegelong ye o utolla maikutlo a kwelobohloko. Ka tirišo ya 'wa batho', monna yoo o kwelwa bohloko ge a swanetše go longwa ke moradia wa go hloka tebogo, wa go swana le noga.

4.11.1 Kakaretšo

Kanegelo e kaya bophelo bja batho. E lebane le go hloka tebogo. Noga e emetše bopelompe bja batho ba bangwe mola monna a emetše batho ba kwelobohloko. Mongwadi o swantšha mahlakore a babedi a bophelo – go loka le go se loke. Noga (molwantšhi) e na le bofokodi bja go hloka tebogo, mola monna (molwantšhwa) a se na bofokodi.

Ka go bapetša go loka le go se loke, mongwadi o rata go lemoša bafsa gore go hloka tebogo ga go na le se sebotse bophelong. Moputso wa gona o a baba. Pheletšo ya noga e bile lehu la go hloka kwelobohloko.

4.11.2 Kakaretšomoka

Diteng tša dikanegelo tšeo di hlalošitšwego matlakaleng a ka godimo, di sekametše nonwaneng. Le ge bontši bja baanegwa e le diphoofolo, digagabi le dinonyana, di laodiša ditiro tše di amago batho. Diphedi tšeo di emetše batho, go tšweletša maikutlo a a rilego. Di na le maikutlo, di kwa bohloko, di a thaba, di a tenega. Tše dingwe di bogale, tše dingwe di boleta, tše dingwe di bonolo mola tše dingwe di ikgogomoša.

Dikanegelo tšeo di dirišitšwe go kgala maitshwaro ao a lego kgahlanong le phedišano ye botse. Bana ba rutwa gore ge motho a diretšwe se sebotse a leboge, le gona ntle le go gapeletšwa.

Go bohlokwa gore bana ba bone tšeo ba di kwago. Ka gona diswantšho tša mebala ya go taga di kgona go tanya šedi le go akgofiša kwešišo ya mofsa. Diswantšho tšeo di sego tša hlaka gabotse, di diegiša kwešišo ya seo se tšweleditšwego.

Mokgwa wo mokaone wa go ruta bana ba bannyane ke wa go touta (boeletša), go kgonthiša kwešišo ya bona. Kamano magareng ga mofsa le sengwalo ke ntlha ye bohlokwa kudu. Polelo ye e sego ya mehleng, ya go se tlwaelege le mafoko a matelele di ka ngena babadi moko.

Dikanegelo tše di bjala moya wa tlhompho – motheo wa phedišano bathong. Motho ge a fihla bathong, o a dumediša. Ka tumedišo motho o hlohla madiba go kgonthišiša gore o amogetšwe ka pelo le moya goba aowa. Ke ka lebaka leo peolane e thomago ka go dumediša ge e goroga lešakeng le lengwe, le le lengwe la diphoofolo.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 TSHEKASEKO YA '*TSIETSI*'

5.1.1 Matseno

Mo kgaolong ya bohlanano go yo tsinkelwa dikanegelo tša bafsa tša Bopape (*'Tsietsi'*, 1995) le (*'Rena Makgomotša'*, 1987). Go tšona go yo kgonthišišwa ge e ba di phethagatša dinyakwa tša dikanegelo tša bafsa. Mo go gapeletšegago go tla tlaleletšwa ka mehlala go tšwa dipukung tše dingwe.

5.1.2 Diteng

Lereo la diteng le šetše le hlalošitšwe mo dikgalong tše di fetilego. Go lemogilwe gore diteng ga se ditaba tše di thomilwego ke mongwadi ka boyena. Mongwadi o diriša ditaba tše di lego gona bophelong ge a hlama sengwalo sa gagwe, ka go hlokola, a kgetha tše di nepišago sererwa sa gagwe.

5.1.3 Kakaretšo ya diteng tša '*Tsietsi*'

Pele ga tshekaseko ya kanegelo ya *Tsietsi*, go tla latela kakaretšo ya yona. *Tsietsi* ke ngwana yo a kgaoganego le tatagwe (Lešate Selepe), yo e sa lego a eya mošomong eupša a se sa boa gae. Go se boe fao ga gagwe go ile gwa ama *Tsietsi* kudu mo a ilego a ba a kgopela mogwera wa gagwe yo e bilego e le moagišane, Kholo, gore a mo thuše go ya go nyaka tatagwe.

Ba tlogile Badimong, GaMamabolo, ka maoto go ya Lebowakgomo. Ka madimabe Kholo o ile a swarwa GaMolema; ge go be go kitimišwa mošemane yo mongwe, efela *Tsietsi* a kgona go tla go ba phološa.

Le ge ba be ba sa tsebe Lebowakgomo, ba kgonne go fihla; bothata ya ba gore ga ba tsebe moo a dulago gona. Ba ile ba tsena mokhukung wo mongwe fao batho ba bego ba enwa bjala, ba ba botšiša. Gona moo go bile le monna yo mongwe, Mankape, yo a bego a tsebana le Lešate, a ba iša go yena. O ile a ba tseba gomme ba thabelana. Ka le le latelago ba boa gae gammogo le tatagoTsietsi.

5.2 TSHEKASEKO YA DITENG

Ge diteng tša kanegelo ya *Tsietsi* di sekasekwa go yo latela lenaneo le:

- Peakanyo ya ditaba
- Poeletšo
- Fonte
- Poledišano
- Thaetlele
- Tshwantšhokgopolo

5.2.1 Peakanyo ya ditaba

Ditaba tša sengwalo sa bafsa bjalo ka tša bana, di swanetše go ba le diswantšho le polelo ya go lekana. Mo kanegelong ya *Tsietsi*, ntlha yeo ya diswantšho mongwadi ga se a e tšweletša. Efela se se bohlokwa ka pukwana ye ke gore e arotšwe ka ditemana fao kgaolo ye nngwe le ye nngwe e kago balwa e nnoši, go fa bana sebaka sa go khutša. Mohola wa taba ye ke go re bana ga ba ešo ba tlwaela go bala kanegelo ye telele. Diteng tša sengwalo sa bafsa di tletše ka poeletšo gomme kgopolo ye le yona e tla lebeledišišwa.

5.2.2 Poeletšo

Le ge poeletšo go boletšwe ka yona kgaolong ya bone, mo kgaolong ya bohlano poeletšo e na le mešomo ye e rilego ka gore mongwadi o na le se a nyakago go se

nepiša. Bjale go yo hlalošwa mešomo ye e fapafapanego ya poeletšo mo pukung ye.

Poeletšo e ka laetša kgakanego, gape e ka laetša potlako goba mafolofolo, lethabo, boikarabelo, gomme godimo ga moo e ka laetša le manyami.

Kanegelo ya Tsietsi ge e tsinkelwa, Bopape, o šomišitše poeletšo kudu go gatelela seo a se bolelago goba seo se dirwago. Bjale go lekodišišwa tirišo ya poeletšo le mohola wa yona. Mo letlakaleng la lesome mongwadi o re:

E ka se **boe**. Ge nkabe e le gore e nyaka go **boa**, nkabe e le kgale e **boile**. Khehla ya gešo e re tšhabetše... Ge motho e le papagolena fela a le tšhabela, o ra gore lena le direng? A ka se **boe** gae.

Lentšu le **boa** le tšweletša kgopolo ya go hloka maikarabelo. Motho yo ke lekgolwa. Bana ba gagwe ba šetše ba itlhobogile. Se se tiiša gore monna yo ke monna ka gore a tšwele borokgo. Bana ga ba sa na le kholofelo mo go yena. Lentšu le **tšhabela**, le tiiša go hloka boikarabelo bjoo ga motho yo go bolelwago ka yena. Tša letlakala la lesome go iša go la lesometee tšona di re:

Fela taba ke gore ke be ke **tshepišitše** Tsietsi. Ke be ke mo **tshepišitše** gore ke tla ya naye Lebowakgomo... **Tshepišo** ke selo se bohlokwa, ge o dirile **tshepišo** o swanetše go bona gore o phetha **tshepišo** yeo ya gago e sego bjalo o se ke wa tšama o sepela gohle o dira **ditshepišo** tšeo o ka se di phethagatšego... **Tshepišo** ke **tshepišo**... O **ntshepile** le nna ke mo **tshepile**. Re a ratana ebile re a **tshepana**, e bile re a thušana.

Ka go boeletša lediri le **tshepišitše**, mongwadi o rata go gatelela bohlokwa bja tirišano magareng ga batho. Ge batho ba dirišana ka nnete ba swanetše go

phethagatša kwano ya bona, godimo ga fao ba se kwešane bohloko. Ka poeletšo ya lentšu le **tshepišitše**, go hloka kwelobohloko le go se tshepagale ga papagoTsietsi go utolotšwe ka medu. O tlogetše lapa la gagwe ya ba lefamolele. Motho yo o robile dikano tša gagwe a ba tlogela le tlala.

Go iša pele o re:

Ge re eya sekolong o tla re ge o re **phaphara**, wa hwetša gore ke Mošupologo, ge o re **phaphara**, dikolo di butšwe, ge o re **phaphara** gape, dikolo di tswaletšwe... (letl10).

Mo mongwadi o gatelela bohlokwa bja nako; nako e kitima ka lebelo, ga e emele motho. Ke motho yo a swanetšego go phela a kitimiša nako, e sego gore yona e kitimiše yena; go sego bjalo o tla phela a šaletše morago ka dinako tšohle. Letlakaleng la lesomepedi gona go bolelwa ka tsela ye:

Re nyaka gore letšatši ge le hlaba, re be re batametše GaMothapo. Ga ke tsebe gore ke kae gona fao fela Tsietsi o re a se kgole. Tsietsi o a go tseba ka gore o hlwa a eya. O hlwa a eya ka gore ke ga bommagwe. **Re gata re gatoga. Re gata re gatoga.** Ga re bapale eupša re a gata. Re sepela tšeo o ka rego ke rena batho ba bagolo. **Re gata re gatoga. Re gata re gatoga.**

Tirišo ya mantšu, a **gata** le **gatoga**, e bohlokwa ka gore e tšweletša kgopolo ye e rilego. E laetša potlako goba mafolofolo ge motho a phetha mošomo. Gape e utolla boitshepo. BoTsietsi ga ba na pelaelo gore ba tla kgona go phethagatša leeto la bona. Ge o swere leeto o gata o gatoga, go ra gore o tseba mo o yago, ga o boife gore o ka lahlegelwa ke tsela. Ke ka lebaka leo ba gatago ba gatoga.

Mongwadi o sa šomiša poeletšo gape go gatelela bohloki bja lapa la boTsietsi. O bolela ka go re:

Nna ke dira lešata le lentši ka gore ke **rwele dieta**. Tsietsi le ge a sepela ga ke mo kwe ka gore ga se a **rwala dieta**. Ga go yo a ilego a bona Tsietsi a **rwele dieta**. Ge o ka kwa motho a go botša gore o ile a bona Tsietsi a **rwele dieta**, gona o tsebe gore motho yoo o go botša maaka a matala (letl14).

Tsietsi o hloka dieta ka gore ka lapeng la gabo ba a itlhakela. Taba ye e sa gatelela go hloka maikarabelo ga tatagwe. Ka lehlakoreng le lengwe o šomiša poeletšo go bontšha phapano magareng ga tatagoTsietsi le tatagoKholo. Go šetše go tsebega gore tatagoTsietsi ga a boe gae, efela Kholo ge a bolela ka tatagwe o re:

Khehla ya gešo e fela e **boa** gae ka dinako tša go fapana. Ka nako tše dingwe e **boa** mafelelong a kgwedi, ka nako tše dingwe e fetša dikgwedi tše pedi e sa **boe**, ka nako tše dingwe e **boa** gabedi ka kgwedi, ka nako tše dingwe e **boa** gararo ka kgwedi... o ka se tsebe ka khehla ya gešo. Ka nako le no re le iketlile ebile le se la gopola selo ya re palakata! (letl23).

Ka tatagoKholo go ka thwe mongwadi o šomišitše thekniki ya phapantšho. O fapantšha tatagoKholo monna wa maikarabelo le tatagoTsietsi monna wa go hloka maikarabelo.

O sa tšwela pele gona letlakaleng leo go laetša phaphantšho yeo.

Nna ke no re ge ke hlalefa ka hwetša *khehla* ya gešo e šoma Makgoweng... ke ra go re **Gauteng**. Ga ke tsebe nako yeo *khehla* ya gešo e bego e sa šome **Gauteng**. O tsebe gore *khehla* e hlwa e bolela e re e tseba **Gauteng** ka moka ga yona. Ga go na mo e sa go tsebego ka gore ke mengwagangwaga e šoma gona. Batho bao ba tsebago **Gauteng** ka moka ba a dumela gore

ga go yo a tsebago **Gauteng** mo go bona go swana le *khehla* ya geso.

Ka go boeletša lefelo le **Gauteng**, mongwadi o rata go bontšha phapano gape gare ga mafelo a mabedi ao, Gauteng le Lebowakgomo. Gauteng, bjalo ka ge leina le itlhaloša, ke lefelo la gauta - tšhelete. Batho ka bontši ba kgeregela gona go yo inyakela mahumo. Ke lefelo la maamušo. Ba ba šomago Gauteng ga ba boe ba lekeleditše diatla; ba boa ba khupareditše, gomme malapa a bona a a khora.

Lebowakgomo (Šušumela ya ‘Tšolaborokgo’). Mmadi o šetše a bona bodiidi lefelong le. Le ge batho ba šoma, ga go šomelwe selo. Ke mohlakong wa go šiiša. TatagoTsietsi le ge e le lekgolwa, ga a itiri ka gore ga go seo a tlogo se iša gae. O a hlaka, bophelo bjo a bo phelago ke bophelo bja go se amogelege. Go kwala ka mogwera wa gagwe, Mankape, ge a itheta a re:

Nna ke nna Mankape. Ke nna Mankape mokoko wa poo sekopa le matswiana! (letl101).

Mongwadi o šomišitše sekapolelo sa tshwantšhišo go swantšha bophelo bja tatagoTsietsi. Ka mantšu a, mmadi o kgona go nwa meetse a kgolwa ka ga bophelo bja mekhukung bjo botatagoTsietsi ba bo phelago.

Ge go rungwa kgopolo ye go ka thwe mongwadi o kgonne go šomiša poeletšo ka bothakga le botswerere ge a hlama sengwalo sa gagwe. O dirile seo ka ge a tseba bao a ba ngwalelago – bafsa. Ka go boeletšwa ga dikarolwana tše dingwe tša puku ye, bafsa ba tla lemoga ditiragalo tše bohlokwa tše mongwadi a nyakago gore ba di fe šedi ge ba dutše ba gola, le go maphelo a bona a ka moso.

5.2.3 Fonte

Kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bone. Se se lemogilwego ke gore fonte e ama bogolo bja ditlhaka. Taba ye e bohlokwa ka gore e na le khuetšo kgahlegong ya bana ya go bala.

Fonte ya dipuku tša bafsa (*Tsietsi le Rena Magomotša*) bagatiši ba tloga ba e šeditše e le ruri. Dikanegelo tše di tšweleditšwe ka mongwalo wa go hlaka, woo mmadi wa mofsa a ka se kego a swara bothata ge a bala. Go realo ke go re ditlhaka di beilwe pepeneneng go kgontšha babadi go tšwela pele go bala ntle le ditšhitišo goba go ngenega moko. Taba ye e dira gore sengwalo sa bafsa se be le maatlakgogedi le gore bafsa ba rate go bala go oketša tsebo ye ba nago le yona.

Bjale go yo tsinkelwa poledišano bjalo ka ye nngwe ya tšeo di tšweletšego lenaneong la diteng.

5.2.4 Poledišano

Poledišano ke polelo ye go adimanwago dikgopolo ka yona; fao moanegwa yo mongwe le yo mongwe a ntšhago kgopolo ya gagwe mo tabeng ye e itšego. Go tšwela pele, Tennyson (1967:33-34) le Mothiba (2005:39) ba re poledišano ke sebetša se bohlokwa seo mongwalaterama a se šomišago go tšweletša dikgopolo tša ditiragalo sefaleng. BoKeuris (1997: 69) bona ba re poledišano ke ge moanegwa a boledišana le ba bangwe ka mantšu a a tshwago. Kgobe le ba bangwe (1992: 40) ba re poledišano e swanetše go tšweletša seo se hlagilego pele ga poledišano ye e itšego, gomme e be e thuše go laetša seo se tlogo diragala ka morago.

Groenewald (1995: 41) o bolela gore modiro wo mogolo wa poledišano ke go tlaleletša, gore babogedi ba tle ba kwešiše tše ba di bonago le tše ba di kwago. Modiro woo wa poledišano, go ya ka Mojalefa (2000: 55) o na le mahlakore a a itšego, ao gantši a bitšwago mediro ya poledišano. Ona ke:

- Go šitlela ditiro tša baanegwa.
- Go hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe.
- Go hlaloša tikologo.

Kanegelo ya *Tsietsi* ge e tsinkelwa, go ka thwe mongwadi o dirišitše poledišano ye ntši kudu. Mohlala šo:

‘Kholo,’... ‘Ke nyaka go ya go nyaka *khehla* ya gešo.’

‘Go nyaka *khehla* ya geno? O tla ya go e nyaka kae?’

‘Ke a tseba gore re tla leba kae. Ke a tseba gore *khehla* ya gešo ba re e kae. Ke kwele batho ba bagolo ba bolela.’

‘Ba re e kae?’

‘Ba re e dula Lebowakgomo.’

‘Ba re *khehla* ya geno e dula Lebowakgomo? Bjalo e reng e sa boe gae?’

‘Nna ke tla tseba bjang? Ga ke tsebe!’

‘O a go tseba Lebowakgomo?’

‘Ga ke go tsebe ke tla no botšiša. Motho ge a botšiša a ka se timele’ (letl.8).

Maikemišetšo a *Tsietsi* a utollwa ke poledišano ye. Ga a sa na kgotlelelo ya go leta, ga a sa na poelamorago. Go tšwela pele Kholo o re:

‘*Tsietsi*, ga se wa lebala seswantšho sa *khehla* ya geno?’

‘Nka se lebala? Ke se swere ka mo.’

‘Wena ga se wa lebala lerwa la rena?’

‘Nka le lebala? Kgane o ntšea bjang monna?’

‘Mohlomongwe se sekaone ke gore re le arogane ka go lekana di tloga fase. Go kaone ge mongwe le mongwe a itshwaretše.’

‘Monna, tšhelete ye ke e swere e bolokegile. Goba kgane ga o ntshepe?’ (letl.3).

Ka poledišano ye, mmadi o utollelwa moreromogolo wa leeto, e lego go ya go nyaka papagoTsietsi. Ba na le tshepo le kholofelo ya gore ge ba swere seswantšho, go tla ba bonolo go mo hwetša. Mantšu a Tsietsi a gore tšhelete e aroganwe, ke sešupo sa gore kua pele ba ya go amogwa tšhelete yeo. Ka go realo mongwadi o šomišitše thekniki ya tekolapejana; gomme tlhalošo ya thekniki yeo e tla latela.

Kgopolo ye tekolapejana ge e hlalošwa go ka thwe ke thekniki yeo ka yona go utollwago ditiragalo tšeo di sa tlogo. Go tiiša seo se bolelwago, Phala (2005:48) o bolela gore lentšu le tekolapejana, ke ponelopele goba go bonega tša masa. Go iša pele Van Gorp (1991:147) o hlaloša gore tekolapejana ke thekniki yeo ka yona go bonwago tša ka moso, gomme tša ka moso tšeo di etwa pele ke ditiragalo tšeo di itšego. Ka go realo e godiša maatlakggedi. Mojalefa (1994:89) yena o amanya tekolapejana le mokgwa wa mongwadi wa go sebotša goba go fahloša mmadi mabapi le dikgopolo goba ditiragalo tšeo di tlogo tšwetšwa pele ke moanegwa yo a itšego.

Poledišano e bonagala gape ge Sebaka a dutše le boTsietsi ka leweng o re:

‘Motho ge a sa go nyake, wena o mo nyakelang? Motho ge a sa go nyake, le wena o mo tlogele a le bjalo a wele kua kgole.’

‘Ke mang wa gore *khehla* ya gešo ga e nnyake?’

‘Ge e go nyaka e reng e sa boe gae? Mpotše fao?’

‘Ga ke tsebe. Mohlomongwe e na le dilo tšeo di e thibelago go tla gae.’

‘O re ke mengwaga e mekae *khehla* ya geno e sa boe gae?’

‘Mengwaga ye... Mohlomongwe ke mengwaga ye e tshelago goba ye e šupago... ga ke gopole gabotse.’ (letl.62).

Poledišanong ya Sebaka le Tsietsi, Sebaka o leka go thibela Tsietsi maikemišetšong a gagwe a go ya go nyaka tatagwe; ge e tšwela pele (poledišano) re kgona go utollelwa semelo sa mmagoTsietsi, gore ke mosadi wa go ba le tshepo le kholofelo ya gore ka letšatši le lengwe papagoTsietsi o tla boa gae (letl.63).

Morago ga gore boTsietsi ba fihle Lebowakgomo, mo letšatšing la go latela, tatagoTsietsi o re:

‘A ke re le lokile, le lle, le hlapile?’

‘Ee. Re hlapile ebile re lle.’

‘Wena Tsietsi, diaparo tša gago ke tše. Aparo. Re ka se sepele o apere diaparo tša malabulabu ka tsela ye.’

‘Papa, kgane re ya kae ge re tšhepha ka tsela ye?’

‘Re ya kae? Re ya gae! Goba o nyaka go dulela sa ruri mo? Re sepela neng?’

‘Gonabjale! Ge o fetša go apara mo, re hlabela pele’ (letl.117).

Poledišano ye e bohlokwa. TatagoTsietsi o lewa ke dihlong ka go bona ngwana wa gagwe a apere malabulabu. Bjale o a fetoga; o tšea maikarabelo a botswadi. O reketše Tsietsi dieta, bjale o tšwa go mo rekela diaparo tše mpsha. Sa go thabiša mmadi le go feta, ke gore papagoTsietsi o ya gae. Ga a sa nyaka go dulela ruri Lebowakgomo, o a itshola. Ka go realo go phethagala mantšu a Tsietsi a go re, ‘Ntle le gore ke e late *khehla* ya gešo e ka se boe gae’.

Ge go rungwa go ka thwe ka poledišano bafsa ba hlohleletšwa go ithuta go theeletša le go fana sebaka ge go bolelwa, le go oketša tsebo ya go hlaloša maemo a ditaba tša go fapafapana ka tokologo le boitshepo. Bafsa ba hlohleletšwa go ntšha maikutlo ka tokologo le ka go šielana.

Bjale ge lereo le le tšinketšwe, go yo latela thaetlele ya puku.

5.3 THAETLELE

Lereo le, thaetlele, gantši le amana le seo go tlogo anegwa ka sona ka gare ga puku. Mabakeng a mangwe thaetlele e lomagantšhwa le moanegwa yo mogolo yoo kanegelo ka moka e lego ka ga gagwe.

Go ya ka Kekana (2000:63), thaetlele ke leina la puku. Ka lona mmadi o kgona go hwetša tshedimošo ka seo se tlogo hwetšwa ka gare ga sengwalo. Ke ka fao Stein (1973:1488) a hlalošago kgopolo ye ka gore ke:

The distinguishing name of a book.

Tlhalošo yeo e katološwa ke Holman (1972:529) ka go re ke leina leo puku e tsebjago ka lona:

Title is a distinguishing name attached to any written production, a book, a section of a book, a chapter, a SHORT STORY, a POEM, etc.

Seo Holman a se gatelelago ke gore thaetlele ga e šupe fela leina la puku ka ge go sa na le dingwalo tše dingwe tšeo e sego dipuku efela di nago le thaetlele. Ka tsela yeo re kgona go kgethologanya dingwalo le tšeo e sego dingwalo ka thaetlele (Lotman, 1968:1211). Go realo ke gore thaetlele ga e šupe mohuta wo o itšego wa sengwalo, ebile e na le khuetšo godimo ga tlhalošo ya sengwalo (Mojalefa, 1995:97).

Bjale go yo tsitsinkelwa mehola ya thaetlele.

5.3.1 Mehola ya thaetlele

Mongwadi ge a hlama ditaba tša gagwe o fela a di fa leina. Ka go reela sengwalo leina, mongwadi o tšweletša mohola wa thaetlele. Dithaetlele ka moka tša sengwalo sefe kapa sefe di bohlokwa ka gore ke seripa sa sengwalo (Wilsmore, 1987:402). Go tšwela pele Wilsmore, mo letlakaleng la makgolonne le šupa o gatelela tswalano ya thaetlele le sengwalo ka go fo re:

Title normally assume a dual role: interpretative and naming. In either role titles can be essential to the existence and proper reading of the literacy work. We use a title in its role as a name referring to a literary work by its means.

Seo se gatelelwago ke mehola yeo thaetlele e nago nayo sengwalong, e lego go hlatholla ('interpretative') le go reela leina ('naming'). Go realo ke go re ge sengwalo se se na thaetlele ga go bonolo go mmadi go hlatha sengwalo seo magareng ga tše dingwe (Grove, 1957:54).

Go hlabela pele, Wilsmore (1987:405) o katološa tlhalošo yeo ya thaetlele ka go e amantšha le leinakgwebo. Ka go realo e amana le tshepedišo ye e itšego ya molao; ke go re ka molao, leinakgwebo mo go setšweletšwa ('product') le thaetlele mo go sengwalo ga se tshwanelo gore di šomišwe ke mang le mang ge e se beng ba tšona fela (Mojalefa, 1997:92).

Mohola wo mongwe gape wa thaetlele ke go hlaloša sererwa le diteng tša sengwalo (Simpson le Weiner, 1989:155). Ke ka fao borateori ba ba bjalo ka Smith le ba bangwe (1971:293), ba fogo akaretša ka go fa mehola ye mehlano ya thaetlele gore ke:

- Go hlola kgogedi
- Go tšweletša sererwa mo sengwalong

- Go laetša moko wa ditaba
- Go phagamiša maikutlo a mongwadi
- Go tšwelela bjalo ka leina leo le tlogo dula le gopolwa (bonagala)

Ge go akaretšwa go ka thwe thaetlele ya sengwalo ke ye bohlokwa ka gore mongwadi o kgona go tšweletša maikemišetšo a gagwe ka yona. Ke seripa sa sengwalo gape e na le khuetšo godimo ga tlhalošo ya sengwalo. Ke ka fao go thwego e na le modiro wa tlhagišo, wa go hlahla, bjalobjalo.

Bjale thaetlele ya *Tsietsi* ge e yo lebeledišišwa go yo šetšwa tše di latelago:

- Tsietsi ke eng?
- Kamano ya thaetlele ya Tsietsi le puku
- Bophelo bja Tsietsi
- Maitekelo a go hwetša tatagwe

5.3.2 Tsietsi ke eng?

Tsietsi go ka thwe ke bothata bjoo bo rilego goba ditaba tša mahlomolapelo (masetlapelo). E lebane le mathata a a yogo rarollwa.

5.3.3 Kamano ya thaetlele ya Tsietsi le puku

Mongwadi o bolela ka mošemane wa mengwaga ya ka tlase ga ye lesomenne. Ke ngwana wa mathomo ka lapeng la go ba le bana ba ba seelago. Tatagobona o ba tšhabetše, ba šetše le mmagobona yo a sa šomego. Ke lapa la go itlhakela fao ka dinako tše dingwe ba lalago ka tlala; ba phela ka go hlagaletšwa.

Bjale go yo tsinkelwa ditiragalo go bona ge di kwana le tirišo ya thaetlele ye.

5.3.4 Bophelo bja Tsietsi

Ka ntle le go hloka se le sela ka lapeng, Tsietsi o be a se na diaparo tša sekolo (dieta, jesi, diatlana, bjaloobjalo). Go feta moo, bana ba sekolo ba be ba phela ba mo kwera le go mo sega ka ge a se na tatagwe. O duma go ba le paesekela, dikhokho tša go bapala kgwele ya maoto le sešupanako sa gore a se šalele morago ge go iwa sekolong. Tsietsi o bolela gore o hloka tše bana ba bangwe ba nago le tšona ka lebaka la gore tatagobona a ba tšhabetše.

5.3.5 Maitekelo a go hwetša tatagwe

Kholo, mogwera wa Tsietsi, o dumetše go mo felegetša Lebowakgomo go ya go nyaka tatagwe. Leeto le tšerwe ge dikolo di seno go tšwalelelwa kotara ya mathomo. Ba kopane le mathata ge ba fihla gaMolema. Letšatši le rile go ba sobelela tseleng, ba robala ka leopeng; ge ba tsoga ba swarwa (Kholo a swarwa le Sebaka), Tsietsi a tla a ba lokolla. Ba letše ba robetše ka leweng tšatšing leo. Go tsogeng ga bona, ka thušo ya Sebaka, ba ya go šoma ga Sekokotla ka ge boMokowe ba amogile Kholo tšhelete yeo ba bego ba re ke ya dijo. Ka leo le latelago ba wela tsela, ba leba Lebowakgomo. Ba mo hweditše, ba tsebana le go thabelana; gomme ka leo le latelago ba boela le yena (tatagoTsietsi) gae. Ka go realo Tsietsi o atlegile maitekelong a gagwe a go hwetša tatagwe.

Ge go rungwa go ka thwe, mongwadi o kgonne go tšweletša maikemišetšo a gagwe ka thaetlele ya *Tsietsi*, gape thaetlele e bile le khuetšo ye kgolo godimo ga sengwalo se. Go iša pele, go tšwelela ntlha ye nngwe gape ge kanegelo ye e tsinkelwa gabotse, e lego go tlaišwa ga bana le basadi. Efela yona e ka se hlalošwe ka botlalo eupša e tla dio ukangwa ka gonnyane gore e tle e lemogege. Go tla thongwa ka Molaotheo.

Molaotheo ke molaomogolo goba molao wo o phagamego wa Afrika-Borwa, wo o swanetšego go latelwa ke badudi ka moka ba Afrika-Borwa gomme yo a tshelago molao woo o tla lebana le letsogo le letelele la molao.

5.4 TLAIŠO YA BANA

Pele naga ya Afrika-Borwa e hwetša tokologo, e be e le setlwaedi go bona bana le basadi ba tlaišwa. Gabjale molatheo o kgahlanong le seo. Bana le basadi ba filwe ditokelo tša go ba šireletša go bao ba nago le maatla godimo ga bona. Ngwana o na le tokelo ya go hlokomelwa (dijo, maphelo, bodulo), tokelo ya go se hlorigwe, tokelo ya thuto, go se bethwe goba go se hlokomologe dinyakwa tša gagwe.

Lešate Selepe (tatagoTsietsi) o tlogetše bana ba ba seelago mengwaga ye e ka bago ye e šupago. Ba robala ka tlala, ba hloka diaparo, ba phela ka go hlagaletšwa, ba hloka se le sela, gomme se se direga le ge a sa ja bušwa, ebile a šoma. Molatheo o kgahlanong le seo. Motho yo mobjalo ka Lešate a ka swarwa a išwa ntloleswiswi goba a gapeletšwa ke molao go hlokomela bana bao e lego ba gagwe. Batho ba go swana le boSekokotla le bona ba ka otlwa ke molao ka go šomiša bana go fihlelela dinyakwa tša bona (go rekiša malahla). Ditokelo tša botho di kgahlanong le go šomišwa ga bana ba ka tlase ga mengwaga ya bafsa bao (14).

5.5 TLAIŠO YA BANA KA BANA

Bana ba go tšwa malapeng a go itlhokela ba fela ba kopana le ditlhohlo maphelong a bona, bjalo ka go tlaišwa ke bana ba bangwe. Tsietsi le yena o be a fela a tlaišwa ke bana ba bašemane le banenyana ka go mo kwera le go mo sega; ka lebaka la maemo a lapa labo.

O be a re ge a bolela goba a dira se sengwe, yo mongwe a re go yena: Tlogela kua wena le go hloka tatago! Goba yo mongwe a re: 'Nna ga ke bolele le motho wa go hloka tatagwe' (letl.7) Ge ba realo o be a sa iphetolele, dinakong tše dingwe o be a no rothiša megokgo a lebeletše fase. Ka go gatelela mathata ao go godišwa maatlakgogedi.

Go sa bonagala gape tlaišo ya bafsa ka bafsa ba bagolo kanegelong ye. Morago ga gore Sebaka le Kholo ba swarwe ke boMokowe, matsogo a bona a ile a tlemelelwa ka morago, gomme ba ba gapa. Nako le nako ge ba ba batamela, ba ba phasola ka magoswi le go ba raga ka meletse. Mo letlakaleng la masometharošupa Sebaka o re:

‘Buti ke a go rapela o a nkgobatša! O a mpolaya! Buti Mapogo o a mpolaya!’

Polelo ye e tloga e utolla bošoro le go hloka lešoko ga batlaiši godimo ga bao ba ba fenyago. Molaotheo o kgahlanong le ditiro tša mohuta wo, gomme motho yo mobjalo a ka lebana le kotlo ye šoro goba a lefišwa.

5.6 TLAIŠO YA BASADI

MmagoTsietsi, mosadi yo a sa šomego, o tlogetšwe le bana ba ba seelago. O gapeletšegile go emelesa go ya go nyaka mošomo (*sekoropo*) toropong ya Polokwane gore bana ba tle ba hwetše diyamaleng. O šoma go tloga Mošupologo go fihla Mokibelo; dinakong tše dingwe le ka Lamorena o a šoma. O phela a tshwenyegile, ke ka fao a felago a lla bošego ge a robetše (letl.63).

Go šoma Mošupologo go fihla Mošupologo wo mongwe ntle le go khutša ke go tlaišega eupša ga a na kgetho, o a gapeletšega ka lebaka la gore digotlane ka gae di nyaka go ja.

Tlaišo ya basadi e bonala gape motseng wa GaSebati ka ntlenyana ga motse, sethokgweng. Sehlopha sa batho se dikologile mosadi yo a dutšego fase, yo go thwego o ntšhitšwe ke ngaka gore ke moloji; gomme ba swanetše go fetša ka yena. Ba mo gapeletša go ja dihlare tšeo yena a rego ke tša bolwetši bja gagwe bja maoto. Le ge a be a lla, a llela bana ba gagwe gore ba tlo šala ba hlokometšwe ke mang, go be go se na le yoo a mo theeletšago. Morago ga go mo kolobetša ka petrole, go

sa nyakwa mollo wa go mo fiša, gwa kwala lentšu la mosadi leo le rego: 'Maphodisa!' (matl.72-76). Ya napa ya ba ge mosadi yoo wa batho a phologile. Taba ye e sa godiša maatlakgogedi.

Taba ye e gopotša mmadi morago fao badudi ba Afrika-Borwa ba kilego ba welwa ke leruleso, moo setšhaba se bego se jana botala go thwe batho ke baloi, bangwe go thwe ke dimpimpi tša mmušo (ka khuetšo ya dipolitiki). Batho ba be ba bešwa bjalo ka dinoto, thaere e eja motho, moya wo mobe o rena ka gare ga dipelo tša batho; eupša gabjale ke dilo tša maloba - ke šebešebe.

5.7 TSHWANTŠHOKGOPOLO

Kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe dikgaolong tše di fetilego. Seo se tšweletšego ke gore tshwantšhokgopolo ke mokgwa wo mongwe wo o šomišwago ke mongwadi/moreti go hlaloša seemo le sebopego sa ditaba ntle le go di bolela thwi.

Bjale go yo tsinkelwa kanegelo ya *Tsietsi* go bona ka fao mongwadi a šomišitšego tshwantšhokgopolo ka gona.

Tsietsi o emetše bana bao ba lebanego le mathata a bophelo ka malapeng. Ga a na khutšo moyeng, o nyakana le tatagwe yo a gopolago gore ge a le gona mathata a gagwe a tla fela. O dula a letile ka tshepo le kholofelo ya gore ge Keresemose e fihla tatagwe o tla goroga, efela gabjale o feletšwe ke tshepo; ke ka fao a emeelage ka maoto a leba Lebowakgomo go yo nyaka tatagwe. Ka kgonthe a boa le yena. Tsietsi ke mofenyi. Phenyio ya Tsietsi e ka hlalošwa ka mehlala ye mebedi, e lego:

- Go buša tatagwe yo e bego e le lekgolwa.
- Go buša moya wo o bego o solla le naga o timetše.

Ke ka lebaka leo a bapetšwago le mohomotši goba mofenyi. Ke thwadi go tšwa mahlakoreng ao a babedi.

5.8 BOPHELO BJA TATAGOTSIETSI MEKHUKHUNG

PapagoTsietsi o tlogetše lapa gomme o thomile lapana (mekhukhung Lebowakgomo). O dula le mosadi yo mongwe yo e rego ge kgwedi e fela a mo thinth. Roko ye e kadietšego lebating la wotoropo le dieta tša basadi ka godimo ga yona di tiišetša seo. Go tlošwa ga boTsietsi fao, le go išwa mokhukhung wa Mankape go yo lala ntshe, go kgonthiša taba ye ya malapana. Polelo ya Mankape ya gore o sa ya maratapelo, mo letlakaleng la lekgolo le lesome (ka nako ya ge go robalwa), e tloga e laetša bophelo bja banna bao bja go itaola. Go itheta ga Mankape ge a re ke yena mokoko wa poo sekopa le matswiana, ke mahlabišadihlong ao a dirwago fao mekhukhung.

Tsietsi ke mogale. Ka yena ba lapa labo ba fetogile batho ba tlhompho. Bjale ge dintlha ka moka tša diteng di lekotšwe go yo latela legato la thulaganyo ya sengwalo sa bafsa.

5.9 THULAGANYO

Kgaolo ye e lebane le:

- Moko wa ditaba
- Thekniki

Lereo le thulaganyo, le šetše le hlalošitšwe kgaolong ya bobedi. Go lemogilwe gore ke letlalo la bobedi la sengwalo, gomme se se tšweletšego ke gore ke peakanyo ya ditiragalo sengwalong. Mongwadi o beakanya ditaba tšeo tša diteng ka lenaneo gore di tlemagane ka go latelana, go tšweletša molaetša. Ke ka fao Foster (1927:116) ge a hlaloša thulaganyo a fo re ke peakanyo ya ditiragalo go ya ka fao di latelanago ka gona; mola ka lehlakoreng le lengwe Notestein (1994:52) a bolela gore ge ditaba tša diteng di neeletšana bjalo ke gona ge di rulaganywa. Gona fao

go hlalošwa gore ditaba tšeo ge di beakanywa di lebanywa le maikemišetšo a mongwadi (Groenewald, 1991:22). Ka go realo tatelano ya ditiragalo ke ye bohlokwa peakanyong ya ditiragalo tša diteng.

Thulaganyo ye go bolelwago ka yona mo ga se thulaganyo yeo e dirišwago dingwalong tša batho ba bagolo yeo e akaretšago dielemente tša thulaganyo eupša e nepiša peakanyo ya ditaba tša sengwalo sa bafsa. Go phethagatša mošomo wo go tla latelwa lenaneo leo le latelago:

5.9.1 Thulaganyo ya Tsietsi

Kanegelo ya *Tsietsi* ge e lekolwa go lemogwa gore thulaganyo ya yona e rarane go se nene; ditiragalo ga di latelane go ya le ka fao di hlolanago ka gona. Mongwadi o thoma ditaba mathomong, tša latelana bjalo go fihla mafelelong. Kanegelo e arotšwe ka ditemana; mabakeng a mangwe mongwadi o fela a arola moela wa dikgopolo ka dinaletšana (*) ka gare ga ditemana. Ka go realo thulaganyo ya *Tsietsi* e kgotsofatša dinyakwa tša sengwalo sa bafsa. Ka gore thulaganyo yeo e raranego e ka šitiša bafsa go bala ka thelelo. Ka ge bafsa ba mengwaga ye ba sešo ba ba le bokgoni bja go latelanya ditiragalo ka tshwanelo. Ka go realo tatelano ya ditiragalo ke ye bohlokwa sengwalong sa bafsa.

5.9.2 Moko wa ditaba

Thulaganyo ya sengwalo e lebane le moko wa ditaba. Moko wa ditaba ke phišegelo ya mongwadi. Mongwadi ge a ngwala sengwalo go na le seo se mo fišago seo a ratago go se abelana le babadi. Groenewald (1991:22) o tlaleletša taba yeo ka go hlaloša gore ditaba tšeo di beakanywa di lebanywa le maikemišetšo a mongwadi; gomme yona tebanyo yeo ya mongwadi e bitšwa moko wa ditaba. Moko wa ditaba ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tla ngwala sengwalo (Mojalefa, 1994:7). Mohola wo mongwe gape wa moko wa ditaba ke go kgokagantšha ditaba tša thulaganyo gore e be ngatana e tee (Mathibe, 2001:5). Go ruma dikgopolo tša borateori bao, Groenewald (1993:4) o tlaleletša ka go re mohola wo mongwe wa moko wa ditaba ke go swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Bjale go yo lekodišišwa moko wa ditaba kanegelong ya *Tsietsi*.

Moko wa ditaba ke karolo e bohlokwa mo go sengwalo se sengwe le se sengwe ka ge o lebane le molaetša. Molaetša ke nepo yeo mongwadi a nago nayo kgopolong ya gagwe ge a ngwala kanegelo. Mo go *Tsietsi* molaetšamogolo ke gore bana ba go hlokomologwa ke batswadi / botatagobona ba lebana le mathata a boima a bophelo. Tsietsi o arogane le tatagwe lebaka la mengwaga ye e seelago/ šupago. Ge e sa le a eya mošomong Lebowakgomo, a se sa boa gae. O be a sa ngwale ebile a sa ba romela selo; godimo ga fao mmagoTsietsi o be a sa šome. O tšile a emeletšwa ke taba ya mohlako. Se se laetša gore kgotlelelo ya motho o tee e ka fetoša mathata.

Seemo e be e le se sešoro ka lapeng, ba phela ka go hlagaletšwa diaparo, mola mabakeng a mangwe ba be ba lala ka tlala. Bana ba bangwe (ba sekolo) ba be ba phela ba mo kwera le go mo sega ka la go re ga a na tatagwe. O be a phela bophelo bja dihlong ka ge a sa swane le bana ba bangwe. Mafelelong Tsietsi o ile a kgopela Kholo, mogwera wa gagwe, ebile e le moagišane, gore a mo felegetše go ya go

nyaka tatagwe Lebowakgomo. Ba tlogile Badimong gaMamabolo ka Mokibelo mesong, ba fihla Lebowakgomo ka Laboraro ka ge ba be ba sepela ka maoto. Ka kgonthe ba mo hweditše gomme ya re ka tšatši le le latelago, a boela le bona gae.

Le ge mafelelong mongwadi a fegile babadi, efela mmadi o kgona go lemoga molaetša. Ka go realo mmadi ge a rumile go bala sengwalo o swanetše go ba a topile goba a ithutile se sengwe.

5.9.3 Thekniki

Thekniki ke setlabelo seo mongwadi a tlogo se diriša ge a ngwala sengwalo sa gagwe. Go ya ka borateori ba babjalo ka Mojaleja (1995:128), mongwadi o kgona go tšweletša tebanyo ya gagwe gabotse ka go šomiša thekniki. Polelo yeo e tšwetšwa pele ke Marshall McLuthan mo go (Lazarus le Smith, 1983:289) ka go re thekniki ke seo mongwadi a se bolelago ka go ngwala, le ka wona mokgwa woo a se bolelago ka gona ge a ngwala.

Go rumeng kgopolo ye, Fowler (1987:244) o akaretša ka go re thekniki ke mokgwa wo o akantšwego (*'deliberate procedure'*) wa go ngwala sengwalo. Go lemogwa gape gore thulaganyo le yona e na le dithekniki tšeo di lebanego le yona.

5.9.4 Mohola wa thekniki sengwalong

Go boletšwe ka godimo gore mongwadi o kgona go hlagiša tebanyo ya gagwe ka go šomiša thekniki. Go kgonthiša seo se bolelwago, Cohen o bolela gore ka thekniki mmadi o kgona go lemoga ka fao mongwadi a bopago baanegwa ba gagwe ka gona (Cohen, 1973:9).

Mojalefa (1995:158) le Groenewald (1993:17) ba akaretša mohola wa thekniki ge e lebane le thulaganyo ya ditaba ka go re:

- E gatelela, e godiša ebile e tiiša kgopolo ye e itšego.

- E lebanya kgopolo yeo le tebanyo ya mongwadi.

Ke ka lebaka leo Groenewald mo letlakaleng la lesomešupa a rumago kgopolo ye ka go re thekniki ke mokgwa wo o rilego wo ditaba tša diteng di ka rulaganywago ka wona go tšweletša maikemišetšo a mongwadi; mola ka lehlakoreng le lengwe a hlaloša thulaganyo ka go re ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona. Yona taba yeo e bolela gore thekniki ye nngwe le ye nngwe e nepiša moko wa ditaba.

Ka go realo, ge go rungwa go ka thwe thulaganyo ke tsela yeo mongwadi a e latelago ge a rulaganya ditaba tša diteng go tšweletša molaetša wa gagwe go babadi. Peakanyo yeo ya ditaba e laolwa ke moko wa ditaba ka ge o lebane le tebanyo ya mongwadi; ke go re seo mongwadi a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Bjale go yo lebeledišišwa ka fao mongwadi a dirišitšego thekniki kanegelong ya *Tsietsi*.

TatagoTsietsi o iphile bophelo bjo bo sa lokago. Mongwadi o nyaka go mmuša. O šomiša ngwana bjalo ka mmoelanyi.

Moanegwa yo Tsietsi ga se a bewa ka phošo, go na le seo a se nepišago. TatagoTsietsi ke monna efela o hloka maikarabelo. E sa le a eya bofamolele mengwagangwaga fao a bego a eswa kgotelele, mafelelong a kgwedi basadi ba mo thintha.

5.9.4.1 Bjale mongwadi o tla mmuša bjang?

Bjale mongwadi o šomiša Tsietsi. O dira gore Tsietsi a tšame a phapharega a šwahla dithokgwa (leeto le boima) a mo nyaka go fihlela a mo hwetša. Bjale o tšwele bothateng o ya gae mo boikarabelo bja gagwe bo nyakegago gona.

5.10 MONGWALELO

5.10.1 Matseno

Mongwalelo ke mokgwa woo ditaba di tšweletšwago ka wona. Go tšwela pele Groenewald (1995:5) o hlaloša gore letlalo la mongwalelo le bonagatša sengwalo gore se lemogwe gabonolo ke mmadi. Lucas (1974:49) yena o amantšha mongwalelo le polelo. Ke ka polelo fao mmadi a kwešišago sengwalo. Polelo yeo ya mongwadi e lemogwa ka tirišo ya mantšu, dika le diema, dikapolelo le dikarolo tše dingwe tša polelo (Phala, 1999:12).

Go tšwela pele mongwalelo o lebane le polelo ye e bontšhago tebelelo le maikutlo tše di tšweletšago moko wa ditaba (Kgatla, 2000:25). Taba ye e tiišetšwa ke Mathibe (2001:45) ka go re mongwalelo o laolwa ke atmosfere yeo e tšweletšago moko wa ditaba. Ka lehlakoreng le lengwe Thobakgale (1996:95) o hlatholla atmosfere ka go re ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moya wa lethabo, wa manyami, wa bonaba, le ge e ka ba wa segwera. Go tlaleletša tlhalošo yeo, Scott (1967:27) o re atmosfere e tšweletšwa ke tikologo, nako le mabaka ao baanegwa ba phelago ka tlase ga ona. Ke ka fao Mojalefa (1996:19) ge a akaretša kgopolo ye a rego mongwalelo o laolwa ke maikutlo ao a tšwetšago pele tebanyo ya mongwadi, e lego maatlakgogedi, gore mmadi a tšwele pele ka go bala sengwalo.

Ge go hlabela pele go ka thwe mongwalelo o theilwe godimo ga polelo. Ka fao polelo e bohlokwa ka ge e le yona e tiišago moko wa ditaba. Ka polelo mongwadi

o dira segwera le mmadi ka gobane mongwalelo o tšweletša khuduego. Go gatelelwa gore mongwalelo ga o laolwe ke dikapolelo fela, eupša o laolwa le ke khuduego le maikutlo tšeo di tšwetšago moko wa ditaba pele.

Mongwalelo wa Bopape ke wa kwelobohloko. Mongwadi o mema babadi go kwela Tsietsi bohloko. Ka lehlakoreng le lengwe ke mongwalelo wa lenyatšo. Go mmadi wa go hloka ponelopele go ka bonala eke mongwadi o nyenyefatša bophelo bja Tsietsi mola e le gore ka lenyatšo leo o rata go gatelela go hloka maikarabelo ga tatagwe.

Bjale go tla tsinkelwa mehlala ye mebedi ye meraro go kgonthiša taba ye. Mogwera wa Tsietsi ge a bolela a mo nyenyefatša o re:

‘Nna ga ke bolele le motho wa go hloka tatagwe’ (letl.7).

Mogwera wa Tsietsi yena o re o a kwerana empa o bolela tlhalošo ye e tseneletšego. Ge o re motho o hloka tatagwe, mantšu a ke thogako - a bohloko (o rogaka mmagongwana yo).

Maroga ao a lebišitšwe go mmagoTsietsi. Ke go re, mmagoTsietsi ke mosadi wa mohuta mang wa go tšhabelwa ke monna.

Lediri le **hloka, le laetša** gore ge motho a hloka ke modiidi, ga a bohlokwa, ga a na selo, le gona a ka se go thuše ka selo. Ge o mmona o bona bodiidi le go lahlwa a ka no lahlwa, ga go yo a ka mo lletlago ka gore ga a bohlokwa; Tsietsi ke moanegwa wa mohuta woo. Yo mogweragwe o gatelela go se be selo ga Tsietsi. Ka setšo motho ge a se na tatagwe o a nyatšega, ga a na mošireletši. Tsietsi o hloka motswadi eupša motswadi a sa phela, a sa ja bogobe.

Bjale go tšewa mohlala wo mongwe šo:

Re sepela tseleng ya makgwara. Makgwara a dira lešata le go gohlana ge ke a gata. Nna ke dira lešata le lentši ka gore ke rwele dieta. Tsietsi ... Tsietsi le ge a sepela ga ke mo kwe ka gore ga se a rwala dieta. Ga go yo a ilego a bona Tsietsi a rwele dieta, Ge o ka kwa motho a go botša gore o ile a bona Tsietsi a rwele dieta, gona o tsebe gore motho yoo o go botša maaka a matala (letl.14).

Kgopolwana ye, go sepela lekgwareng ka maoto, e bohlokwa go godišeng moko wa ditaba. Go no sepela lekgwareng ka maoto (maswika a go hlaba) ga se gwa swanela dinao tša motho. Ge o bona motho a sepela go ona, o a hloka. Motho yo mobjalo yo ke Tsietsi. O na le mogweragwe tseleng ba ya Lebowakgomo. Go rwala dieta ga Kholo go bontšha go tšwa lapeng la go ikgona. Ka go bapetša Kholo le Tsietsi mongwadi o sa dirišitše phapantšho. Yona tirišo yeo e sa gatelela kwelobohloko ya mmadi go Tsietsi; e tiiša bohloki bja gagwe.

Bjale go yo lekolwa Tsietsi. Go gata makgwara le go tšwa madi ga gagwe, go gapeletša mmadi go mo kwela bohloko. Tiragalo ye e tšweletša nyanyeng tirišo ya leina la Tsietsi; le laetša masetlapelo. Ka go realo, kwelobohloko e a tiišetšwa.

Ka go tšweletša maemo ao Tsietsi a lego go ona, mongwadi o rata go nepiša go hloka maikarabelo ga tatagwe. Mmadi o tlelwa ke maikutlo a pefelo le lehloyo go tatagoTsietsi. TatagoTsietsi o sa phela, o a šoma, eupša ngwana wa gagwe šo. Ge go lebelelwa polelo ya mongwadi, go hwetšwa e na le tlotlontšu ye go ka thwego ke polelo ya sehlopha se se itšego, e lego polelo ya sethaka (go swana le bao ba dulago lefelong le le itšego - hostele, bjalobjalo). Dihlopha tša bafsa le tšona di na le mantšu a a itšego ao a dirišwago. Mehlala še: **Khehla, kgekolo, ntwana, lerwa, mokonko, moribo, sekoropo**, bjalobjalo. Polelo ye e a ba tsebantšha ebile e a ba kwantšha.

5.10.2 Diswantšho

Kanegelo ya bafsa e swanetše go ba le diswantšho. Mongwadi o be a swanetše go be a loketše diswantšho go laetša:

- Lapa la boTsietsi – pele ge ba sa ja; le morago ge tatagobona a ba tlogetše.
- Tsietsi le Kholo ba le leetong la mathata, mongwe a rwele dieta, Tsietsi a apere malabulabu.
- Ba bonwe ba tsena ka leopeng.
- Go bonwe Kholo le Sebaka ba bofantšhitšwe ba gapša ke boMapogo.
- Go bonwe gore šušumela ke lefelo le le bjang.
- Ba bonwe ba kopana le monna ba mo laetša seswantšho.
- Go bonwe fao tatagoTsietsi a dulago, go šokiša.
- Ba bonwe ba le leetong ba eya gae.

Diswantšho tše di be di tla godiša kwešišo ya bana ya ditaba tša kanegelo ye. Mongwadi o šitilwe le ke go fa se tee sa tšona. Ka go realo mongwadi ga se a atlege.

5.11 KAKARETŠOMOKA

Diteng tša kanegelo ya bafsa ke tše bonolo, le polelo ya go lekana. Diswantšho ke ntilha ye bohlokwa ge go beakanywa sengwalo sa bafsa. Poeletšo e nepiša mešomo ya go fapafapana go ya ka tebanyo ya mongwadi. Kanegelong ya *Tsietsi* poeletšo e dirišitšwe go gatelela tirišano magareng ga batho, bohlokwa bja nako, boitshepo, bjalobjalo.

Fonte ya maleba e hlola kgahlego ya go bala le go fa sengwalo maatlakgogedi. Ka poledišano bafsa ba hlohleletšwa go ithuta go hlaloša maemo a ditaba tša go fapafapana ka tokologo le boitshepo. Thaetlele e fa mmadi tshedimošo ya seo se

tlogo hwetšwa ka pukung. Thaetlele ya *Tsietsi* e lebane le mathata, masetlapelo ao go yogo balwa ka ona.

Molaothero o kgahlanong le tshwarompe ya bana le basadi. Tshwantšhokgopolo ke mokgwa wo mongwe woo mongwadi a o šomišago go utolla seemo sa ditaba. Thulaganyo ya sengwalo sa bafsa ga e akaretše dielemente ka moka tša thulaganyo, eupša e nepiša peakanyo ya ditaba tša sengwalo sa bafsa. Moko wa ditaba ke tebanyo ya mongwadi. O šomiša thekniki bjalo ka setlabelo sa go ngwala.

Mongwalelo o tšweletša khuduego. Sengwalo se lemogega gabonolo ka mongwalelo. Ka mongwalelo mongwadi o dira segwera le mmadi.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 TSHEKASEKO YA *RENA MAGOMOTŠA*

6.1.1 Matseno

Kgaolo ya boselela e lebane le dipadi tše pedi, e lego *Rena Magomotša* le *Tladi wa Dikgati*. Padi ya *Rena Magomotša* e tlo tsinkelwa ka go tsenelela. Ge e le *Tladi wa Dikgati* e tla no okolwa ka godimo ka lebaka la gore e na le mathata a a rilego ao a tlogo hlalošwa ge go šoganwa le yona.

Puku ye ge e yo sekasekwa go yo thongwa ka go hlalošwa dintlha tše:

- Diteng,
- Thulaganyo le
- Mongwalelo.

Go tlo thongwa ka go akaretša diteng tša kanegelo yeo.

Kgopolo ya diteng e hlalošitšwe mo kgaolong ya bone. Seo se lemogilwego ke gore diteng ke ditaba tšeo di lego gona bophelong gomme mongwadi o di diriša go hlama sengwalo sa gagwe. O dira seo ka go di hlokola, a kgetha tšeo di nepišago sererwa sa gagwe.

6.1.2 Kakaretšo ya *Rena Magomotša*

Rena Magomotša ke sehlopha sa bašemane ba bane. Ke bafsa ba mengwaga ya ka tlase ga ye lesomenne, ebile ba ka mphatong o tee. Go thwe ga go tsebege gore ke ka lebaka la eng ba ipitša *Magomotša*, fela ba bolela gore ba rile ge ba re phaphara ba ikhwetša ba ipitša bjalo. Sehlopha se sengwe seo se bego se ipitša

Dinkanyapa, e be e le karolo ya Magomotša peleng, efela ba rile go fapana, ba ya go hloma sehlopha sa bona ba se reela leina leo (Dinkanyapa).

Monna yo go thwego ke Lenangana o ile a tla ka kgopolo ya go re go beakanyetšwe diphadišano tša mabelo go fediša go seleka ga bafsa bao. Ka kgonthe diphadišano tše e bile tša katlego le khutšo.

6.2 DITENG TŠA *RENA MAGOMOTŠA*

Bjale go yo latela tshekaseko ya diteng tše.

Ge diteng tša kanegelo ya *Rena Magomotša* di sekasekwa go yo latelwa lenaneo le:

- Peakanyo ya ditaba
- Poeletšo
- Fonte
- Poledišano

6.2.1 Peakanyo ya ditaba

Dikanegelo tša bafsa go no swana le dingwalo tša bana, di swanetše go ba le diswantšho le polelo ya go lekana. Bobedi polelo le diswantšho tša maleba (tše kgolo) go thwe ke dikokwane tše bohlokwa tše di lebanego le dingwalo tša bafsa. Kanegelo ya *Rena Magomotša* ge e tsinkelwa, ntlha yeo ya diswantšho mongwadi o šitilwe le ke go fa seswantšho le ge e le se tee ka monwana. Le ge go le bjalo, kanegelo e arotšwe ka ditemana gomme moela wa dikgopolo o arotšwe ka dinaletšana ka gare ga ditemana go fa bafsa sebaka sa go buša moya. Lebaka ke gore bafsa ga sešo ba tlwaela go bala nako ye telele. Ditaba tša sengwalo sa bafsa di tletše ka poeletšo. Ka go realo lereo la poeletšo le tla hlalošwa.

6.2.2 POELETŠO

Kgopolo ye le ge e boletšwe kgaolong ya bone, mo kgaolong ya bosela go laeditšwe ge poeletšo e na le mešomo ye e rilego ka ge mongwadi a na le seo a nyakago go se nepiša.

Poeletšo e ka bontšha lethabo, poelano, boikarabelo, mafolofolo, lenyatšo le manyami. Kanegelo ya *Rena Magomotša* ge e lebeledišišwa, mongwadi o šomišitše poeletšo ye ntši go gatelela seo se dirwago goba seo se bolelwago. Mohlala šo:

Rena re **magomotša**, ga go ka mokgwa wo mongwe. ... ge o le **legomotša** ga se wa swanela go bolela ka lentšwana le lesesane le nkego ke la mosadi. **Legomotša** le swanetše gore ge le bolela, go kwagale gore go bolela sebata (letl.10).

Ka poeletšo ye, leina le, legomotša le a tiišetšwa. Ga ba itshole ebile ga ba ikwe ba gakanegile; ba kwa bose ge ba ipitša magomotša. Ba bona magomotša a hlomphega. Go gatela pele o re:

... o a tseba gore batho ba bagolo a ba re selo bjang! O tsebe gore go batho ba bagolo ge o le **ngwana**, o **ngwana** e bile ga go na seo o ka ba botšago sona. O tsebe gore ge o le **ngwana** wena ga o nagane selo ka fao ga go selo seo o kago se bolela. Batho ba bagolo ke bona ba go naganelago le go go botša seo o swanetšego go se dira: ka gore ke wena **ngwana ga o tsebe** seo o se nyakago, **ga o tsebe** gore na o nyaka go apara diaparo tše bjang le gore na o nyaka go ja eng le gona neng; wena **ga o tsebe** gore o swanelwa ke bagwera ba babjang – wena o **ngwana ga o tsebe** selo. Batho ba bagolo ge o sa ba tsebe... (letl.5).

Poeletšo mo e bontšha pelaelo. Bafsa ba ga ba kgotsofatšwe ke go naganelwa ke batho ba bagolo. Ba nyaka go theeletšwa le go hlompšha. Ba duma ge batho ba bagolo ba ka tseba gore le bona go na le seo ba se tsebago. Ba rata ge ba ka tšewa bjalo ka bao ba kgonago go inaganela le go tšea diphetho ka bobona. Ba bona o ka re batho ba bagolo ba a ba gatelela.

Tša letlakala la lekgolo le senyane tšona šedi:

Seo nna ke se botšišago ke gore na ke molato wa mang? Ke eng gape tšeo ba ka di dirago? Ke eng? **Ga go selo! Ga go selo** le gatee! Ga go na dilo tša go bapadiša, ga go na mapatlalo a dipapadi – ke re **ga go selo**. Ga se molato wa bona ge go se na sengwe seo ba ka go se dira ntle le seo go thwego ke go seleka.

Ka poeletšo ye go solwa go hloka boikarabelo bja batswadi. Tlhokego ya didirišwa e gapeletša bafsa ba go dira tšeo di tšwelego tseleng bjalo ka go nwa mabjala, go lwa, go tshuma hlaga, le go utswa. Ka poeletšo ye batswadi ba hlohleletšwa go direla bafsa mapatlalo a dipapadi le meago yeo go tlogo swarelwa diphadišano tša moopelo le mmimo ka go tšona. Ke maikarabelo a batswadi go bona gore dibapadišwa di ba gona ka ge bokamoso bja bafsa bo letše matsogong a bona.

Go tšwela pele o bolela gore:

Wa **papatla** mang? Wa **papatla** nna? Wena? Ahaa! Ba go forile mošemane. Ke tla go **papatla** gore o ye o bitše dimpša tša geno le tle mo ke le **papatle**; o ye o bitše dikgogo tša geno le tle mo ke le **papatle**; o ye o bitše le dikatse le eng goba eng ya geno le tle mo le gona ke le **papatle** (letl.45).

Ntwa ye bjalo ke papadi go bašemane; ka kudu ge e bile e le dithaka. Mokgwa wa bona wa go fela ba nyatšana le go gebelana o dira gore ntwaga ya bona e se tšwe

kgole. Go boeletšwa ga lentšu le papatla go laetša go betha go kgotsofatša; le bontšha gape lenyatšo; nke yoo a bethwago o tla be a phuthile matsogo a sa itwele. O ka re o tšhaba go mmotša thwi gore le ge a ka tla le tatagwe le mmagwe le bona ba tlo bethwa.

Letlakaleng la masomešupatlhano o dio re:

E šetše e le lebaka la kgwedi ge re thomile go **itšhidulla**. Re **itšhidulla** mathapameng a letšatši le lengwe le le lengwe. Ga se rena re nnoši re **itšhidullago** – Dinkanyapa le tšona di a **itšhidulla**. Ga se rena le Dinkanyapa fela re **itšhidullago** – batho ba bangwe gape ba bantši ba a **itšhidulla**, bašemane le basetsana.

Ka go boeletša lentšu le, itšhidulla, mongwadi o gatelela maikemišetšo. Ge motho a ikemišeditše go thopa sefoka diphadišanong o swanetše go itokiša nako e sa le gona. Go itšhidulla ka mehla go dira gore digoba le kgara di tlwaele gore motho a se ke a no lapa ka pela. Ge motho a itokišitše gabotse o ba le tshepo ya gore o tla thopa sefoka.

Go tšwela pele o re:

Diphadišano tše bjalo ka tše tša lehono, di bile di thuša go re **kopanya**... Di **kopanya** bana bao ba fapanago le batswadi bao ba fapanego, di **kopanya** bana le batswadi e bile di **kopanya** batswadi le bana, di **kopanya** batswadi le batswadi mo tikologong ya papadi le lethabo... Ga go selo se bohlokwa go feta **kopano!** **Kopano**... ge re fela re kopana ... re **kopana** maamong a a swanago a bilego a lekana, re **kopana** bjalo ka batho, gona re tla ikhwetša re bolelela **mmogo**, re bona **mmogo**, re ekwa **mmogo**, re gata **mmogo**, mme ka go realo re kwešišana

le go sepela **mmogo**. **Kopano** ke selo se nnoši se re se tsomago go rarolla mathata a rena. **Kopano** ke maatla, maatla ke **kopano! Kopano...** (matl.111-112).

Ka go boeletša mantšu a: **kopano** le **mmogo**, mongwadi o hlohleletša botee setšhabeng. Ge batho e le ngatana e tee ba kgona go tsebana, go boledišana, go rerišana le go eletšana. Ke ka fao polelo e rego, tau tša hloka seboka.... Ka diphadišano tša mabelo ba ka kgona go utolla ditalente tša bona, le gore ba ikwe ba tseba se sengwenyana mo bophelong seo ka sona ba kago itirela maina le go ikgantšha – ba se inyatše goba go ikgalala ge ba na le ba bangwe.

Se sengwe se bohlokwa ke gore mongwadi o šomišitše phapantšho go fapantšha dikgopolo. Se se bonagala ge a re kopano ke maatla, maatla ke kopano. O ka re mongwadi o tšweletša kgakanego ka tirišo yeo, o gakantšha mmadi gore seo e lego nnete ke sefe. Yona kgakanego yeo e hlola maatlakgogedi, e godiša moko wa ditaba.

Bjale ge poeletšo e senkilwe go yo ahlaahlwa fonte ya kanegelo ye.

6.2.3 Fonte

Fonte bjalo ka lereo leo le tšweletšego lenaneong la diteng le šetše le hlalošitšwe kgaolong ya bone. Nnete ke gore fonte e ama bogolo bja ditlhaka. Bohlokwa bja taba ye ke gore e na le khuetšo kgahlegong ya bana ya go bala.

Kanegelong ya *Rena Magomotša* mongwadi o tloga a ntšhitše ntlha yeo ya fonte gabotse; ka kudu ge e bapetšwa le fonte ya *Padišo VI* ya bafsa bao ya go ngwala ke Schwellnus (1931:58). Phapano yeo e tla laetšwa mo mongwalong wo o latelago. Bopape o re:

Ke ile ka thoma go tlelwa ke letšhogo. Ke be ke tseba gore Madimetša ga a boleme maaka o tla ya go re tlalea (bega) go papa fela nako e be e ntšhiile. Ka boiketlo koloi e ile ya thoma go tšeela pele. (letl. 68)

Mongwalo wa Schwellnus wona šo:

Xa-xešo mo ke tšwaxo ké kxolé, ké thabeng ya Thsipi-thsêhla; ka Sekxowa ba re ké Silifêra. Ké mo re bexo re beilwe xôna xare xa mafsika, mola Modimo a sa bopa lefase; ra dula xôna rè thekxile thaba. Ké xôna xa xešo, mo re bexo re dutše ra fetša nywaxa ye e sa balwexo. (letl.58)

Mongwalo wa Bopape ke wo o hlakilego go kgontšha mmadi go bala ka thelelo. Taba ye e dira gore sengwalo sa bafsa se be le maatlakgogedi le gore bafsa ba rate go bala go oketša tsebo ye ba nago le yona. Ka lehlakoreng le lengwe mongwalo wa Schwellnus, o ka diba babadi go bala ka lebelo le go ba dira gore ba se kwešiše seo ba se balago. Lebaka ke gore go sa bonagala mongwalo wa go kgopša, ditlhaka tša go se hlake gabotse, e lego mathata a dikgatišo dikanegelong tša bogologolo. Bjale go yo lekodišišwa poledišano yeo e tšwelelago kanegelong ye.

6.2.4 Poledišano

Go šetše go hlalošitšwe kgaolong ya bone gore poledišano ke setlabelo se bohlokwa mo go tšweletšweng ga ditiragalo. Ge baanegwa ba babedi goba go feta fao ba boledišana ka seo se ngwadilwego sengwalong, e napile go tšwelela poledišano (Turco, 1999:60-61) le (Holman, 1936:156). Yona poledišano yeo e swanetše go amana le se sengwe seo se hlagilego pele ga yona, le go thuša go laetša seo se tlogo direga ka morago (Kgobe le ba bangwe, 1992:40).

Go gatela pele Groenewald (1995:41) o re poledišano e na le modiro wa go tlaleletša, gore babogedi ba tle ba kwešiše tše ba di bonago le tše ba di kwago.

Mojalefa (2000:55) o ruma dikgopolo tša borateori bao ka go fa mediro ye meraro ya poledišano go re ke go:

- šitlela ditiro tša baanegwa,
- hlaloša semelo sa moanegwa yo mongwe le yo mongwe le
- hlaloša tikologo.

Kanegelo ya *Rena Magomotša* ge e tsitsinkelwa, go ka thwe puku ye e ithekgile ka poledišano. Go no fa mohlala:

‘Re thoma ka yona tšhelete yeo Lenangana a re filego yona. Ga re ye go reka malekere ka yona eupša re a e bea.’

‘Fao ke a go kwa Morena Modulafase fela taba ke gore na ye nngwe re ile go e hwetša kae le gona bjang?’

Nnayena banna ga ke tsebe. Ye nngwe mohlomongwe re tla e topa goba ra boloka yeo ba felago ba re fa ka gae gore re reke malekere.’

‘Ke na le leano! Ke na le leano! Re ka gahlanetša batho ge ba fologa pese ra ba rwalela merwalo – ba tla re fa disentenyana.’

‘Aaaa! Ao ke maano a mabotse ao’ (letl.25).

Ka poledišano ye mongwadi o gatelela thuto yeo bana ba swanetšego go e rutwa mabapi le go boloka mašelang. Ba rutwe gore ga se ka mehla fao e rego ge a filwe tšhelete a ye a reke malekere. Go na le dilo tše dintši tšeo di tsomago tšhelete ntle le malekere. Ka fao tšhelete e swanetše go bolokwa gore e tle e kgone go phetha merero ye mengwe ka moso. Gape ngwana o rutwa le gore motho ge a nyaka mašelang ga a dio a topa goba a fiwa eupša o swanetše go a šomela.

Go tšwela pele o re:

‘Wena, ke neng ke go boditše gore o hlape? Hlapa monna! Ga o bone gore ke mosegare? Hlapa o be o hlapiše le Madimetša.’

‘Aa Mma... Le ra gore ke hlapelang? Ga re ye sekolong, ga re ye kerekeng – bjale ke hlapelang?’

‘Nke o kwe ngwana yola wa go tšhaba meetse gore o bolela dilo mang? Kgane motho o hlapa fela ge a eya sekolong le kerekeng?’

‘Mma le ra gore motho ge a sa ye sekolong ebile a sa ye kerekeng, o hlapelang? A ke re le re motho ge a hlapa ke gore o ya bathong?’ (letl.99).

Ke kgopolo ya ngwana yo mongwe le yo mongwe gore motho o hlapa fela ge a na le moo a yago gona. Ge a sa ye felo gona a ka no fetša matšatši a sa hlape. Poledišano ye ke thuto go bana / bafsa gore ba tsebe bohlokwa bja go hlapa letšatši le lengwe le le lengwe. Ditšhila ke bolwetši go ya ka thuto ya maphelo. Le gona batho ga ba rate motho wa go dula ka ditšhila ka gobane tšhila e a nkga. Ka fao ke maikarabelo a batswadi go eletša bana / bafsa ka bohlokwa bja go dula ba hlwekile ka dinako tšohle.

Tša letlakala la lekgololesomenne tšona šedi:

‘Sela, o a bona gore batho ba bagolo ba re selo?’

‘Batho ba bagolo o ka se ba kwešiše monna – ka nako ye nngwe ba re selo eupša ka nako ye nngwe ga ba re selo.’

‘Ke rata batho ba bagolo ka gore ba re reketše dikgwele tša maoto. Re ya go thoma sehlopha sa rena sa kgwele ya maoto. Ge re sa rate go kitima re tla ya go bapala kgwele ya maoto goba ra ya go opela goba ...’

‘Papa o re ga se ra swanela go dio gopola gore batho ba bagolo ba tla re thuša mola rena re sa ba thuše ka selo. O re le rena re swanetše go ba thuša ka go fela re lokiša ditsela tša mo motseng le go topa ditlakala gore motse wa rena o tle o be wo mobotse.’

Go ya ka polelo ya Magomotša, batho ba bagolo ga ba re selo. Poledišano ye e utollela nnete ya taba yeo. Efela morago ga gore batho ba bagolo ba ba beakanyetše diphadišano tša mabelo tšeo e bilego tša katlego, bjale ba a fetoga. Ba bona batho ba bagolo bjalo ka bao ba nago le mohola maphelong a bona. O ka re ba thoma go itshola. Le bona bjale ba thoma go dira meholana ye mengwe go laetša tebogo go batho ba bagolo. Bjale ba thoma go laetša:

- poelano,
- go lemoga,
- go rutega,
- go fahloga le
- go ba le mafolofolo.

Go iša pele gona letlakaleng leo o re:

‘Sela ke gore re ya go ba le basetsana ka lekgotleng la rena. Aši, lekgotla la rena le ka se sa re selo! Lekgotla la go ba le basadi?’
‘Taba ke gore basetsana le bona ba nyaka go raloka le go ipshina bjalo ka rena. Papa o re basetsana ke dikgaetšedi tša rena re swanetše gore re ba thuše le bona ba tla re thuša.’
“Mosetsana a ka go thuša ka eng? Mpotše! Basetsana ba tla no hlwa ba re hlabetše mašata ba re senyetša nako. Basetsana ga ba re selo!’

Ga go motho yo e lego sehlakahlaka. Magomotša a be a ipeetše melawana yeo e bego e laola lekgotla la bona. O mongwe wa melawana yeo ke gore ga ba boledišane le basetsana. Seo se tiišetšwa ke poledišano yeo. Gape bjale di fetotše mawa. Basetsana le bašemane ba a swana, ka moka ke bafsa bao ba swanetšego go phela mmogo. Ga ba sa kwa bose; fela ba tlamegile go amogela, le go fetola melawana ya lekgotla la bona. Molao ke wa go hola batho. Ge molao o thoma go tshwenya gona batho ba gapeletšega go o fediša gomme ba dire wo mofsa wo o tlogo hola batho, e lego wo o laetšago:

- tlemagano,
- phedišano/leago,
- kwešišano le
- kgotlelelano/tirišano.

6.3 Mohuta wa diteng

Diteng tša puku ye di lebane le saekholotši (monagano wa motho). Lereo le saekholotši le tla hlalošwa gore le tle le kwešišege go mmadi. Saekholotši ga e bolele ka moanegwa wa legafa. Mongwadi o katana le monagano wa moanegwa yo a feletšego. Go tlaleletša ka mantšu a Fowler (1973:159) ge a hlaloša saekholotši o re ke:

The exposure, the dissection and acute appraisal of the mind and mood of a fictional but representative human character.

Polelo yeo e lemoša gore šedi ye kgolo e bewa go moanegwa go feta go sengwalo ka bosona. Go tiišetša taba ye ya moanegwa, Beach (1925:25) o bolela gore:

The detailed representation of his (character's) feeling and mental processes is what is called psychology.

Ka go realo lereo le le šomišwa dingwalong ge mongwadi a hlaloša ka mo moanegwa a gopolago, a bile a huduegago ka gona.

Go hlabela pele Groenewald (1993:44) o lebanya kgopolo ye le monagano wa motho, ka mo motho a tšee gago ka gona mabakeng ao a ikhwetšago a le go ona. Taba yeo e thekgwa ke boBeckson (1989:220) ka go dio re kanegelo ya saekholotši ke:

A novel which is concerned primarily with the mental emotional lives of its characters rather than the external events of its plots.

Seo se hlalošwago ke gore sengwalo sa saekholotši ga se bolele ka ga sebopego sa sengwalo. Go realo ke gore thulaganyo le tiro ga se tše bohlokwa mo go mohutangwalo wo (Cuddon, 1988:710). Go lemogwa gape gore ga se ka mehla fao lereo la saekholotši di dirišwago go nepiša bolwetši bjalo ka motho wa go hlakana hlogo goba wa go se kgone go inaganela. Le dirišwa mabapi le motho yo kgopolo ya gagwe e feletšego, yo a nago le boikarabelo bja tšeo a di dirago goba a di naganago, eupša yo a huduegago. Mongwadi o nepiša ona maikutlo ao a khuduego. Ke ka baka leo Groenewald mo letlakaleng la go latela a rego:

Taba ye bohlokwa ke gore saekholotši ga e lebane le tlhalošo ya moanegwa wa legafa; e hlaloša maikutlo, kgopolo le khuduego (*'feeling and processes'*) ya moanegwa, le ge e sa le motho yo a hlaologanyago ditaba tša tshwanelo le tlwaelo.

Go rumeng, Groenewald o gatelela gore dikanegelo tša saekholotši di a hlokagala lelemeng la Sepedi. O tšwela pele ka go fa mehlala ya tšeo di lego gona gore ke: (a) dikanegelokopana tša *Go tseba Mang?* (1980) ya Ramokgopa le (b) *Rakgolo Selepe* (1980) ya Bopape.

Ke dife ditaba tšeo tša saekholotši?

Mongwadi o katana le mogopolo wa Madimetša. Bontši bja mehlala ya saekholotši bo ithekgile ka potšišoretoriki ka gore ga di nyake dikarabo.

6.3.1 Potšišoretoriki

Potšišoretoriki ke potšišo yeo e botšišwago e sa nyake karabo. Ge a hlaloša seo lereo le e lego sona Abrams (1981:161) o re:

A rhetorical question is a question asked, not to evoke an actual reply, but to achieve an emphasis than direct statement, by inviting the auditor himself to supply an answer which the speaker presumes to be obvious one. The figure is most used in persuasive discourse, and tends to import an oratorical tone to a speech.

Serudu (1984:44) o hlatsela seo se bolelwago ke Abrams ebile o tlaleletša kgopolo yeo ka go re ke potšišo yeo e botšišwago eupša e sa tsomego karabo. Nepo ke go gatelela taba go feta ge e bolelwa thwi. O re ke mokgwa woo mongwadi a hlohago mmadi ka wona gore a mo fe tsebe.

Potšišoretoriki e bonwa dipotšišong tša Madimetša, ge a botšiša mogolwagwe, Malesela, dipotšišo tšeo di sa arabegego. Ge di sa arabege di hlola kgakanego. Mehlala ya dipotšišo tšeo še:

‘Kgane Modimo ke mang Sela?’

‘Sela, Modimo o dula kae?’

‘Sela, kgane legodimong ke kae?’

‘Sela, Modimo ke monna goba mosadi?’ (letl. 39-41).

Dipotšišo tša Madimetša ke mehlala ya dipotšišo tše di laetšago gore monagano wa motho yo o sa le leswiswing, ke matlaba. Di nyaka dikarabo fela ga di arabege - ga di arabege ka gore karabo ya gona e godimo ga megopolo ya batho ebile e ka godimo ga mongwadi ka boyena.

Ke ka lebaka la eng mongwadi a dira seo?

- go utolla kgopolo ya bobjana le
- go laetša kgakanego

Bjale potšišo še: Na dipolelo tše go ka thwe ke tshegišo goba metlae? Go rarolla bothata bjo go tla tšwa go borateori gore ba reng.

6.3.2 Tshegišo

Lereo le tshegišo le lebane le lethabo le legolo leo le hlakantšego le tlabego. Go tiiša polelo yeo Brenner le Raddy (1990:22) ge ba bolela ka kgopolo ye, ba dio re tshegišo e šupa se motho a ipshinago ka sona.

Go iša pele Freud (1960:132) o naba ka go re gantši tshegišo e ka tšwelela maineng a baanegwa le a mafelo, moo ditiro tša baanegwa le ditiragalo tša mafelo di ka bolaišago motho disego. Ke ka fao Da Silva (1991:242) a hlalošago lereo le la tshegišo ka go le lebanya le go kgona go lemoga seo se segišago go hlola lesego. Taba ye e kgonthišwa ke Holman (1972:259) ka go re tshegišo e swanetše go ba le nnete gore batho ba sege.

Nelson (1990:27) yena o tšweletša ditlhalošo tše tharo tša tshegišo; efela tšona di ka se ke tša hlalošwa ka ge di se tša lebane le phatišišo ye. Efela se bohlokwa seo a se gatelelago ke gore tshegišo e ka tiišetša bophelo setšhabeng goba ya hlola tlhakahlakano. Ka go le lengwe Groenewald (1993:64) o re tshegišo e lemoša mmadi bošaedi bjo bo lebanego le batho. Freud mo letlakaleng la

lekgolomasomeseswaitee o re tshegišo e amana ka kudu le go hlaba metlae. Le ge go le bjalo o re go na le phapano gare ga tšona ka gore tshegišo e a lemogwa mola metlae e hlabja. Bjale lereo le la metlae le lona le tla fetlekollwa.

6.3.3 Metlae

Metlae ke bokgoni bja go beakanya mantšu ka mokgwa wa go segiša. Go kgonthiša seo Nichols (1971:101) o bolela gore motlae ke bokgoni bja go nyalantšha dikgopolo tše ntši tša go fapana. Go tlaleletša tlhalošo ya kgopolo ye Maruma (2012:27) o bolela gore motlae ke go ralokiša mantšu. Ka lehlakoreng le lengwe Wilson (1979:2) o hlagiša kgopolo ye ka go re motlae ke mantsikinyane a go hlotla myemyelo; o re,

joke is any stimulation that evokes amusement and that is experienced as being funny.

Ka go kgahlega fao go napile go tšweletša maikutlo a lethabo. Ka fao tshegišo e amana le go hlaba metlae (Freud, 1960:168). Go tšwela pele Hill (1988:70) o sa tlaleletša ka go re motlae o oketša lesego. Ke ka fao Chiaro (1992:2) a hlalošago motlae gore o nyalelana ka kudu le tshegišo ka ge o hlabja ka maikemišetšo a go segiša. Go realo ke gore maikemišetsomagolo a motlae ke go ithabiša le go ikgotsofatša (Gray, 1989:101).

Go gatela pele Chiaro o sa tšweletša ntlha ye nngwe gape; o bolela ka motlae wa go nepiša phošo, e lego wo a rego o hlolwa ke bošaedi bjo batho ba ka bo dirago ge ba ngwala goba ba bolela, ka kudu ge polelo e se ya gabobona (1992:17). Go iša pele Maruma mo letlakaleng la masomepedisenyane o re motlae ke mošomo woo o phamogilego kgopolong ye e tlwaelegilego.

Groenewald (1993:63) ge a ruma kgopolo ye (metlae/tshegišo) o bolela gore le ge bangwadi ba bangwe ba ngwadile ditiragalo tše di segišago dipukung tša bona, ga

se dingwalo tša tshegišo, ke metlae. Go realo o gatelela tlhokego ya mohutangwalo wo.

Ge go lebeledišišwa ditiragalo tša kanegelo ya *Rena Magomotša* ga se tša tsenelela ka tshegišo. Ka go realo sebakeng sa gore motho a sege, o a tenega ka mokgwa woo dipotšišo di botšišwago ka gona. Ke metlae ebile di a lebalega. Bogolo bja ditaba tše tša diteng o ka re ke dipapadi.

6.3.4 Diteng di lebane le setšo

Diteng tša *Rena Magomotša* di na le khuetšo ya setšo. Kgatla (2000:78) o re dikanegelo tša setšo di hlaloša bophelo bja bogologolo. Bophelo bjoo ke bja go se fetoge le baanegwa ba babjalo ka gore ke makgoba a bjona bophelo bjoo. Ka setšo mosadi o tšewa bjalo ka ngwana. Ke wa go laelwa le go direlwa a ikhomoletše. Ke mošalalapeng ge monna a tšwele a ile go sela. Mosadi ga a akaretšwe felo ge go tšewa dipheto, ka ge hlogo ya lapa e le monna. Mosadi wa setšo / segologolo ga a tswakatswakane le banna ka ge banna ba dula kgorong.

Taba yeo Magomotša a gotše a e tseba. Ka fao ga go makatše ge ba ikagetše legora magareng ga bona le basetsana. Ye mengwe ya melao ya lekgotla la bona e re: 'Legomotša ga le bolediše mosetsana ka ge go se selo se sekaone seo ba ka ithutago sona go tšwa go mosadi; ebile legomotša ga le rwale dieta ka gore dieta ke dilo tša basadi.'

Moya wo wa lenyatšo o bonala o metše le mo baneng ba bašemane gomme ba gola ba tseba gore mosadi ke wa go nyatšega ka dinako tšohle. O nyenyefaditšwe ke melao ya setšo ka gona o tla dula a nyatšega neng le neng. Go tšewa gore basadi ke ba boleta le maoto a bona a bjalo; ka gona ba swanelwa ke go rwala dieta, mola banna ba tsebja e le batho bao ba tiilego le maoto a bona a kgwahlile.

Tše dingwe tša dipapadi tša Magomotša di hueditšwe ke setšo bjalo ka mesako, fao bana ba motse ba bego ba ba bogela ge ba elwa. Ke go re go, be go dirwa lešaka

la ntikodiko gomme bao ba gwabelanago ba tsentšwa ka gare ga mosako, yo mongwe le yo mongwe a na le sehlopha sa go mo thekga le go mo tšhela ka legoa ge go lwewa. Ntweng yeo go be go bethanwa ka matswele morero e le go ntšhana kgang le go nyaka bonkgwete.

Go be go se molao wo o latelwago ge go lwewa go fapana le ntwaga ya lehono ya matswele ('*boxing*'). Le ge bafenyi ba be ba sa fiwe difoka, efela maemo a yo a fentšego a be a phagamišwa motseng ka moka. Babogedi ba be ba ipshina ka go bogela ntwaga ya mosako le ge balwi ba be ba gobatšana wo šoro.

6.3.5 Diteng go na le mo di hlohleletšago karogano

Mathomong Magomotša e be e le sehlopha se segolo sa maloko a seswai. E be e le bagwera ba bapala mmogo ba tsena sekolo mmogo, e le selo se tee. Diphapano tša bona di hlotšwe ke gore gantši ge ba be ba bapala kgwele ya maoto goba ba šiašiana, ba bohlabela (bja motse) ba be ba phala ba ka bodikela. Taba ye e be e befediša ba bodikela go fihlela mafelong ba ngwathega gomme ba hlama sehlopha sa bona ba ipitša Dinkanyapa. Ya ba bašemane ba bane (Sepoko, Setimela, Semetlana le Segwagwa), le Magomotša ba šala e le ba bane. Gohle mo ba kopanago gona ba be ba fošana ka maswika, ba kitimišana goba ba elwa.

6.4 THULAGANYO

Ge thulaganyo e ahlaahlwa mo kgaolong ya bone, go lemogilwe gore ke letlalo la bobedi la sengwalo; gomme se se tšweletšego ke gore ke peakanyo ya ditiragalo sengwalong. Mongwadi o beakanya ditaba tšeo tša diteng ka lenaneo gore di tlemagane ka go latelana go tšweletša molaetša.

Bjale go yo šetšwa thulaganyo ya kanegelo ye ge e lebane le:

- Moko wa ditaba

- Thekniki

Go phethagatša mošomo wo go tla latelwa lenaneo leo le latelago:

- Thaetlele
- Tshwantšhokgopolo
- Moko wa ditaba
- Thekniki

6.4.1 Thulaganyo ya *Rena Magomotša*

Kanegelo ya *Rena Magomotša* ge e lebeledišišwa go lemogwa gore thulaganyo ya yona ga se yeo e raraganego. Ditiragalo di latelana go ya ka fao di hlolanago ka gona. Ditaba di thoma mathomong, tša latelana bjalo go fihla mafelelong. Taba ye e tla dira gore sengwalo sa bafsa se balege gabonolo ntle le ditšhitišo.

Kanegelo e arotšwe ka ditemana; mabakeng a mangwe mongwadi o fela a arola moela wa di kgopolo ka dinaletšana ka gare ga ditemana. Go realo ke gore thulaganyo ya *Rena Magomotša* ke yeo e kgotsofatšago dinyakwa tša sengwalo sa bafsa. Ka gona go ka thwe e loketše bafsa ba mengwaga yeo ka gore thulaganyo yeo e raranege e ka swariša bafsa bothata ka ge ba sešo ba ba le bokgoni bja go latelanya ditaba. Seo se bolela gore tatelano ya ditiragalo ke ye bohlokwa sengwalong sa bafsa.

Bjale go yo lebeledišišwa thaetlele ya *Rena Magomotša*.

6.4.2 Thaetlele

Ge kgopolo ye thaetlele e fetlekollwa mo kgaolong ya bone, go lemogile gore thaetlele ke tlhahlo yeo e lebanego le go utollela mmadi tše di bolelwago sengwalong.

Thaetlele ya *Rena Magomotša* ge e lebeledišišwa go yo šetšwa tše:

- Bogomotša ke eng?
- Kamano ya thaetlele ya *Rena Magomotša* le puku
- Bophelo bja magomotša
- Maitekelo a go ba bušetša bathong

6.4.3 Magomotša / Bogomotša ke eng?

Magomotša ke bašemane ba go se be le taba le gore bophelo bo phelwa bjang. Ga ba na taba le gore ba phela ka gare ga setšhaba. Ke karolo ya setšhaba eupša ga ba phele go ya le ka fao setšhaba se phelago ka gona. Ka fao go ka thwe Magomotša ke leina la sehlopha sa batho bao ba phelago go ya ka fao ba gopolago.

6.4.4 Magomotša/ legomotša le phela bjang?

- ga ba fetoge kwanong ya bona.
- ga ba na nako ya go iketla.
- ge ba re ba a ja, ba ja ba eme.
- ga ba fenywe.
- ga ba boife selo.

Batho ba (Magomotša) ga ba na leago. Ke go re ga ba na phedišano. Ge a bolela ka lereo la leago, Kgatla (2000:48) o re ge le lebane le dingwalo le šupa ka fao batho ba phelago ka gona. Mo go bolelwago ka kamano gare ga bona, boitshwaro,

tlhabologo, bjalobjalo. Taba ye e kgonthišwa ke Abrams (1985:178) ge a hlaloša mošomo wa 'Sociology of literature', o re o nepiša lona lereo leo la leago ka go re:

The term "Sociology of literature", however, is applied only to the writers of critics and historians whose primary interest is in the ways an author is affected by his class status, his social and other ideology, the economic conditions of his profession and the kind of audience to which he addresses himself. These critics and historians treat a work of literatures inescapably conditioned by the social circumstances and forces of its era.

Tlhalošo ye e bontšha gore lereo la leago le amana le kgokagano le phedišano gare ga batho mabakeng ao ba phelago go ona. Phedišano le bophelo ke monwana le lenala.

Kanegelo ya *Rena Magomotša* ge e hlokomedišišwa, Magomotša a ipeile lekatana, ga ba ipone bjalo ka karolo ya setšhaba, ebile ga ba phele ka tsela yeo batho ba phelago ka yona; ba na le lekgotla la bona leo le bušwago ke melawana yeo ba ipeetšego yona bjalo ka:

- Legomotša ga le rwale dieta, dieta ke dilo tša basadi.
- Legomotša ga le ore mollo goba go apara paki ka ge Legomotša le sa kwe phefo.
- Legomotša ga le bolediše basetsana ka ge go se selo sa go tšea gabotse seo mosadi a ka le botšago.
- Legomotša ga le ekiše batho ba bangwe ka gore le nagana ka mokgwa wa lona le nnoši.
- Ga le fetoge kwanong ya lona – le phethagatša se le se boletšego.
- Legomotša ga le fenywe.

6.4.5 Magomotša ke bomang?

Magomotša ke bašemane ba bane. Ba phela mmogo ebile ke thaka e tee; Malesela (Sela), Thabo, Lesetša le Tumelo. Ke baagišane. Ba thomile sekolo mmogo, gabjale ba gotee mphantong wa boselela.

6.4.6 Tshwantšhokgopolo

Kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bone. Seo se tšweletšego ke gore tshwantšhokgopolo ke mokgwa wo mongwe wo o šomišwago ke mongwadi / moreti go hlaloša seemo le sebopego sa ditaba ntle le go di bolela thwi.

Bjale go yo tsinkelwa kanegelo ya *Rena Magomotša* go bona ka fao mongwadi a šomišitšego tshwantšhokgopolo ka gona.

Rena Magomotša e emetše bafsa bao ba šwalalanego. Ga ba laolwe ke mekgwa le melao ya batho ba bagolo. Ba bona eka batho ba bagolo ba a ba gatelela ka melao ya bona; ka fao ba kgethile go itaola – go ya ka menagano ya bona.

Lenangana o tšwelela bjalo ka yoo a kwešišago bafsa ba. Ka kwano ya gagwe le batswadi, bafsa ba beakanyetšwa diphadišano tša mabelo tšeo di tlogo tsenelwa ke bohle, nepokgolo e le go ba boelantšha. Go boelantšha batswadi le bana / bafsa; gape le go boelanya bafsa le bafsa ba bangwe.

Lenangana ke mmoelanyi. Go boelanya batho ga gagwe go ka hlalošwa ka mehlala ye:

- Go bušetša tshepo ya bana go batswadi
- Go boelanya bafsa le bafsa ba bangwe

Ke ka lebaka leo a bapetšwago le mmoelanyi. Ke ratšhatšha go tšwa mahlakoreng a mabedi ao.

6.4.7 Bophelo bja magomotša

Magomotša a be a hlokomologile bophelo. Ba phela ka ntle ga mekgwa le melao yeo e bego e buša setšhaba. Ba be ba sa bone se sekaone goba sa mohola go tšwa go batho ba bagolo. Ba ipitša magomotša a go ja phala di tshetshetha. Mohlala wo mobotse ke wa ngwana / mofsa yo a iphilego dinotagi. Ge o re o a mo ntšha o a ganelela. Nto ye gabotse e amana le phetogo ya bophelo. Phetogo e boima – ga e bonolo.

6.4.8 Phetogo ya Magomotša

Mafelelong Magomotša a thoma bophelo ka lefsa. Ba thoma go bona mohola wa batho ba bagolo. Ba thušana le batho ba bagolo. Ba boelana le Dinkanyapa le bašemane ba bangwe gotee le basetsana bjalo ka bana ba motho. Bjale ba thikišana bophelo – ba bona bophelo bjalo ka selo se sebose seo ba swanetšego go se hlologela.

6.5 MOKO WA DITABA

Moko wa ditaba go boletšwe gore ke thuto yeo mongwadi a ratago go e lemoša mmadi ge a tla ngwala sengwalo. Bjale go yo tsinkelwa moko wa ditaba kanegelong ya *Rena Magomotša*.

Moko wa ditaba o lebane le tebanyo ya mongwadi. Molaetša ke nepo yeo mongwadi a nago nayo kgopolong ya gagwe ge a ngwala kanegelo. Mo kanegelong ya *Rena Magomotša*, gona fao ditabeng tša go bapala ka monagano wa motho, mongwadi o tšweletša moanegwa (Lenangana). O hwetša bana bao ba gašaganego (ba itirela

boithatelo). Gona fao baneng go ka tšwa se sengwe se sekaone go tšwa go batho ba bagolo.

O rulaganya gore go beakanyetšwe diphadišano tša mabelo gore bao ba fenyago ba fiwe dimpho. E bile lekga la mathomo fao Magomotša le Dinkanyapa ba dulago felo gotee. Bana bjale ba a fetoga. Yo mongwe e ka ba se yo mongwe e ka ba sela.

Bjale mo Lenangana o šomišwa bjalo ka thekniki. Kgopolo ya thekniki e šetše e hlalošitšwe kgaolong ya bone. Go boletšwe gore thekniki ke sedirišwa sa mongwadi go tšweletša seo se bolelwago. Bjale go yo šetšwa tšhomišo ya thekniki kanegelong ya *Rena Magomotša*. Ge a efa polelo, morago ga diphadišano, Lenangana o re:

Batswadi ke bona ba swanetšego go hlohletša bana go dira se sengwe seo ba se ratago ba bilego ba ipshina ka go se dira. Batswadi ba swanetše go bona gore bana ba na le mapatlelo a dipapadi le go beakanya diphadišano tše bjalo ka ye ya lehono. Bao ba nyakago go opela, a ba beakanyetšwe gore ba kgone go dira bjalo; bao ba ratago go bina le bona (letl.110).

Pele mongwadi a tšweletša Lenangana, bana ba be ba ikarogantše le batho, bjale mongwadi o mo diriša go bopa, go tlemaganya le go aga setšhaba go fediša karogano, ebile o tliša gare ga dihlopha tše pedi poelano. Ke maikarabelo a batswadi go ba hlohloletša le go ba beakanyetša gore ge ba se ka sekolong, go be le se sengwe sa mohola seo ba se dirago go ba hlokiša nako ya go dira tšeo di ka tlogo tša ba senyetša bophelo ka moso.

Go realo go ka thwe Lenangana o šomišitšwe bjalo ka thekniki go phethagatša tebanyo ya mongwadi.

6.6 MONGWALELO

Ge go sekasekwa mongwalelo kgaolong ya bone, go tiišitšwe ge e le polelo yeo e dirišwago ke mongwadi go tšweletša ditaba. Mongwalelo wa *Rena Magomotša* o yo tsinkelwa ka go diriša temana ye e latelago.

6.6.1 Kakaretšo ya temana yeo

Diteng tša temana ye di lebane le Lenangana; mmeakanyi wa diphadišano tša mabelo tša bafsa. Lenangana o tshwentšwe ke go bona bafsa ba gašagane le mekgotha, ebile ba ipopile dihlophana tšeo di hlolanago ka diolo. O tšhogela bokamoso bja bafsa ba gore ba se tlo šitwa bophelong, ba swana le yena. Morago ga go atlega diphadišanong tšeo, o hlohleletša batho ka moka go tšwetša morero woo pele le pele.

6.6.2 Temana ye e tlogo sekasekwa še:

‘Ga go na seo nna ke se dirilego ka bophelo bja ka ka ge ke be ke dumela gore ga go na seo ke se kgonago, ke dumela gore ga ke selo mo lefaseng le gore bohle ga ba nthate. Batho ba bantši ga re tsebe dilo tše dintši. Ga re di lemoge! Ke ka lebaka leo go lego bohlokwa gore re fele re kopana. Ge re kopane re tla kgona go thušana le go eletšana. Kopano ke maatla! Kopano! Go ka thabiša kudu ge išago (ngwaga wo o tlogo) re ka re ge re kopane phadišanong ye bjalo ka ye ya lehono ya ba re kopana mo lepatlelong leo re itiretšego lona goba moagong wo go thwego ke wa go binela goba go opelela goba go bapala ditiragatšo (diterama) mo go wona. Seo e tla ba e le kgatelopele (letl.112).

6.6.2.1 Tshekaseko ya temana yeo

Tirišo ya lenalana

Temaneng ye go bonala mongwadi a dirišitše **lenalana** (!) makga a mmalwa. Ge a hlaloša kgopolo ye Mojalefa (1995:165), o bolela gore lenalana ke thulaganyo ya mantšu ka mokgwa wa go nepiša. Ke go re, thulaganyo yeo e phethagatša diphetho tšeo di itšego, tšeo e sego tša mehleng; ka go hlagiša phetogo ye kgolo tlhalošong ya mantšu ao, bjalo ka yeo e tšweletšwago ke sekapolelo. Polelo yeo e kgonthišwa ke Abrams (1993:182) ka gore o re:

An apostrophe is a direct and explicit address either to an absent person or to an abstract or nonhuman entity. Often the effect of high formality or else of a sudden emotional impetus.

Ka polelo ye Abrams o bolela gore lenalana le lebane le pegelo (address). Taba ye e hlagiša gore lenalana le nepiša se bohlokwa se se swanetšego go dirwa gabjale, e lego go kopana. Ke ka fao Preminger le ba bangwe (1986:14) ba rego lenalana le dirišwa ge mongwadi a nyaka go fa batho polelo goba go lebiša molaetša selong.

Tšhomišo ya mantšu a, '**kopano** ke maatla! **kopano!**' e tlišwa eke ke taelo ya go ba botša gore go tloga bjale go yo tšewa magato afe go tšwetša morero woo pele. O ka re go šomišwa **modirišotaelo**, e lego lereo leo le hlalošwago ke Louwrens (1994:80) gore ke:

A term used to refer to that form of the verb which is used to direct a command to one or more addressees... is imperative mood.

Seo se hlalošwago ke gore modirišotaelo o lebane le go laela yo a boledišwago.

Mantšu a, 'ga go' goba 'ga ke' le 'ga ba' a tšweletša **kganetšo**. O ganetša gore a ka ba le bokgoni bja go dira se sengwe, go swana le batho ba bangwe. O sola go hloka tsebo le temogo gore ke tšona di dirilego gore a itlhoboge.

Go nyarela gape sekapolelo sa **tshwantšhanyo** (bjalo ka), fao go bapetšwago diphadišano tšeo di sa tšogo feta le tšeo di sa tlogo. Mongwadi o amantšha '**išago**' le '**lehono**', e lego **mahlathi** a nako. O re 're kopana mo mapatlelong...meagong', moo le gona a sa hlathago mafelo ao go tlogo kopanelwa go ona, ao a tla bego a agilwe ka nako yeo. Mantšu a '**išago**' le '**lehono**' a ka laetša gape **lebaka**, e lego 'lebjale' le 'letlago'. Diphadišano di swerwe gabjale, di tla swarwa gape ngwaga wo o tlogo.

Lediri le thabiša, le tlaleletšwa ke lehlathi **kudu** (la mokgwa). **Kudu** e na le mošomo wo o rilego wo bohlokwa, e lego go gatelela tiragalo yeo go bolelwago ka yona. Go tšwelela gape **lentiri** leo le tlogo ka mokgwa wa kganetšo, ... ga ba **nthate**, go tiiša go itlhoboga ga seboledi. Ka go šomiša madirani, bjalo ka **thušana** le **eletšana**, mongwadi o dira boipiletšo, go bopa botee bja setšhaba.

Batho ga ba a swanelwa go phutha matsogo ba tshepile go direlwa. Se se laetšwa ke **leitiri** leo le nyaretšego '**itiretšego**'. Ke go re lepatlelo leo ba itiretšego ka bobona e sego la go direlwa ke ba bangwe.

Go rumeng, go ka thwe mongwalelo wa Bopape ga se wa kwelobohloko ke wa leago. Mongwadi o ipiletša go setšhaba go tlemagana le go ipopa ngatana e tee.

Bjale ge dintlha tšeo ka moka di lekotšwe go yo latela tekolo ya kanegelo ya *Tladi wa Dikgati* go bona ge e ba e kgotsofatša dinyakwa ka moka tša sengwalo sa bafsa.

6.7 TLADI WA DIKGATI: (PHATUDI C.N. 1958)

Bjale go tla lekodišišwa padi ya *Tladi wa Dikgati* go bona ge e ka ba ke kanegelo ya bafsa. Padi ye e tsenywa ka lebaka la kgakanego mabapi le maemo a yona dingwalong.

Padi ye e theilwe godimo ga ditaba tša setšo. Moko wa ditaba o lebane le polelo ya go re motho a ka se wele le mogolwagwe (komeng). Ke ka lebaka leo Tladi (morwa wa Dikgati) a ganetšwago go ya komeng ka nako e tee le Monanye, mogolwagwe. Monanye o šilwe ke dithaka ka lebaka la bolwetši. Tladi ga a kwešiši ge a sa swanela go namela thaba le dithaka tša gagwe. Se se šupa gore o tla emela baratho išago. Ke molao wa setšo.

Ge padi ye e balwa eke ke sengwalo sa bafsa, eupša ga go bjalo. Groenewald (1993:65) o tliša kgopolo ye ka gore o re:

Babadi ba bantši ba re *Tladi wa Dikgati* ke sengwalo sa bafsa, eupša ke sengwalo sa batho ba bagolo.

Le ge a bolela bjalo, ga se a fahlela ka botlalo. Lebaka ke gore o be a se na nako ya go dira bjalo ka ge a hlaloša dingwalo ka kakaretšo. O be a sa nepiše kanego ya bafsa.

Bjale go tlo thongwa ka go akanya mabaka ao a fago babadi kgopolo ya go re padi ye ke kanego ya bafsa. Moanegwathwadi wa padi ye ke mofsa, e lego Tladi. Ditaba tša padi ye di dikologa godimo ga gagwe go tloga mathomong go fihla mafelelong. Mohlang a belegwa go direga mehlolo. Lefase le a mo araba le go mo amogela gore bjale o gorogile. Mongwadi o hlaloša tiragalo yeo ka tsela ye:

Ka morago ga sebaka, Mohlehle (mmagoTladi) a re phaphara borokong! A phaphamišwa ke modumo, pula ye šoro e etla. Gwa

kwala digo le mašata di tšewa ke phefo ka mafuri. Bjang bja ntlo bja kwala eke bo re wašaa! Mosadi wa Dikgati a kwa a garolwa ke letswalo, a tšhoga (letl. 8).

Taba ya go re pelego ya Tladi e šikinye lefase, e fetole tlhago, e mo dira motho (mofsa) yo bohlokwahlokwa. Tiragalo ye e fahla megopolo ya babadi; ba phetha ka go re padi ye ke kanego ya bafsa.

Ntle le pelego ya Tladi go na le ditiragalo tše di amago bafsa. Mo go gopolwa ka bašemane ge ba le merakeng. Gona mo Tladi o bolaya Tau a nnoši. Go bolelwa ka basetsana bao ba tšwago nokeng, gomme ba tšweletša (opela ka) melodi ye mebosana; gomme ba godiša leina la Tladi ka dikoša, ba re:

‘Na ga re ba rate,
Bosehlwakamafuri,
‘Na ga re ba rate,
Bomašiyagodiša.
Re rata mang?
Mogale’a kgomo, (letl.34).

Ka košana ye, mongwadi o phagamišetša maemo a Tladi godimodimo ka go diriša dikwero. O re bašemane ba bangwe ke bosehlwakamafuri, ke bomašiyagodiša. Tladi yena ke mogale. Ka lebaka leo go ka thwe maemo a Tladi a phagamišwa ka tirišo ya phapantšho, ka gore go bolelwa ka dihlopa tše pedi tša bašemane, tšeo di ganetšanago – bofšega le bogale. Ke ka lebaka leo padi ye e bitšwa *Tladi wa Dikgati*. Lona lebaka leo le tšewa ke babadi ba bangwe gore padi ye ke kanegelo ya bafsa.

Bjale go tlo tsinkelwa ditaba tše ka lehlakoreng le lengwe, ka tsenelelo. Ditaba tše di hlalošitšwego ga di bohlokwa mo pading ye ka gore ga di lebane le tebanyo ya

mongwadi. Ke ka lebaka leo ge Groenewald a bolela ka ga semelo sa Tladi; o re (1993:8):

Bokgoni, bonatla le bophelo bja gagwe bo ka se mo hole ka selo.

Polelo ye e tiiša gore ditaba tše dibotse ka ga bophelo bja Tladi ga di thuše mongwadi ka selo go tšweletša tebanyo ya gagwe. Ge go bolelwa ka tebanyo go šupša seo mongwadi a ratago go se tšweletša ka sengwalo sa gagwe. Polelo ye e tiišwa ke Kgatla (2000:23-24) ge a re:

Moko wa ditaba o lebane le tebanyo; ke tebanyo ya mongwadi.
O na le se a se lebantšego ge a tlo ngwala puku.

Pading ye tebanyo ya mongwadi ke gore Tladi a ka se bolle ka nako e tee le mogolwagwe, Monanye. Ke setšo; go a ila. Go leka go retolla taba ye ke go ipiletša masetlapelo. Se se tiiša bošoro bja taba ye go bolelwago ka ga yona mo pading ye. *Tladi wa Dikgati* ga se kanegelo ye e lebanego le bana le ge banegwathwadi e le bašemanyana. Tladi ke moanegwa wa phatose. Ditaba tša sengwalo sa phatose, di ka godimo ga mogopolo wa bana. Ke ka lebaka leo Kgatla (2000:73) a rego:

Kanegelo ya phatose e nepiša bophelo, go tlabega le go gakanega.

Maemo ao ga a swanela bana. Khuduego le maikutlo a kanegelo ya phatose ga di lebane le ditaba tša bana. Maikutlo a kanegelo ye ke a go tšhoša. Groenewald (1993) o tšweletša ntlha ye bohlokwa mabapi le ntlha ye ya khuduego le maikutlo ge a re:

Bana ba ka se kgone go itswalanya le baanegwa bao (ba phatose) ka botlalo bjalo ka batho ba bagolo (letl.65).

Bjale go tlo lekodišišwa tšona ditaba tšeo tša go garola matswalo. Tladi o gapeletša gore a lokollwe go yo bolla. Ge a botšwa gore o ganetšwa ke molao wa setšo o fetola ka go re:

Na koma e fetola matswalo le bogolo bja motho? Aowa, ga e fetole selo. Monanye ke mogolle. Go tla no ba bjalo ka mehla le ge re ka ya mphatong gotee (letl.46).

Gona mo letlakaleng leo, o tšwela pele go nyatša le go nyefola setšo ka gore o re (letl. 46):

Ke molao wa go fahlwa, wa go leka go thibela motho go ba monna mola o sa kgone go mo thibela go gola! Ke molao wa go senya sebaka fela. Le gona mphato wona wo o lebane nna, e sego Monanye.

Ka polelo ye mongwadi o dirišitše sekapolelo sa kganetši go gatelela maemo a Tladi a go ngangabala. Mampuru (1991:80) o lahloša kganetši gore ke:

Go tšweletša kganetšano le phapanyo mo go hlalošeng seo go bolelwago ka sona. Kganetšano ye e tšwelela ka mokgwa wa go bapetša dilo tšeo di fapanago. Ka papetšo ye mmadi o kgona go bona kganetšano ya tšona le go kwešiša kgopolo yeo e tšweletšwago.

Dikgopolo tše di ganetšanago mo setsopolweng di ama molao:

- Molao o thibela motho go ba monna.
- Molao ga o kgone go mo thibela go gola.

Ge go le bjalo ke molao wa mohuta mang? Ke ka lebaka leo Tladi bjale a fetolago mawa, a kgopelago gore a išwe komeng GaMasemola. Bothata bja ditaba bo thoma gona moo. Kgopolo ye e tiišwa ke mantšu a Dikgati ge a re:

Koma ya kgole ditšhabeng ke dijabatho. Ge re ka leka go go arošetša dileteng, re tla be re go beša gomme o tla swa ra tloga ra ba bomang? (letl.45).

Mohlehle o tiišetša mantšu a Dikgati ka seema ge a re:

Ngwanamaganagobotšwa o wetše komeng tša batho, a re dikoma ke tšešo (letl.44).

Ka lebaka la bonganga, Tladi o gapeleditše, o gorogile morotong, GaMasemola. Bjale go phethagala dikeletšo tša bakgekolo le bakgalabje. Bjale koma ya naga dišele e mo jele. Se se tiišetšwa ke leeto la Dikgati ge a yo hlola Tladi gona moo:

A hwetša Tladi le ba bangwe ba le balwetši kudu. Ba palelwa ruriruri gomme ba šetše ba šala morotong ge koma e eya go fula (letl.53).

Tiragalo ye e tloga e garola matswalo. E feta tlhaloganyo ya bana. Ke maikutlo a letšhogo. Ditaba di befelela pele ge seemo sa Tladi se gakala ka gore go thwe:

Tladi a golelwa ke bolwetši ka kudu. Matwetwe a lemoga gore molwetši o dikologwa ke phiri gomme a ba a lemoga gape gore Dikgati o tsenwe ke maseme (letl.55).

Yona nakong yeo Tladi o a ithobalela. Go hlaloša tiragalo ye, mongwadi o diriša kgakanego bjalo ka kokwane ye bohlokwa ya sengwalo sa phatose. Yona

kgakanego yeo bana ba ka se kgone go e šikara. Ke yona e godišago moko wa ditaba sengwalong sa phatose. Kgakanego yeo e tšweletšwa ka tsela ye:

Jo-nna-jo! Dikgati a hlaba mokgoši gobane o bone ka maahlo...
Banna ba ile ge ba ekwa sello sa Dikgati ba thoma ka pela go
hlaba mašata le go opela go tima le go thibela gore sello sa
Dikgati se se kwale ka ge e le mokgwa wa komeng go dira bjalo
(letl.55).

6.8 KAKARETŠOMOKA

Go latetšwe lenaneo le le rilego ge go beakanywa ditaba tša diteng. Poeletšo e ka bontšha lethabo, manyami, lenyatšo, goba ya dirišwa go gatelela seo se dirwago, seo se bolelwago, le ge e le go sola go hloka boikarabelo ga batswadi. Motho ga se a swanela go no dula a sa dire selo, ka fao go bohloka gore bana ba nyakelwe dibapadišwa. Bogolo bjo bo nepagetšego bja ditlhaka bo goga šedi ya babadi gore ba bale sengwalo. Kanegelo ya *Rena Magomotša* ke mohlala wo mobotse tabeng yeo. Mongwalo wa go se hlake o ditela thelelo ya go bala. Boati bja poledišano bo tšweletša thuto kanegelong ye. Morago ga go rutega, bafsa ba a fetoga, ba bona bophelo ka leihlo le lengwe gomme ba bo hlologela.

Ga se ka mehla fao lereo la saekholotši le dirišwago go nepiša bolwetši bjalo ka motho wa go hlakana hlogo goba go se kgone go inaganela. Ka tshegišo mmadi o lemoga bošaedi bjo bo dirwago ke batho, mola metlae e no ba fela bokgoni bja go beakanya mantšu ka mokgwa wa go segiša. Phedišano le bophelo ke monwana le lenala. Kanegelo e kgala batho ba go hloka phedišano (leago). Bafsa ba swanetše go hlokomelwa ka ge e le bokamoso ba setšhaba; go sego bjalo setšhaba se tlo hloka bokamoso.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 PAPETŠO YA BANGWADI BA DIKANEGELO TŠA BAFSA BA BANNYANE LE BA BAGOLO.

7.1.1 Matseno

Kgaolong ya bone go ahlaahlilwe dikanegelo tša bana ba bannyane. Kgaolong ya bohloko le ya boselela gwa hlalošwa dikanegelo tša bana ba bagolo (bafsa). Kgaolo ye yona e lebane le papetšo, fao go yogo bapetšwa bangwadi ba dikanegelo tše ka moka. Go šetše go hlalošitšwe gore papetšo e ama dintlha tše pedi, e lego go swana le go fapana. Ge phapano e se gona, papetšo ga e bohlokwa. Se se tliša gore ntlha ya phapano ke yona motheo wa papetšo. Le ge go le bjalo, kgopolo ya tshwano le yona e bohlokwa ka ge le yona e le karolo ya papetšo. Ge e sa akaretšwe, papetšo ga se e phethagale.

Bangwadi ba go ge ba bapetšwa go ya go lebelelwa mahlakore ka moka ao a ka laetšago go swana goba go fapana ga dikanegelo tša bona.

7.2 PAPETŠO YA RAMAILA (PEOLANE E ETELA MAŠAKENG A DIPHOOFOLO) LE MADIBA ('NOGA YA GO ŠAYA TEBOGO')

7.2.1 Papetšo ya diteng

Ge go bapetšwa diteng tša dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo', go tlo hlokomedišišwa mohuta wa tšona. Bobedi bja tšona bo lebane le bothata bjo bo rilego. Di theilwe godimo ga phedišano. Ke go re, diteng tša tšona di lebane le leago eupša ka ditsela tše di fapanego.

Kanegelong ya Ramaila ya *Peolane e etela mašakeng* a diphoofolo, go dirišitšwe motswako wa diteng. Diteng tšeo tša leago di tswakilwe ka politiki. Leago le lemogwa ge go bolelwa ka phedišano gare ga dipeolane le leebarope. Go bonala tirišano le kwelanobohloko magareng ga tšona. Leebarope le fepa bana ba dipeolane ka morago ga ge batswadi ba tšona ba seno bolawa ke sepekwa. Politiki e lebane le leeto la peolane mašakeng a diphoofolo, go tsoma leebarope le go le lokolla moo go ka thwego le be le golegilwe gona.

Peolane e etela diphoofolo, dinonyana le digagabi ka go fapana. E kwa mathata a tšona, ya ikamanya le ona. Ke mo e lemogago gore mo di hlahletšwego gona di bjale ka bagolegwa, ga di na tokologo, di a e nyaka. Peolane e fetoga molwelatokologo. Tokologo yeo e phethagala ge leebarope le lokollwa. Gomme la boela dithabeng.

Ge go tsinkelwa kanegelo ya 'Noga ya go šaya tebogo', go bonala phedišano le tokologo tša mohuta o šele. Kanegelong ye phedišano ke ya lenyatšo le boikgantšho. Maitshwaro a noga a kgonthišiša taba ye. Ga e leboge monna ge a e phološitše lehung leo e bego e tomolelane le lona ka mahlo. E ikgantšha ka go re yona e na le bohloko bja go kgona go bolaya. Ke ka lebaka leo e se nago dihlong le poifo ge e re: 'Bjale ke swanetše go go loma'. Mo go bonala phapano gare ga noga yeo le leebarope. Ka morago ga go lokollwa lešakeng la diphoofolo, leebarope le dira monyanya, la mema baagelane. Maikemišetšo ke go leboga peolane phatlalatša, ge le phologile.

Bjale go tlo tsinkelwa kgopolo ya 'tokologo' ka ge e le bohlokwa mo dikanegelong. Tokologo yeo go bolelwago ka yona e tla ka ditsela tša go fapana. Tokologo ya leebarope ke ya moya, ya mesepelo, ya bophelo ka kakaretšo – le phela mo le nyakago, ka mokgwa wo le ratago, le ja se le se ratago. Ka gona, ke tokologo ya go ya go ile.

Tokologo ya noga ke ya go hunollwa bohlokong bjo bo rilego ka yona nako yeo. Se se tiiša gore noga ga e phele bjalo ka lekgoba go swana le leebarope goba diphoofolo tše di hlahletšwego mašakeng a diphoofolo. Noga e nyaka tokologo eupša bothata bjo e lego go bjona e ka se rweše motho yo mongwe molato ge bo e hlagetše. Ke bošaedi bja yona ge e ile ya thetša leswika la e ribesetša. Ge e le leebarope lona ga se phošo ya lona ge le le bothateng; go ka solwa melao ya kgatelelo ya pušo.

Go ka rungwa ditaba ka go re noga ga e na phedišano ye botse. Le ge go le bjalo e nyaka thušo go batho bao gore e hwetše tokologo ka ge e kgatlilwe ke leswika. Leebarope lona le na le phedišano le kwelobohloko. Ke ka lebaka leo mafelelong moputso e bilego go lokologa bophelong bja lona.

7.2.2 Tirišo ya diswantšho

Bjale go tlo tsinkelwa tirišo ya diswantšho dikanegelong tše go bona ka mo bangwadi bao ba swanago goba ba fapanago ka gona. Tirišo ya diswantšho ke mokgwa wo mokaone go fihlelela kgopolo ya bana ba bannyane. Ka kakaretšo, bana ba thabela dingwalo tše di tletšego diswantšho go feta tše di nago le ditaba tše dintši, tša hloka diswantšho, goba diswantšho tša rothela.

Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* e tletše diswantšho ge e bapetšwa le ya 'Noga ya go šaya tebogo'. Kanegelo ye e beakantšhitšwe ka dikarolwana, gomme ye nngwe le ye nngwe e fahletšwe ka seswantšho / diswantšho. Se se thabišago ke go re seswantšho se sengwe le se sengwe se kwana le ditiragalo tše. Ka gona diswantšho tše ke tša maleba.

Bofokodi bja kanegelo ya Madiba, ke bjo bo amago bontši bja dikanegelo tša gagwe, e lego go hloka diswantšho. Mo kanegelong ya 'Noga ya go šaya tebogo', go dirišitšwe seswantšho se tee fela mathomong a kanegelo, sa emela ditiragalo ka moka.

Bobedi bja dikanegelo tšeo bo na le bofokodi bja go swana. Go šetše go hlalošitšwe gore diswantšho tša go fapafapana ka mebala, di goga šedi ya bana. Ka go realo di hlola kwešišo le kgahlego.

7.2.3 Tirišo ya sekai

Ge go hlalošwa sekai, go boletšwe gore ke lentšu goba mmolelwana wa go šupa se sengwe. Tiragalo ya se sengwe e ka šupa boitšhwaro bjo bo rilego bja batho.

Bobedi bja dikanegelo tše bo dirišitšwe bjalo ka sekai. Ke go re, diteng tša tšona di kaya bophelo bjo bo lebanego le motho; eupša bophelo bjoo bo tšea dibopego tša go fapana. Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* e lebane le bophelo bja phedišano – bophelo bja tlhompho le kwelobohloko. Ke bophelo bjo bobotse bja go lemoga tše dibotse tšeo motho a di diretšwego. Taba ye e bonala ka morago ga polao ya batswadi ba peolane. Bana ba tšona ba šala ka diatleng tša Leebarope.

Moya wa kwelobohloko o sa foka ka morago ga go timelela ga leebarope. Peolane e kwela leebarope la tshadi le bana ba lona bohloko. E bona leebarope la tshadi le imelwa ke go godiša mafotwana le nnoši, gare ga manaba a go swana le dipekwa. Ke ka lebaka leo e tšwago lesolo la go nyaka leebarope. Mafelelong, ka morago ga leeto la go tswakana le lethabo le mathata, e atlega go hwetša le go lokolla leebarope moo le bego le golegilwe gona: mašakeng a diphoofolo. Ye ke tebogo ye kgolo, le gona ye bohlokwa, ya ge Leebarope le ile la šala le e hlokometše.

Tlhompho le phedišano, kamogelano, lerato le kwelobohloko, tšona tšeo e lego dikokwane tše bohlokwa tša bophelo, tšona tše e lego metheo ya kanegelo ya Ramaila, di a hlokega kanegelong ya Madiba, e lego 'Noga ya go šaya tebogo'. Noga e swantšhwa e le segagabi sa lenyatšo, boikgogomošo, yona tsweya ya go hloka tlhompho le phedišano. Bohlatse bo bonala ka morago ga go ribegetšwa ke leswika. Monna wa botho, wa lerato le kwelobohloko a e kgatlolla. Bakeng sa go leboga, e bona e swanetše go mo loma. Mmadi wa mogopolo wa lephefo,

boitshwaro bjo bja noga ga bo mo makatše. Noga ke yona moradia yola wa go hlola phapano gare ga motho le Mmopi wa gagwe; wa go hlohleletša motho gore a robe molao wa Modimo, a dire sebe. Mantšu a Modimo ge a ahlola noga a tiiša boradia bjoo:

Ka ge o dirile tše, o serogiwa mo go diruiwa ka moka, le go diphoofolo ka moka tša naga. O tla sepela ka mpa ya gago; o tla ja lerole mehla ka moka go pheleng ga gago. Le gona ke bea lehloyo gare ga peu ya gago le peu ya gagwe. Ditlogolo tša gagwe di tla go pšhatlaganya hlogo, mme wena o tla ba loma serethe. (Genesi, 3:14-15).

Le ge motho a filwe maatla a go pšhatlaganya noga hlogo, monna yoo ga a šomiše maatla ao go bolaya noga. Ka lebaka la botho bja gagwe, o ya banneng gore ba tle ba mo kweše taba ye. Go se lebalwe gore monna yo e be e le motsomi. Go thwe o be ‘a na le dimpya tša gagwe tše a bego a tsoma ka tšona. O be a swere molamo...’ Ka go realo, go be go se bothata go lwa le sebata seo. (letl.30).

Noga ye ga e fapane le sepekwa kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Sepekwa se swantšhwa le mmolai. Se bolaile batswadi ba dipeolane – sa iphepa ka bona. Mongwadi o hlaloša bošoro bjoo ka go re:

Sepekwa ke lenaba la dinonyana. Se phela ka go bolaya dinonyana tše dingwe. Tšatši le lengwe se ile sa bolaya dipeolane tšela di agišanego le leebarope. Joo! Bana ba peolane bjalo ba tlo hloka mofepi! (letl.3).

Noga le sepekwa ga di fapane. Go loma monna go sepelelana le polao. Ge nkabe go hlokege batho ba megopolo ye e šomago bjalo ka phukubje, nkabe monna le yena a hwile bjalo ka dipeolane tšela.

Go ka rungwa ka go re noga le sepekwa di emetše babolai, bomphenyašilo. Monna, leebarope le peolane tšona di šupa batho ba botho, ba phedišano le kwelobohloko.

7.2.4 Papetšo ya tirišo ya thekniki

Thekniki ke setlabelo se bohlokwa ge go rulaganywa sengwalo. Go hlalošitšwe gore ke mokgwa wo mongwadi a tšwetšago moko wa ditaba pele ka wona (Groenewald, 1991:17). Mehola ya thekniki e hlalošitšwe, e lego:

- Go gatelela, go godiša le go tiiša kgopolo ye e itšego.
- Go lebantšha kgopolo yeo le moko wa ditaba.

Thekniki ke kokwane ye bohlokwa mo dikanegelong tša Ramaila le Madiba. Le ge go le bjalo tirišo yeo e tšea dibopego tše di fapafapanego. Bobedi dikanegelong tše, dithekniki tše di lebane le bothata bjo bo rilego. Ke bothata bjo bo sa rarologego gabonolo. Go yo bonwa ka mo tirišo ya thekniki e fapanago ka gona dikanegelong tše. Go yo dirišwa dihlogwana tše di latelago:

7.2.4.1 Mobu: Thekniki ya go lokolla leebarope

Mobu o dirišitšwe go phethagatša morero wo o rilego. Peolane e utolotše lefelo leo Malome Leebarope a hlahletšwego gona. Bjale o swanetše go lokollwa. Go dirišwa mobu go phetha mošomo woo. Mobu o dirišwa ka gobane o na le bohloko bja go fihla pelong ge o lomile motho. Ka gona, o dirišitšwe ka lebaka la bohloko bja wona go rarolla bothata. Ke ka lebaka leo peolane e lalelago, ya lekodišiša le go bona mesepelo ya molebeledi (mofepi) wa dinonyana. Ge e kgotsofetše e fa mobu taelo:

Mantšiboa ge a tlile gape, ke rata gore o mo lalele godimo ga sešego a sa go bone. Ge a bula mojako o mo lome o tšhabe! Ke tlo botša malome gore ka nako yeo a tšwe a tšhabe (letl.26).

Maano a a atlegile ka gore go thwe:

Ka kgonthe mantšiboa ge molebeledi a fihla sešegong sa dinonyana a bula mojako, ge a butše, mobu wa mo re molala, 'te'! ge a re 'joo' a taboga, a lebala mojako. Ka nako yeo leebarope la tšwa la tšhaba! (letl.27).

Ka go realo, thekniki ya mobu, e na le mediro ye bohlokwa:

- Wa go kweša bohloko.
- Wa go gakantšha.
- Wa go lebatša.

Tiragalo ye e bontšha bokgwari bja Ramaila ge a diriša thekniki. O hlatlaganya dithekniki ka nako e tee. Go ka thwe, o diriša tharaganothekniki. Mo go šupa tirišo ya molokoloko wa dithekniki go fihlela maikemišetšo a a rilego. Dithekniki tšeo di a hlatlolana. Ge ye nngwe e ka se be gona, nepo ya mongwadi e ka se fihlelelwe. Ka tirišo ye, moko wa ditaba o a tiišetšwa. Ke go re, tebanyo ya mongwadi e a phethagala. Mobu le mofepi wa dinonyana ke dithekniki tšeo di dirišwago go lokolla Leebarope.

7.2.4.2 Phukubje: Thekniki ya go phološa monna

Katlego ya tirišo ya thekniki e laolwa ke kgonagalo ya yona ya go dirišega. Ge thekniki yeo e le moanegwa, a botegele mongwadi goba modiriši wa yona. Ge go se ka mokgwa wo tebanyo ya mongwadi e ka se phethagale. Ka gona, kgetho ya thekniki ya maleba e bohlokwa.

Ntlha ye e tiišwa ke ge mongwadi a leka go rarolla phapano gare ga noga le monna. Mathomong o kgopela phiri go tsinkela bothata bjoo. Ka mantšu a mangwe, phiri e dirišwa bjalo ka thekniki ya go rarolla bothata bjoo. Maitekelo a ga a atlege ka lebaka la go se botege le go hloka maikarabelo ga yona. Ge a hlaloša tiragalo ye, mongwadi o re:

Phiri ya itshegela, ya re molato ke wa monna (letl.31).

Lentšu le 'itshegela', le tiiša go se tshwenyega ga phiri ka bophelo bja monna yoo. Tirišo ya 'molato ke wa monna', e kgonthišiša gore phiri e thekga polelo ya go re noga e lome monna. Ka go realo, phiri e swantšhwa e hloka maikarabelo, gomme ga se ya lokela go dirišwa bjalo ka thekniki bothateng bja go swana le bjoo. Phiri ke phoofolo ya sejato, ya go rata nama. Mohlomongwe ka kgopolong e be e šetše e bona monna a hwile, gomme e tlo ipshina ka nama. Ke ka lebaka leo monna a fetelago pele go nyaka moanegwa wa go botega go rarolla bothata bjoo.

Tlhaagong ya yona, phukubje ke phoofolo ya moradia, ya mahlajana; eupša mo kanegelong ye e swantšhwa e le phoofolo ya go ba le maikarabelo, ye e emetšego therešo. Bjalo ka peolane, kanegelong ya Ramaila, phukubje le yona e diriša bohlae go rarolla bothata bjo bo lego gona. Go šetše go hlalošitšwe gore peolane e diriša mobu go loma mofepi wa dinonyana, nepo e le go mo lebatša le go mo gakantšha. Phukubje yona e laela gore ditaba di boele morago, di thome mathomong. Ka go realo e diriša leboo go tšweletša le go tiiša tharollo ya phapano gare ga monna le noga.

Ge go akaretšwa ditaba tše, go ka phethwa ka go re thekniki ke setlabelo se bohlokwa se se dirišitšwego ke Ramaila le Madiba dikanegelong tša bona, go rarolla bothata bjo bo amago baanegwa ba bohlokwa, e lego peolane le monna.

7.2.5 Phapano mabapi le tirišo ya fonte

Ge go hlalošwa bogolo bja ditlhaka, e lego fonte, go lemogilwe gore bangwadi ba babedi ba, Ramaila le Madiba, ba a fapana. Ka ge dikanegelo tša bona di lebane le bana, go tsomega ditlhaka tša bogolo bjo bo rilego. Seemo sa bana ga se se se ba dumelelago go diriša digodišamahlo. Ka lebaka leo kgetho ya fonte ya maleba e bohlokwa. Bana ba swanetše go kgona go bona ditlhaka ntle le go di phopholetša le go di akanya. Se ke sona seo se fapanyago dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo'. Mongwalo wa Ramaila go (*Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*) ga o kgotsogatše mahlo ka lebaka la go re ke wo monnyane ka kudu ge o bapetšwa le wa Madiba ('Noga ya go šaya tebogo'). Mehlala še:

Bjalo peolane ya fela e fofela godimo e nyaka malome leebarope kae le kae, fela e sa bone selo. Ya holofela gore leebarope le sa phela. Peolane ya fofela le dihlareng tše di lego kgauswi le metse ya batho. Eupša ya fela e široga manaba, le go nwa meetse ya fo nwa e le lebelong bjalo ka dipeolane le mafokotsane ka moka (Ramaila, letl.7).

Ke gona ba tloga ba išana fao phapang yeo e tsogilego monna le noga ba le ntshe. Phukuwe a bona leswika leo go bolelwago ka go lona le felo fao go thwego le be le dutše (Madiba, letl. 31).

7.2.6 Phapano mabapi le tirišo ya thaetlele

Tirišo ya thaetlele ke phapano ye e ikgethilego ya dikanegelo tša Ramaila le Madiba, e lego *Peolaene e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo'. Thaetlele e ka šoma bjalo ka serewa ka gore e kgokaganya dielemente ka moka tša diteng. Mabakeng a mangwe, yona thaetlele yeo e loma mmadi tsebe mabapi le tšeo di yogo laodišwa kanegelong. Mabapi le ntlha ye, dikanegelo tšeo tše pedi di a fapana.

Thaetlele ye, 'Noga ya go šaya tebogo', yona ka boyona, e šetše e bea mmadi seetšeng mabapi le tabakgolo yeo mongwadi a šoganago le yona kanegelong ye. Go šetše go tsebja gore bothata bjo bo hlalošwago mo, ke go hloka tebogo. Go bolelwa ka go hloka tlhompho, therešo le boikarabelo ga moanegwa yo a rilego. Ka gona, thaetlele ka boyona, e godiša moko wa ditaba. Ka lebaka leo, mmadi o hlohleletšwa go bala ka go tsenelela. Go šetše go hlalošitšwe gore mo kanegelong ye, thaetlele e dirišitšwe bjalo ka tekolapejana ka gore e bonegela mmadi ditiragalo tša ka moso. Ka go realo, go ka thwe, thaetlele ya kanegelo ye e hlola maatlakgogedi.

Kanegelong ya Ramaila, thaetlele yeo, *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*, ga e lebane le mošomo wo o rilego. Ke go re, ga e lome mmadi tsebe gore taba yeo mongwadi a katanago nayo kanagelong ke efe. Mmadi o gapeletšega go epela dinala fase, go utolla seo e lego tabakgolo. Ga go lentšu le tee leo le lemošago mmadi gore mongwadi o yo laodiša ditaba tša mohuta mang. Mmadi o lemoga mafelelong a kanegelo gore seo e leng tabataba ke eng. Ka go realo, go ka thwe, ge thaetlele ye e bapetšwa le ya 'Noga ya go šaya tebogo' ga e na maatlakgogedi.

7.3 PAPETŠO YA DIKANEGELO TŠA BOPAPE (*TSIETSI LE RENA MAGOMOTŠA*)

Diphete Bopape ke morutiši. O ratile dikolong tše mmalwa bjalo ka morutiši, hlogo ya sekolo le mofahloši. O thomile tša bongwadi lebakeng la ge a le sekolong se se phagamego sa Hwiti. Magareng ga tše dingwe, o ngwadile terama ya *Makgale* (1978), Padi ya *Lenong la Gauta* (1982), dikanegelo tša bafsa, e lego *Rena Magomotša* (1987) le *Tsietsi* (1995).

Phatišišong ye, go nepišitšwe dikanegelo tše tša bafsa, *Rena Magomotša* le *Tsietsi*. Bjale di ya go bapetšwa go bona ge eba go na le kamano goba phapano gare ga tšona. Ge di bapetšwa go yo šetšwa mahlakore a mararo a sengwalo e lego:

- Diteng
- Thulaganyo
- Mongwalelo

7.3.1 Diteng

Ge go hlokomedišišwa dikanegelo tše tša Bopape, go lemogwa gore diteng tša tšona di a fapana. Diteng tša kanegelo ya *Tsietsi* di lebane le bothata. Di utolla seemo sa go se kgahliše sa ditaba. Ke seemo seo se sa amogelegego; sa go tšhabelwa ke tatagwe wa šala mohlakong. Ka yona tsela yeo tebanyo ya mongwadi e a tiišetšwa.

Rena Magomotša ge e thoma, ditaba tša diteng di hloka botebo. Ga di utolle selo se sengwe sa bohlokwa. Di bofefo, o ka re tša bana ba bannyane bao ba sa ithutago bophelo. Diteng di lebane le saekholotši; di tletše ka metlae le tshegišo – go ka thwe ke dipapadišane.

7.3.1.1 Diteng di na le khuetšo ya setšo

BoTsietsi ge ba le leetong la bona la go ya Lebowakgomo, motseng wa gaSebati, ka ntlenyana ga motse, ba bona lešaba la batho le dikaneditše mosadi yo go thwego o ntšhitšwe ke dipheko tša ngaka gore ke moloi, gomme o swanetše go fišwa ka mollo le petrole.

Ka setšo ditaba tša mohuta wo di tlwaelegile. Go fišwa ga motho yo go thwego ke moloi go bonwa bjalo ka go hlomola naga mootlwa. Ge motseng go se na boroko, dilo di sa sepele ka tshwanelo, kgoši o fela a bitša mangaka go tla go laola tša masa. Gona moo go fela go ntšhwa bao go thwego ke baloi gomme ba fišwe, goba ba laelwa go tšwa motse ka difate. Mona le lehloyo le tšona di na le seabe go hlohleletša ditiro tša mohuta wo.

Kanegelong ya *Rena Magomotša*, basadi ke bomodulathoko. Magomotša (bašemane), ga ba boledišane le basetsana. Ga ba bone taba ye e le phošo ka lebaka la gore ka setšo banna ba dula kgorong, basadi ba dula ka gae. Se se hlohleletša karogano ka gore: setšo se agile legora la go tia magareng ga dihlopha tše pedi tše (banna le basadi), ebile se hlohleletša karogano ka gore:

- Go na le dihlophana tša bafsa
- Dintwa tša mesako
- Bašemane ga ba boledišane le banenyana

Diphapano magareng ga bafsa di dirile gore go be le dihlopha tše pedi: sa Magomotša le Dinkanyapa. Bafsa ba, ba be ba phela sa mpša le phiri gomme fao ba kopanago, bjang bo be bo sa mele.

Dintweng tša mesako e be e le mo go lekanwago maatla le go thopa bonkgwete. Ye e be e le yona papadi yeo batho ba bego ba ipshina ka go e bogela. Bafenyi ba ntwana ba be ba phagamišwa le go ikgobokeletša balatedi.

7.3.1.2 Baanegwa

Baanegwa ba dikanegelo tše ke bašemane (bafsa). Ke baagišane, dithaka, ba tsena sekolo mmogo ebile ba ka mphantong o tee. Le ge go le bjalo, bafsa ba ba laetša mahlakore a mabedi a bophelo – la go loka le la go se loke. Baanegwa ba *Tsietsi* ga ba na bofokodi, ba na le phedišano. Tsietsi o tšhabetšwe ke tatagwe. O phela bophelo bja dihlong le go phela ka go inyatša; fela o sa bona tatagwe bjalo ka motswadi; o sa mo hlompha. Ke ka lebaka leo a tšwago lesolo la go ya go mo nyaka.

Magomotša ba na le bofokodi, ba ipeetše lekatana, ba a itaola. Ba tletše lenyatšo, ga ba na tlhompho, ba nyatša le melao ya phedišano. Polelo ya Magomotša e re: Batho ba bagolo ga ba re selo.

Diteng tša dikanegelo tše di beakantšwe ka mokgwa wo o swanago bjalo ka mokgwa wa (a) poeletšo, (b) poledišano, (c) fonte le (d) diswantšho.

7.3.1.3 Poeletšo

Bangwadi ba dikanegelo tša bafsa ba diriša poeletšo go gatelela tiragalo ye e rilego. Kanegelong ya *Tsietsi*, letlakaleng la seswai, mongwadi o bolela ka tsela ye:

Re be re le dithaka re bile re le bagwera. ...Re be re bapala **mmogo**, re šika **mmogo**, ... re robala **mmogo**. Re thomile sekolo **mmogo**, re eya re boa sekolong **mmogo (letl. 8)**.

Ka poeletšo ya lentšu le, **mmogo**, segwera se a tiišetšwa. Ke segwera sa kgale, ba a dirišana ebile ba a tshepana. Ka fao, ga go makatše ge Kholo a dumetše go felegetša Tsietsi Lebowakgomo; lefelong leo ba sa le tsebego.

Magomotša le Dinkanyapa ba hlolana ka diolo. Mongwadi o šomiša Lenangana bjalo ka mmoelanyi go leka go kopantšha dihlopha tše pedi tšeo. Kgontho ya taba ye e tiišwa ka go re:

Nako yeo a thomago go letša katara ya gagwe ka yona, ke nako yeo re mo kgobokanelago ka yona. O be a sa ke a bitša motho – re be re dio kgeregela ka borena, gagolo rena bana. Re be re **rata** mmino wa gagwe. Re be re **rata** katara ya gagwe, re **rata** le go kwa ge a opela – se ke seo re bego re se **rata** (Magomotša (letl.9).

Le ge Lenangana e le motho yo mogolo, go bonala eke bafsa ba a mo kwešiša, ka gore le yena o a ba kwešiša. O tseba le gore bafsa ba nyakang – mmino wo o tšwago seletšong sa katara le moopelo. Tirišo ya lentšu le 'kgeregela', ka yona go šupša bontši bja bafsa. Ba tla ka bobona ntle le go gapeletšwa. Polelo e re:

Go rena bana Lenanagana o be a le bjalo ka Krisemose. Go rena bana o be a le bjalo ka modingwana wa go ja bogobe. ...Yena o be a sa dire gore re ikwe nke re bana bao ba sa tsebego selo le gona ba sa kgonego go nagana (letl.5-6).

Mmino ke bophelo – dijo tša boipshino tša go tsefela ditsebe le mahlo, molotšana wo mobosana wa go tsenelela go hlabolla kgopolo ya mofsa.

7.4 POLEDIŠANO

Go ya ka Boulton (1960:97) mohola wo mogoplo wa poledišano ke go abelana dikgopolo. Mehola ye mengwe ka moka e tlaletša taba ye. Ke go re, poledišano e hlola kgokagano magareng ga baanegwa. Ka lebaka leo, poledišano e swanetše go ba ya maleba. E ba ya maleba ge fela e nyalelana le tebanyo ya mongwadi.

Go yo bapetšwa dikanegelo tša bafsa tša Bopape ge di lebane le yona poledišano yeo. Go šetše go hlalošitšwe gore morero wo mogolo wa kanegelo ya *Tsietsi* ke go nyaka tatagwe, yo a tšhabetšego lapa. Go hlaloša ditaba tše go dirišitšwe

poledišano. Yona poledišano yeo e tšea mhlakore a a fapafapanego, eupša ao a tswalanego thwi le morero wa kanegelo ye. Go fahlela ntlha ye go tlo tsopolwa mehlala ye e latelago:

TSIETSI: O ra gore a re khutšenyana metsotsonyana. O a kwa
gore go fiša bjang monna?

KHOLO: Le ge go fiša re swanetše go no kgotlelela. Taba ke
gore nako ga se ya re emela (letl.14).

Poledišano ye e tloga e amana le morero wa kanegelo ye. Tirišo ya mantšu a, **khutšenyana, go fiša, kgotlelela le nako**, e tswalana le leeto leo la go ya Lebowakgomo. Ka go realo, mantšu ao ke karolo ya leeto leo – a bopa leeto leo. Ge ba (baanegwa) tšwela pele gona moo letlakaleng leo la lesomenne ba re:

TSIETSI: Bjale o ra gore a re reke dijo tša mantšibua mo
lebenkeleng le?

KHOLO: Di tile go re imela monna. Re tla hlwa re sepela re rwele
dijo o ka re re mašilo. Re tla no reka gona mola pele re yago.

Poledišano ye e dikologa godimo ga dijo ka gore dijo ke mphago wa leeto. Ka go realo, poledišano ye e tšwetša moko wa ditaba pele. Tirišo ya yona e nepagetše.

Kanegelo ya *Rena Magomotša* e lebane le maitshwaro ao a sa amogelegego bophelong bja bafsa. Go bolelwa ka ditabana tša go hloka ntlha le kutu. Tebanyo ya mongwadi ga e nape e tšwelela go kgotsofatša. O ka re go bolelwa ka ditaba tša motho wa kgopolo ya legafa, eupša a ena le mogopolo wo o feleletšego. Ke ka lebaka leo le poledišano ye e dirišitšwego e sekametše lehlakoreng leo. Ke go re, le yona ga e thuše go utolla tebanyo ya mongwadi. Le ge e tliša kgokaganyo gare ga baanegwa, mabakeng a mantši e utolla bošilo bja bona. Taba ye e tlatšwa ke Boulton (1960:108) ka gore o re:

An important aspect of dialogue is the differentiation of the speech of individuals. Every speech, at least ideally, is characteristic of the speaker.

Seo se bolelwago ke Boulton ke gore poledišano ke ntlha ye bohlokwa ye e utollago seo motho a lego sona.

Mehlala ye e latelago e tliša therešo ya polelo yeo ya Boulton. Madimetša o botšiša Sela ka ga bogolo bja Modimo:

SELA: O a ba feta bao (batswadi ba bona) ka moka. O
Feta batho ba mo lefaseng ka moka!

MADIMETŠA: Aa! Bjalo ge a sa lekane ka ntlong, o dula kae?
Kgane o ne dintlo tša Gagwe tše dikgolo.
Mpotše monna Sela... Ge o sa mpotše nna ke
tlo botša papa le mma ka re wena o re ke
bana, ba fetwa ke Modimo (letl.41).

Poledišano ye ga e na mohola ntle le go utolla bošilo bja moanegwa. Seo se lemogwago kanegelong ye ke gore poledišano e tla ka mokgwa wa dipotšišo. Ke dipotšišo tša go hloka botebo, di bofelo. Ga di hole ka selo go bopa tebanyo goba go tšwetša moko wa ditaba pele. Kanegelong ya *Tsietsi* dipotšišo ke tša maleba ka gore di tšwetša moko wa ditaba pele.

Ge go tsinkelwa go lemogwa gore dipotšišo tšeo di utolla kgakanego le tlabego morerong wa go nyaka tatago *Tsietsi*. Kanegelong ya *Rena Magomotša* di bontšha go se hlalefe gabotse ga moanegwa.

7.5 FONTE

Fonte ya *Tsietsi le Rena Magomotša* ke yeo e swanago. Bogolo bja ditlhaka ke bjo bo lebanego le bafsa bao. Taba ye e bohlokwa ka gore e na le khuetšo kgahlegong ya bana ya go bala. Ditlhaka tšeo di beilwego nyanyeng di goga šedi ya babadi le go ba fa mafolofolo a go balela pele le pele. Go tiišetša polelo yeo go tla fiwa mehlala go tšwa dikanegelong tšeo:

Re tsena fase bjale. Re thuntšha lerole. Batho ba a re kgobokanela. Ba opa magoswi. Re ya godimo, ra buša ra hunyela ge re eya fase. Re ya ka thoko ye, ray a ka thoko yela, ra emiša maoto, ra phaphatha magoswi.

Motho ga se a swanela go tlogela moribo o felela fase a sa o binele. Moribo o diretšwe go binelwa. Re a bina. Le ge re etšwa sethitho ga re eme, re a bina (Tsietsi, letl.120)

Re fofafofa ka lethabo re apere difoka tša rena. Sefoka sa ka ba mphile sutu ya go kitima ya mmala wa botala bja bjang le wa gauta ka mothaladi wo mohubedu mo gare gammogo le masilipha a go itšhidulla. Tumelo o hweditše sutu ya go swana le ya ka fela ga se a hwetša masilipha. Sepoko yena o humane borokgwana bjo boso le sekhipha se setala. Batho ba go hwetša maemo a bone go fihla go a lesome ka moka ba filwe dikhiphana tše tala. (Rena Magomotša, letl.108).

Mehlala ye e filwego ka godimo, e laetša gore fonte ya dikanegelo tša Bopape ga se yeo e ka lapišago kgopolo ya mmadi ya go tšwela pele ka go bala sengwalo sa bafsa.

7.6 THULAGANYO

Kanegelo ya bafsa e swanetše go beakanywa ka mokgwa wo o ka se hlolelego bafsa mathata ge ba ithuta yona. Kanegelong ya *Tsietsi* ditaba di na le peakanyo ye e rilego – di na le mathomo ao a fihlišago mmadi mafelelong. Mabaka a a hlolago ditiragalo tšeo a adilwe ka go kgotsofatša. Mmadi (mofsa) a ka se be le bothata go di latelanya. Ke go re, ga se tša hlakahlakana. Ka mantšu a mangwe, go ka thwe di na le sebopego go tloga mathomong go fihla mafelelong. Lebaka ke gore di theilwe godimo ga foreimi ye e itšego. Yona e ka mokgwa wo o latelago:

- Tlholego ya bothata.
 - Tlhogelo ya Tsietsi go nyaka tatagwe Lebowakgomo.
- Go gola ga bothata.
 - Go hloka marobalo.
 - Go swarwa ga Kholo.
 - Go hloka dijo.
 - Go se tsebe lefelo leo tatagwe a hunyeletšego gona.
- Ditaba di fihla sehlweng.
 - Go utolla mo tatagoTsietsi a lego gona.
 - Lefelo le le tsebjago ka šušumela.
- Tharollo ya bothata.
 - TatagoTsietsi o boela gae le boTsietsi.

Tlhopho ye ya ditaba ke yona e thušago mongwadi go tšweletša tebanyo ya gagwe kanegelong ye.

Ge go tsinkelwa kanegelo ya *Rena Magomotša* go bonala phapano ye kgolo. Ditaba tša yona di hlakahlakane. Ga go peakanyo ye e itšego – ga go foreimi yeo di theilwego go yona. Ditiragalo di gona eupša ga di na kgokagano. Eke mongwadi o dio lahlela tiragalo yeo e gopolwago ka yona nako yeo. Mehlala ya ditiragalo tše ke ye e latelago:

- Bašemane ba ba utswago.
- Bašemane bao ba ipeilego lekatana – ga ba nyake go phedišana le dikgaetšedi.
- Bašemane ba go dulela lebake.
- Go nyatša batswadi.
- Dihlopha tša bašemane ba dingangele.

Kgokagano ga e gona gare ga ditiragalo tšeo.

7.7 THAETLELE

Thaetlele ke leina la puku. E thuša go hlahla mmadi mabapi le seo go yo bolelwa ka sona. Thaetlele ya *Tsietsi* ka boyona e bontšha kgakanego bophelong. E nepiša mohlako le go hloka maikarabelo ga tatagoTsietsi. Thaetlele ya *Rena Magomotša* e nepiša boitaolo. Ditaba o ka re di amana le dihlophana tša digongwana, tšeo maikemišetšo a tšona, e lego fela go senya.

7.8 POLELO

Polelo e hlaloša tebelelo ya mongwadi mabapi le taba ye e itšego goba bothata bjo bo lego gona mo maphelong a batho. Ka polelo mmadi o hlaloganya tebanyo ya mongwadi. Mongwadi wa dikanegelo tša bafsa o diriša polelo ye bonolo ya mehleng, yeo bana ba tlogo e kwešiša ka pela. Mantšu ao a dirišitšwego ka bokgwari a dira gore babadi ba se sware bothata go kwešiša dikgopolo tša mongwadi.

Dikanegelong tša *Tsietsi* le *Rena Magomotša*, mongwadi o dirišitše polelo ye bohwefo. Mafoko a tšweleditšwe ka bokopana, ka ge mafoko a matelele a lapiša babadi.

Mehlala go tšwa dipukung tšeo še:

Tsietsi:

‘Phakiša monna’ (letl.35)

goba

‘Homola wena ntwana’ (letl.39)

Rena Magomošša letlakaleng la lekgololesomehlano e re:

‘Mpotše!’

goba

‘Hlokomelang!’ (letl.36)

goba

‘Re a sega’ (letl.20)

Polelo ye e tšweleditšwego fa ga se ya raragana; ke ye bonolo yeo e kwešišegago ka pela go mmadi yo mofsa.

7.9 MONGWALELO

Mongwalelo o ama khuduego le maikutlo. Mongwalelo wa Bopape mo kanegelong ya *Tsietsi*, o tšweletša maikutlo a manyami. Mongwalelo ke wa go kwela Tsietsi bohloko. Mongwadi ga a nyatše Tsietsi, efela o gatelela go hloka maikarabelo ga tatagwe. Mafelelong tatago Tsietsi o hweditše tatagwe, gomme ba boela gae ka lethabo le legolo.

Mongwalelo wa *Rena Magomošša* ke wa lenyatšo. Mongwadi o nyatša batho ba go nyatša phedišano. Mongwadi o kgala mekgwa ye ya bona. O mema le babadi go mo thuša go kgala. O šomiša Lenangana bjalo ka mmoelanyi go bušetša bana bao bophelong bjo bo nyakegago. Ka go diriša Lenangana, kanegelo ye e atlegile ka go ba le mafetšo a lethabo, e lego maikemišetšomagolo a kanegelo ya bafsa.

7.10 PAPETŠO GARE GA KANEGELO YA BANA BA BANNYANE LE KANEGELO YA BANA BA BAGOLO

7.10.1 Matseno

Matlakaleng a a fetilego go lekodišitšwe papetšo gare ga dikanegelo tša bana ba bannyane, e lego *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo'. Go tšwetšwe pele ka go bapetša dikanegelo tša bafsa le ba bagolwane, tša Bopape, e lego *Tsietsi le Rena Magomotša*. Bjale go yo bapetšwa mehuta yeo ye mebedi ya dikanegelo tša bafsa – kanegelo ya bana ba bannyane le ya ba bagolwane. Go ka se hlalošwe ditaba ka go tsenelela ka gore ditaba di šetše di boletšwe. Go tlo lekodišišwa dintlha tše bohlokwa.

7.10.2 Papetšo ya tirišo ya diswantšho

Go šetše go hlalošitšwe gore diswantšho ke elemente ye bohlokwa ya kanegelo ya bafsa. Tšona diswantšho tšeo di akgofiša kwešišo. Kanegelong ya bana ba bannyane di kgatha tema ye bohlokwa. Le ge go na le mafokodi mo le mola, kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*, mongwadi o lekile go diriša elemente yeo ya diswantšho. Go dirišitšwe diswantšho tša maleba go ya ka ditiragalo. Bofokodi bo lebane le go se bonagale ga tšona gabotse. Mo kanegelong ya 'Noga ya go šaya tebogo', go dirišitšwe seswantšho sa go bonala gabotse. Bofokodi ke gore seswantšho seo se emetše ditiragalo ka moka tša kanegelo yeo. Go tsomega le mehuta ye mengwe ya diswantšho go tšweletša ditiragalo tšeo molaleng. Ka go realo, go ka thwe tlhamego ya kanegelo ye e sekametše go dikanegelo tša Bopape.

Tlhokego ya diswantšho ke bofokodi bjo bogolo bja dikanegelo tša bana ba bagolwane tša Bopape. Dikanegelo tše, le ge di nepiša bafsa, di sekametše go tša batho ba bagolo. Dikanegelo tša Bopape di na le ditabatabana tše ntši tšeo di

fahletšwego ka go tsenelela. Ke ka lebaka leo mongwadi a sa bonego bohlokwa bja tirišo ya diswantšho go tiiša dikgopolo tša gagwe. Ditiragalo tše di latelago kanegelong ya *Rena Magomotša*, di be di tlo tanya mahlo le megopolo ya bana ge nkabe di fahletšwe ka diswantšho: dintwa tša go phenkgišana gare ga Magomotša le Dinkanyapa, papadi ya mosako, diphenkgišano tša mabelo, bjalobjalo. Go kwešiša seo mosako e lego sona, go tsomega tirišo ya diswantšho. Se se tlo bjala moya wa kgahlego go bafsa. Ge go bapetšwa dikanegelo tše, go ka thwe bana ba ka ipshina ka kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* go feta tša Bopape. Lebaka ke tirišo ya diswantšho go fahlela tiragalo ye ngwe le ye nngwe.

7.10.3 Papetšo mabapi le tirišo ya peakanyo ya ditaba

Peakanyo ya ditaba e bohlokwa ge go bolelwa ka kanegelo ya bafsa. Ditaba kanegelong ye di swanetše go direga ka lebelo le gona ka tatelano. Bangwadi ba dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo', ba tloga ba etše hloko kokwane yeo. Ditiragalo dikanegelong tše di tšwelela ka lebelo, le ka go latelana; ka go realo, bangwadi ba hlompha mogopolo wa ngwana. Go bohlokwa go lemoga gore mogopolo wa ngwana ke wo mokopana. Ka gona, ngwana a ka se kgone go latelanya ditiragalo tše di adilwego ka mokgwa wa go rarela, le go hlakahlakana. Tatelano ya maleba e dira gore go be bonolo go akaretša goba go hlopha ditaba tše. Mohlala wo mobotse ke wa kanegelo ya *Peolane*. Ditiragalo di ka hlopšha gabonolo ka mokgwa wo:

- Batswadi ba peolane ba bolawa ke sepekwa.
- Peolane e šala e fepša ke leebarope.
- Leebarope le tanywa ke batho, la išwa mašakeng a diphoofolo.
- Peolane e tšwa lesolo la go nyaka leebarope.
- Leebarope le a hwetšwa, la lokollwa.

Tlhopho ye ya ditiragalo e a kgonega ka gare ga kanegelo; ga e dikadike. E bea ditaba thwi; ka tatelano ye e itšego.

Ditaba ge di sa diragale ka tatelano le gona ntle le go rarela, moela wa ditiragalo tšeo o a ditelega. Bjo ke bofokodi bjo bo bonalago dikanegelelong tša *Tsietsi le Rena Magomotša*. Ditiragalo di sepela ka go nanya, le gona ka go rarela. Ge kanegelo e sepela ka go nanya, mofsa o tlo nolega moko ge a bala goba a theeditše, le ge a balelwa. Mogopolo wa mofsa ga o ešo wa tielela go kgotlelela kanegelo ye telele. Ka lebaka leo, kanegelo ya bafsa ke sengwalo se sekopana. Dikanegelelong tša *Tsietsi le Rena Magomotša* go dirišitšwe ditaba tše di sa nyalelanego le tebanyo ya mongwadi. Tiragalo ya ‘mosadi wa moloi’ go tšwa kanegelong ya *Tsietsi* ke mohlala go thekga ntlha ye. Mosadi yoo o ile a swarwa ke bafsa bao ba bego ba re ke moloi. O be a swanetše go latswiwa ke mollo. Lebakeng leo, gwa kwala mokgoši wa go re: ‘Maphodisa!’, gomme lešaba la tsena bjangbotala.

Bjale potšišo ke gore tiragalo ye e nyalelane le morero wa *Tsietsi* wa go nyaka tatagwe bjang. Tiragalo ye ga e na mohola, ntle le go godiša kanegelo ye. Kgetho ya ditaba tša maleba ke kokwane ye bohlokwa kanegelong ya bafsa. Tiragalo ye ya ka godimo e tiiša taba ye. Go ka tlaleletšwa ka mohlala wa poledišano gare ga Sela le Madimetša. Sela o botšiša Madimetša dipotšišo mabapi le Modimo. O re:

‘Modimo o dula kae?’

‘Kgane legodimong le gona go na le dintlo?’

‘O ra gore o (Modimo) o feta papa... mma le *Buti Nkoko* le *Sesi Mologadi*?’

‘Modimo ke monna goba mosadi?’ (*Rena Magomotša*, matl.40-41)

Poledišano ye e dio ba go tlaleletša ditaba tša kanegelo ye. Ditaba tša kanegelo ya bafsa di swanetše go kwana le seo se nepišwago sengwalong se. Ramaila le Madiba ba kgonne go phethagatša ntlha ye mola Bopape a paletšwe.

7.10.4 Papetšo ya tirišo ya polelo

Polelo ke tsela e nnoši ye ka yona baanegwa ba ka abelanago dikgopolo. Ka gona, polelo e tswala ditiragalo le kgokagano. Ka lebaka leo mongwadi wa kanegelo ya bafsa o gapeletšega go diriša polelo ya maleba. Bafsa ba swanetše go rutwa polelo ye e hlwekilego go tloga bonnyaneng bja bona.

Ge go bapetšwa tirišo ya polelo dikanegelong tša bana ba bannyane (*Peolane e etela mašakeng a diphoofole* le 'Noga ya go šaya tebogo') le tša bana ba bagolwane (*Tsietsi le Rena Magomotša*) go utollwa diphapano tše di rilego.

Polelo ya Madiba mo go 'Noga ya go šaya tebogo' e na le khuetšo ya polelosemmtwana. Bjo ke bofokodi bjo bo bonalago le go dikanegelo tše dingwe tša gagwe. Mehlala ye e latelago e tiiša kgonthe ya taba ye:

'Noga **weni** feregana ka tsela...

Gwa **ilalo phukuwe**.

Noga e gatilwe ke **lebje**.

Noga ya go **šaya** tebogo.

E **thokgosela** e leka go ikgatolla' (matl.30-31).

Legatong la mehlala ye go ka dirišwa mantšu a a latelago, ao a ka kwešišwago ke bafsa ka moka ntle le go phopholetša:

weni = wena,

ilalo = realo

phukuwe = phukubje

lebje = leswika

šaya = hloka

thokgosela = menekana

Ge mongwadi a diriša leina le, lebje, ga a na maemo ka gore mabakeng a mangwe o fela a šomiša leswika (letl.30) legatong la lona. Ka go dira bjalo o hlolela bana kgakanego. Ntle le mathata ao, go bonala mantšu a mopeleto wa kgale bjalo ka **dimpya** (letl.30) le **katlholo** (letl.31).

Polelo ye e dirišitšwego dikanegelong tšeo tša bana ba bannyane e lekane megopolo ya bona. Ke polelo ye boleta ye e sa lapišego. Tlotlontšu yeo e šomišitšwego ga e opiše hlogo.

Bjale go tlo tsinkelwa tirišo ya polelo dikanegelong tša bana ba bagolwane: Polelo ya dikanegelo tša Bopape – *Tsietsi le Rena Magomotša* e sekametše go dingwalo tša batho ba bagolo. Go dirišitšwe polelo ye e amogelelegago, ya go hlweka. Mafelong a mangwe polelo e ka godimo ga mogopolo wa bana. Se se bonala kudu ka tirišo ya tswantšhokgopolo goba dikapolelo tša tshwantšhišo le tshwantšhanyo bjalo ka mehlala ye e latelago:

Bona mahlo a yona o ka re ke a katse ya ga Moruti. (*Rena Magomotša*, letl.48).

Sepoko le Tumelo ba fofelana bjalo ka mekoko (*Rena Magomotša*, letl. 51).

... mpobolela bjalo ka nosi ka ditsebeng. (*Rena Magomotša*, letl.101).

Mokgwa wa go hlaloša ditaba ka go diriša tshwantšhokgopolo o ka se kwešišwe gabonolo ke bana. Mogopolo wa bona ga o maemong a go kgona go amanya dilo tše di sa tlwaelwago bophelong. Bana ba kwešiša tiragalo ge e hlalošwa thwi. Ke ka lebaka leo tokologo ya leebarope e hlalošwago ka go re:

Peolane ya thaba ge leebarope le lokologile (letl.28).

Ge go ka thwe lethabo la peolane le be le kgereša dithaba, mogopolo wa ngwana o hlaelela gore go nepišwang. Ramaila o bea taba thwi ka gore o re:

Ya ba monyanya wo mogolo (letl.28).

Ga a re ya ba thaba ya monyanya. Go hlaloša taba ka mokgwa wo ke go timelela bana.

7.10.5 Kgetho ya baanegwa

Ge go tsinkelwa kgetho ya baanegwa dikanegelong tša bafsa, go lemogwa gore go na le phapano ye kgolo. Dikanegelong tša bana ba bannyane, baanegwa ke diphedi tša mehutahuta: diphoofolo, dinonyane, digagabi (bjalo ka dinoga), difofi le diphedi tša ka fase ga madiba. Ge go hlokomedišišwa, go molaleng gore tšona diphedi tšeo di emetše batho ba maitshwaro a a fapafapanego. Di itshwara bjalo ka batho: di a bolela, di na le mathata a a rilego, di a nyama, di a thaba, di a befelwa; ka go realo di dirišitšwe go utolla mekgwa ya go fapana ya batho.

Kanegelong ya bana ba bannyane ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*, baanegwa ke diphoofolo. Mabakeng a mangwe go dirišwa motswako wa baanegwa – diphoofolo le batho, dikanegelong tša bana ba bannyane. Mo kanegelong ye ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* batho bao ga ba tšweletšwe. Go dio bolelwa ka bona fela. Bohlokwa bja tirišo yeo ya motswako wa baanegwa, ke go tšwetša moko wa ditaba pele. Mohlala wo o latelago o tiiša boipshino bja ditšhwene moo mašakeng a diphoofolo. Poledišanong le Peolane tšhwene e re:

‘Ke kwa monate ge **bana ba sekolo** ba apere gabotse. Gape re bona le **batho ba bantši** mme ba bangwe ba re fa ditokomane’
(letl.11).

Mongwadi o tiiša mathata ao a ilego a wela tšhwene ka go diriša moanegwa (motho) eupša yo a sa bonwego. O re:

‘Ke ile ka swarwa ke dimpja. Re be re ile go utswa mabele. Ka ge nna ke le yo monyenyane, ke be ke se na lebelo. Mong wa tšhemo a tla ka dimpja. Botate ba tšhaba. Nna ka swarwa ke

mpja ya lephefo ke re ke a itwela. Mong wa tšhemo a nkotla ka molamo ka idibala' (letl.12).

Ditiro tša moanegwa di hlalošwa ke mongwadi; ga di phethwe ke yena. Le ge moanegwa yo a sa tšweletšwe o bohlokwa ka gore ntle le yena, kanegelo e ka se phethagale go ya ka mo e beakantšhitšwego ka gona.

Mokgwa woo wa go diriša baanegwa o fapana le wa kanegelo ya 'Noga ya go šaya tebogo'. Motsomi ke moanegwa yo bohlokwa gare ga baanegwa ba bangwe, e lego noga, phiri le phukubje. Tema ye a e kgathago mo kanegelong ye e phethwa ke yena; ga e hlalošwe ke mongwadi fela. O bonwa a emaema, a leka go iphološa.

Bjale go tlo lekodišišwa ka mo kgetho ya baanegwa dikanegelong tša bana ba bagolwane, *Tsietsi* le *Rena Magomotša*, e fapanago le yeo e hlalošitšwego ka mo godimo.

Dikanegelong tša Bopape baanegwathwadi, go akaretšwa le baanegwanyane, ke batho (bafsa). Lebaka ke gore mongwadi o rata go utolla mathata a a rilego ao bafsa ba lebanego le ona bophelong. Gore tebanyo ya mongwadi e tle e phethagatšwe, bafsa bao ba tswakatswakilwe ka batswadi, e sego diphoofolo bjalo ka ge go hlalošitšwe ge go bolelwa ka kanegelo ya bana ba bannyane. Kgetho yeo ya baanegwa e tloga e noša mmadi meetse a kgolwa ka gore o tlo kgona go itswalanya le ditiro tše di amago baanegwa bao ba tšewago e le bagwera ba gagwe. Ke go re, baanegwa bao ba mo emetše bophelong. Bafsa bao ba ipotšiša dipotšišo gore ge e be e le bona ba be ba tlo šogana le ditaba tša go swana le tšeo bjang.

7.11 PAPETŠO YA DITENG

7.11.1 Matseno

Karolwaneng ye go ya go bapetšwa diteng tša dikanegelo tša bana ba bannyane le tša bana ba bagolwane. Go phethagatša modiro wo dikanegelo tše di tlo bušwa di arolwe ka dihlopha tše dingwe tše pedi, e lego:

- Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*, (kanegelo ya bana ba bannyane); le *Tsietsi* (kanegelo ya bana ba bagolwane).
- Kanegelo ya 'Noga ya go šaya tebogo', (kanegelo ya bana ba bannyane) le *Rena Magomotša* (kanegelo ya bana ba bagolwane).

Tlhopho ye e šošomeditšwe ke taba ya gore go na le ka mo sehlopha se sengwe le se sengwe se swanago le go fapana ka gona. Sehlopha se sengwe le sesengwe se tlo bapetšwa.

7.11.2 Diteng tša kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le ya *Tsietsi*

Diteng tša dikanegelo tše di lebane le mathata a malapa. Ke bothata bja go lahlegelwa ke batswadi. Le ge go le bjalo, mabaka ao a hlolago bothata bjoo ga a swane. Bothata bja lapa la boTsietsi bo hlolwa ke motswadi (tatagoTsietsi) wa go hloka maikarabelo. O tšhabela lapa a yo dula šušumeleng kua Lebowakgomo le basadi ba bangwe. Tšhelete ya gagwe e fepa bana ba basadi bao. Lapa la gagwe le phela mohlakong; dijo ga di gona. Bana ba phela ka go hlagaletšwa. Ka gona Tsietsi le bana babo ba fetogile ditšhuana eupša tatabo a sa phela, ebile o a šoma. Kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* go na le mabaka a mabedi a a hlolago bothata – polao ya batswadi ba peolane le go swarwa (golegwa) ga leebarope. Ka go realo, dipeolane le leebarope ga se tša tšhabela mafotwana a

tšona. Bophelong bja tšona di bontšitše boikarabelo bjo bogolo. Maikarabelo a leebarope a tiišeditšwe ke ka mo le ilego la šala le hlokometše bana ba dipeolane.

Ntlha ye e dirago gore dikanegelo tšeo tše pedi di nyalelane, e lebane le maitekelo a go tsoma batswadi bao ba timetšego. Peolane e tšwa lesolo la go nyaka leebarope. Leebarope le a hwetšwa, gomme le lokollwa ka thušo ya mobu. Ka lehlakoreng le lengwe, Tsietsi le mogwera wa gagwe Kholo, ba ya Lebowakgomo go nyaka motswadi. Ka thušo ya monna yo a bitšwago Mankape (Mokoko wa poo sekopa le matswiana) ba utolla lefelo leo mokgalabje yoo a iphihlilego gona. Ba thabile ebile ba boela gae le yena.

Tiragalo ye e bohlokwa, gomme e tsoma go tsinkelwa. Ka go diriša Tsietsi (ngwana) go tsoma tatagwe (motswadi) go ka thwe mongwadi o fapantšha baanegwa bao ba babedi. Tsietsi ke ngwana wa go ba le boikarabelo, mola tatagwe a se na maikarabelo. Ka go dira bjalo, bofokodi bja tatagoTsietsi (go tšhabela lapa) bo a feteletšwa. Ke go re, tatagoTsietsi o rutwa ke ngwana wa gagwe go ba le boikarabelo.

Ka lehlakoreng le lengwe, peolane e lemogile gore leebarope ke motswadi wa go ba le tlhokomelo – motswadi yo botho. Leebarope le fepa dipeolane tše di hwetšwego ke batswadi. Ka gona, ga go makatše ge peolane e etšwa lesolo la go tsoma leebarope leo go ka thwego e be e le lekgoba mašakeng a diphoofolo. Ka tiragalo ye, boikarabelo bja leebarope bo a godišwa. Ka lebaka leo moko wa ditaba o a godišwa le go tšwetšwa pele.

7.11.3 Diteng tša dikanegelo tša ‘Noga ya go šaya tebogo’ le *Rena*

Magomotša

Kanegelong tša ‘Noga ya go šaya tebogo’, botsweya le go hloka phedišano di bonala ka boitšhwaro bja noga. E rata go loma motsomi yo a e phološitšego. Mo kanegelong ya *Rena Magomotša* go hloka phedišano go tšweletšwa ke sehlopha

sa bašemane seo se itirilego magogelathoko. Se tsebega ka lenyatšo, borumulane le boikgogomošo. Se nyatša batho ba bagolo go akaretšwa le batswadi. Go ka thwe ga se na tebogo go phela diatleng tše borutho tša batswadi. Se itshepile maatla.

Le ge dikanegelong tše go bolelwa ka baanegwa ba go hloka khutšo, di a fapana. Phapano yeo e hlolwa ke phetogo. Yona e bonala kanegelong ya *Rena Magomotša*. Phetogo yeo e tlišwa ke Lenangana monna yo maikemišetšo a gagwe e bego e le go fetola bophelo bja bafsa bao. O fetola mekgwa ya bona, ba amogelwa setšhabeng gape, ya ba bana ba tlhomphe le tirišano.

Kanegelong ya Madiba, ga go phetogo maitshwarong a noga le ge mabaka a gapeletša. Ge phukubje e laela gore molato o thongwe ka bofsa, e be e le nako ye botse ya gore noga e fetole kgopolo ya yona ya go loma monna. Se ga se direge ka lebaka la pelo ya yona ye mpe. Lebaka le lebane le tebanyo ya mongwadi. Noga e ka se fetoge ka gore phetogo yeo e tla thulana le tebanyo ya mongwadi, e lego go ruta bana gore go hloka tebogo go ka tsenya motho mathateng. Ka gona, go dirišwa noga go fihlelela tebanyo yeo. Go ya ka Kgatla (2000:19) mabaka ao moanegwa a ikhwetšago a le go ona bophelong, a mo gapeletša go fetoga. Ke ka lebaka leo maloko a Magomotša a fetogilego, a amogelwa ke setšhaba. Ka gona, phetogo ye e kwana le mantšu ao a Kgatla.

7.11.4 Kakaretšomoka

Dikanegelo tša bana ba bannyane, e lego *Peolane e etela mašakeng a diphoofole* le 'Noga ya go šaya tebogo', di dirišitšwe bjalo ka sekai. Ke go re, di bolela ka bophelo. Le ge baanegwa ba tšona e le diphoofole, ditaba tše di laodišwago di lebane le bophelo bja batho. Ke ditaba tša bophelo bja nnete.

Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofole* (ya bana ba bannyane) le ya *Tsietsi* (ya bana ba bagolwane) di nyakile go swana. Bobedi di bolela ka mathata a malapa. Ye nngwe e bolela ka diphedi tša naga mola ye nngwe e hlaloša batho. Seo se lemogwago ka dikanegelo tša bana ba bagolwane, *Tsietsi* le *Rena*

Magomotša, ke go re di sekametše go kanegelo ya batho ba bagolo. Se se kgonthišišwa ke peakanyo ya ditaba. Ditiragalo, kudu kanegelong ya *Rena Magomotša*, di raragane.

Baanegwa ba dikanegelo tšeo ke bafsa – kanegelo ya *Tsietsi* e bolela ka mofsa yo a nago le bothata bjo bo rilego. Ke mošemane wa maikarabelo ka gore maikemišetšo a gagwe ke go nyaka tatagwe yo a iphihlilego ka morago ga go tšhabela lapa. Kanegelong ya *Rena Magomotša* baanegwa ke sehlopha sa bašemane ba go hloka maikarabelo. Sehlopha seo se hloka tlhompfo, se a utswa, se iphetošitše sehlakahlaka, ga se nyake go phela le batho ba bangwe.

KGAOLO YA SESWAI

8.1 THUMO

8.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye go yo rungwa ditaba tše di hlalošitšwego mo nyakišišong ye. Go yo hlokomešišwa lenaneo le le latelago:

- Kakaretšo ya dikgaolo ka moka
- Tema ye e kgathilwego ke Madiba dingwalong tša bafsa
- Dikokwane tše bohlokwa tša kanegelo ya bafsa

Go tlo thongwa ka kakaretšo ya dikgaolo ka go latelana ga tšona.

8.2 KGAOLO YA PELE

Kgaolong ye go tšweleditšwe matseno, maikemišetšo, banyakišiši bao ba šetšego ba nyakišišitše mohutangwalo wo, mokgwa wa nyakišišo le taetšonyakišišo. Matsenong go ahlaahlilwe tlhobaelo ye e lego gona mabapi le dikanegelo tša bana / bafsa. Go hlokega ga tšona go hlohleleditšwe le ke gore bangwadi ba pele ba be ba sa bee mollwane ge ba be ba ngwala dingwalo tša bona. Go lemogilwe gore bontši bja tšeo di lego gona ke diphetolelo; tšeo di bilego le mathata a a rilego.

Go maikemišetšo go gateletšwe tlhahlo ya maleba ya bangwadi ba dikanegelo tša bana / bafsa; e be dingwalo tša mmakgonthe tšeo di nepišago maikutlo a bafsa le gore di ngwalwe ka nepo ya go boloka setšo.

Mokgwa wa go hlaloša o tšweleditšwe bjalo ka wo o tlogo šomišwa lengwalophatišišong le go hlaloša sebopego sa sengwalo. Dikgopolo tše bjalo ka

kanegelo, kanegelo ya bana le kanegelo ya bafsa di hlalošitšwe. Kanegelo e boletšwe ge e le dingwalo tšeo di tšewago go ba tša bokgabo. Kanegelo ya bana ke yeo e balwago ke bana, gomme e gatelela thuto, mola kanegelo ya bafsa e le ye e loketšego go balwa ke bana ba bagolo bao ba šetšego ba tseba go ipalela.

Go bao ba šetšego ba sekasekile serewa se, go lemogilwe gore Groenewald (1993), ke monyakišiši a nnoši wa Sepedi yo a ukamego kgopolo ye, le ge e be e dio ba go okola ka godimo ka ge a be a sa lebana thwi le serewa se. Seo a se dirilego ke go bontšha gore dikanegelo tša bafsa di ka arolwa ka mehuta ye meraro. Groenewald o bolela ditaba tše ka go di akaretša go fapana le maikemišetšo a phatišišo ye.

Taetšonyakišišo yona e lebane le naratholotši yeo e fetotšwego, e lego yeo e bolelago gore sengwalo se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo bjalo ka dikokwane tša sebopego sa sengwalo.

8.3 KGAOLO YA BOBEDI

Kgaolo ye e nepiša tlhalošo ya dikgopolo, e lego (a) kanegelo ya bana le (b) kanegelo ya bafsa. Kgopolo ya kanegelo e hlalošitšwe kgaolong ya pele gomme go boletšwe ge e lebane le dingwalo tša bokgabo. Mošomo wo mogolo wa yona ke go fa tsebo ka ga ditšo, mekgwa ya boitshwaro, ditumelo le mekgwa yeo ditšhaba tše dingwe di phelago ka gona, le go ruta batho go lemoga bophelo bja mahlakore a mabedi, e lego bophelo bja go loka le bja go se loke.

Kanegelo ya bana e lebane le dipuku tšeo di ngwaletšwego bana; di balwago goba di kgahlago bana ka bobona. Di hlagišitšwe go tšwa go dingwalobomolomo. Mehuta ya dikanegelo tše e akaretša diretswana / dikošana tša bana, dinonwanepheteletšannete, dinonwanekakanywa, diretokošana le dikanegelonnete.

Dikarolo tše tharo tša morumokwano di boletšwe, gomme gwa hlalošwa le mehuta ye mehlano ya seretokoša. Go hlalošitšwe gape le magorwana a mararo a kanegelonnete.

Kgopolong ya bafsa, go boletšwe ge e lebane le bana bao ba lego magareng ga bjana le bogolo. Dikanegelo tša bafsa ke tšeo di loketšego go balwa ke bana bao ba šetšego ba kgona go ipalela.

8.4 KGAOLO YA BORARO

Kgaolo ye e lebane le kanegelo ya bafsa, e lego sererwa sa phatišišo ye. Go yona go boletšwe ka mathata a bafsa; ke go re ditlhohlo tšeo di lebanego le magato ka moka a go gola ga bona. Se se bolela gore go bohlokwa gore go be le dikanegelo tša maleba tšeo di emelago bophelo bja nnete thutong ya mofsa.

Morago ga go lemoga taba ye, basekaseki ba napile ba fetola setlwaedi sa go ngwala ka boitshwaro, ditumelo le dikgahlego tša setšhaba. Ba thoma go ngwala ka mathata a bafsa gotee le merero ya leago. Ke ka fao go tšweletšego kgopolo ya padi ya bafsa, e le (a) makgoladitsela dingwalong tša mohuta wo le (b) go nolofatša sengwalo sa mohuta wo ka nepo ya go tloša ditšhitišo gape le go diriša polelo ntle le mapheko.

Direrwa tša dingwalo tša mohuta wo di be di akaretša botagwa, bosenyi, diokobatši, thobalano, tlhalo, lehu, ntwana, go ipolaya, bjalobjalo. Tabakgolo e le go re bafsa ba kwešiše bokaone mathata a diphetogo tša ge ba dutše ba gola, le gore ba kgone go lebana le mathata ka bobona, le go ba lemoša go a široga.

Kgopolo ya mahlalagading e hlalošitšwe bjalo ka nako ya go ikgetha ya moswananoši bophelong. Lereo la 'padinyana' le filwe padi ya bafsa ba mahlalagading go tšwa dikanegelong tša boitshwaro le tše dingwe. Kgopolo ya mahlalagading e šupa go gola. Bafsa ba, ba ntweng ya go tlogela bjana morago. Ke

nako yeo dipuku di lego bohlokwa bjalo ka methopo ya tsebo go bopa motho yo mofsa wa go ikemela. Padinyana e kgatha tema ye bohlokwa ka go abela mofsa tlhahlo ya maitemogelo, gape e dirišwa bjalo ka moratho nakong ya phetogo.

Dipuku tša bafsa ba mahlalagading di fa seswantšho sa bafsa bao le tlalelo ye ba ikhwetšago ba le ka gare ga yona, le bokgoni bja go tšwa bothateng bjoo. Ka fao ke tšona methopo ya tsebo; go hwetša dikarabo tša ditlhohlo tšeo ba lebanego le tšona. Go fapana le dikanegelo tša peleng, dikanegelo tša bjale di lebane le boithabišo.

8.5 KGAOLO YA BONE

Mo kgaolong ya bone go sekasekilwe dikanegelo tša bana ba bannyane, e lego *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le 'Noga ya go šaya tebogo'. Kanegelo ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* e tsinketšwe ka go tsenelela. Ya 'Noga ya go šaya tebogo' e okotšwe ka godimo ka ge e le ya tlaleletšo. Seo se hlokomedišitšwego ke go kgonthišiša ge e ba di lebane le bafsa.

Kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*, baanegwa ke diphoofolo, dinonyana, dinoga le difofi. Tšona di dirišitšwe go utolla maitshwaro a a fapafapanego a batho ba nama, marapo le madi. Bjalo ka batho, di na le mathata a a rilego: di a thaba, di a befelwa, di a nyama, di bogale, di bonolo, di na le kwelobohloko. Ka lebaka leo, go ka thwe kanegelo ye ke mohlala wo mobotse wa tirišo ya sekai. Diphoofolo tšeo di emetše batho ba ba phelago bokgobeng, mo go hlokago tokologo. Peolane e dirišitšwe bjalo ka molwelatokologo.

Ge go lekodišišwa leeto la peolane go bonala gore go dirišitšwe ditumedišo bjalo ka thekniki. Wo ke mkgwa wo mokaone wa go ikgorela ditsela le go di letefatša. Mo e fihlago gona, peolane e a dumediša. Taba ye e laetša boikokobetšo le go inyatša. Ke ka lebaka leo mo e etelago gona, e amogelwa ka diatla tše borutho. Ka tirišo ya thekniki yeo, peolane e kgonne go ikamanya le diphoofolo tšeo; ya kwa le go

kwešiša mathata a tšona a bophelo bja moo. Se se tiiša polelo ya go re potšišo e thuša go bopa segwera gare ga batho.

Ge e lekodišišwa go lemogilwe gore go hlaga mathata a mabedi a go ka thwego ke mafokodi a yona. Ona a lebane le fonte le diswantšho. Tirišo ya diswantšho mo kanegelong ye e a sodiša. Go laetša bofokodi bjoo, kanegelo ye e napile ya bapetšwa le dikanegelo tše dingwe. Go tsopotšwe mehlala go tšwa dikanegelong tša Madiba. Go bonwe gore diswantšho mo kanegelong ye ke (a) tše dinnyane, (b) ga di bonale gabotse le (c) ga se gwa dirišwa mebala. Mabapi le diswantšho e bapeditšwe le *Sediba sa thuto*, ya Kgatla le ba bangwe, le *Ke duma ge nkabe ke na le maphego*, ya Magona le Mhlophe.

Kanegelong ye go dirišitšwe fonte ye nnyane kudu. Tirišo ye e ka se hlohleletše bana ba bannyane go ikamanya le yona. Se se thabišago ka kanegelo ye ke gore maikutlo le khuduego di lebane le bana ba bannyane. Ka go realo, mongwalelo ke wa maleba.

Go tšwetšwe pele go tsinketšwe (eupša ka bokopana) kanegelo ya 'Noga ya go šaya tebogo'. Go kgonthišitšwe gore ditaba tša kanegelo ye di gatelela go hloka phedišano le tirišano. Kanegelo ye e dirišitšwe go tiišetša borumulane bja noga bjoo e sa lego bo hlolega tlholegong ya motho, eupša tiragalo ye e bohlokwa ka ge e lemoša batho (bafsa) bohlokwa bja go leboga.

Mongwalelo wo o dirišitšwego ke wa pefelo, lenyatšo le go tenega, ka ge o lebane le boitshwaro bjo bobo bja go hloka tlhompho le phedišano.

Thulaganyo ya kanegelo ye e tloga e thabiša. Peakanyo ga e rarele; ditaba di bolelwa thwi, ka go latelana. Go feta fao, ga e na ditaba tše dintši.

8.6 KGAOLO YA BOHLANO

Kgaolong ya bohloano go tsinketšwe kanegelo ya *Tsietsi* bjalo ka sengwalo sa bafsa. Kanegelo ye e bolela ka mošemane yo a lego kgakanegong ka lebaka la go timelelwa ke tatagwe. Mofsa yo o leka ka mo a ka kgonago go hwetša tatagwe yo a tšhabetšego lapa labo. Go lemogilwe gore kgetho ya thaetlele ya padi ye, e thuša go godiša moko wa ditaba. Thaetlele, e lego *Tsietsi*, e loma mmadi (mofsa) tsebe gore ditaba di lebane le masetlapelo ao a amago mofsa yo tatagwe a tsenego bjangbotala ka lebaka la go tšhaba maikarabelo.

Diteng tša kanegelo ye di tloga di lebane le bafsa. Ka lebaka leo di kgotsofatša kokwane ye bohlokwa ya kanegelo ya bafsa, e lego go re ditaba tša yona di se be ka godimo ga megopolo ya bana. Ka lebaka leo mongwalelo o tšweletša maikutlo le khuduego tša maleba – di lebane le bafsa. Tiragalo ye e nyakilego go hlapela kanegelo ye, ke ya mosadi yo go thwego ke moloji, gomme o swanetšwe go tšhungwa ka mollo.

Ge kanegelo ye e hlokomedišišwa, go lemogwa gore e theilwe godimo ga poledišano. Ka yona mongwadi o kgonne go utolla maikutlo a *Tsietsi* le *Kholo*: mathata a bona leetong le bophelo bja malapa a gabobona. Ka yona poledišano e tšweletša phapantšho mo go fapanywago tatago *Tsietsi* le tatago *Kholo*. Yona tirišo yeo ya phapantšho e hlola maatlakgogedi le go godiša moko wa ditaba.

Go na le ditaba tše pedi tše bohlokwa tše di tšwelelago mo kanegelong. Tšona ke tlaišo ya bana le tlaišo ya basadi. Molaotheo wa naga ya Afrika-Borwa, o thulana le tlaišo yeo ya bana le basadi. Seo se makatšago ke mokgwa wa tharollo ya bothata bjoo. Mongwadi ga a diriše molaotheo woo go rarolla bothata bjoo, eupša o fa *Tsietsi* maikarabelo a go bo rarolla. Tiragalo ye ke thuto go bafsa. Ka yona mongwadi o re bafsa ga ba a swanela go tsenatsena diphapano tša batswadi ba bona. Le ge tatago *Tsietsi* a tsene bjangbotala, o sa tšewa bjalo ka motswadi; ke morwagwe. Ke

ka lebaka leo a tšwago lesolo la go yo mo tsoma bjalo ka phoofolo, a bušwa ka lapeng. Ka lebaka leo kanegelo ye e bohlokwa kgodišong ya bafsa.

Poeletšo ke thekniki ye bohlokwa ye e dirišitšwego kanegelong ye. Bohlokwa bjo bo bonala ge e utolla mehuta ye e fapanego ya maikutlo – go laetša bohloki, kgakanego, go hloka maikarabelo, botswadi bja nnete bja tatagoKholo. Ka go realo, go ka thwe, poeletšo yeo, le yona e godiša moko wa ditaba.

Ka kakaretšo go ka thwe kanegelo ye e hlamegile. Bofokodi bja yona ke tlhokego ya diswantšho.

8.7 KGAOLO YA BOSELELA

Kgaolo ya boselela e lebane le kanegelo ya bana ba bagolwane. Go hlokomešišitšwe dikanegelo tša *Rena Magomotša* ya Bopape le *Tladi wa Dikgati* ya Phatudi. Kanegelo ya *Tladi wa Dikgati* e kgethilwe fela ka ge e hlolela babadi kgakanego ya gore ke kanegelo ya bafsa goba aowa. Ka lebaka leo ga se ya tsinkelwa go tsenelela; e dio okolwa ka godimo.

Ditaba tše go bolelwago ka tšona pading ya *Rena Magomotša* di tletše dipapadi. Tše dingwe tša tšona di theilwe godimo ga saekholotši. Di bolela ka sehlopha sa bafsa seo se itirilego sehlakahlaka; ga se na kamano le setšhaba ka kakaretšo. Di hlohleletša karogano gare ga batho. Le ge e le tša bafsa, bontši ga di na mohola bophelong bja bona.

Setlabelo se se dirišitšwego kgafetšakgafetša mo kanegelong ye ke poeletšo. Tirišo yeo ga e gatelele ditaba fela. Mohola wa yona ke go tšweletša mehuta ye e fapafapanego ya khuduego, bjalo ka pefelo, kgakanego le lethabo.

Taba ye go ka thwego ke ye bohlokwa kanegelong ye, ke phetogo ya sehlopha seo sa bašemane. Mongwadi o dirišitše monna yo a bitšwago Lenangana go fetola

bophelo bja bana le bafsa ba bangwe ka kakaretšo. Ka go realo go ka thwe ka kanegelo ye mongwadi o gatelela phetogo ya moanegwa.

Puku ye ga se kanegelo ya bafsa ya mmakgonthe. Lebaka ke go re peakanyo ya ditaba e hlakhlakane, ditaba di hlohleletša karogano gare ga batho le go hloka tlhompho le gore ditiragalo ga se tša fahlelwa ka diswantšho. Go ka thwe e sekametše kanegelong ya batho ba bagolo.

Padi ya *Tladi wa Dikgati* yona e lebane le merero ya setšo. Nepo ya mongwadi ke go bontšha gore ditumelo tša setšo ga di tshelwe. Khuduego ya ditaba tšeo e ka godimo ga tlhaologanyo ya bafsa. Ke ka lebaka leo go thwego padi ye ga se kanegelo ya bafsa.

8.8 KGAOLO YA BOŠUPA

Kgaolo ya bošupa e lebane le papetšo. Go bapeditšwe dikanegelo tša bafsa: ba bannyane le ba bagolwane. Go latetšwe lenaneo le le latelago:

- Papetšo ya dikanegelo tša bana ba bafsa: *Peolane e etela mašakeng a diphoofole* le 'Noga ya go šaya tebogo'.
- Papetšo ya dikanegelo tša bana ba bagolwane: *Tsietsi le Rena Magomotša*.
- Papetšo ya dikanegelo tša bana ba bannyane le bana ba bagolwane.

Ge go bapetšwa kanegelo ya bana ba bannyane le ya ba bagolwane go lemogilwe gore ya bana ba bagolwane e na le ditaba tše dintši ka kudu. Eke ke kanegelo ya batho ba bagolo. Se se thulana le kgopolo ya go re kanegelo ya bafsa ga e na ditaba tše dintši. Ke ka lebaka leo dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofole* le 'Noga ya go šaya tebogo' di ka se lapišego bafsa go bala.

Ka lehlakoreng le lengwe bafsa ba ka ipshina ka kudu ka dikanegelo tša *Tsietsi le Rena Magomotša* ka gore baanegwa e le bafsa ba go lekana le bona. Maitshwaro

a bona a swana le a bona – go utswa, go ithuta go tsuba, dintwa, bjalobjalo. Ge go tsinkelwa dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le ‘Noga ya go šaya tebogo’ go lemogwa gore ga di bolele ka bafsa. Tšona di lebane le bophelo ka kakaretšo.

Diteng tša dikanegelo tša *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* le ‘Noga ya go šaya tebogo’ di nyakile go swana ka ge di lebane le phedišano. Phapano e bonala mohuteng wa phedišano yeo. Kanegelo ya ‘Noga ya go šaya tebogo’ ke mohlala wo mobotse wa batho ba go hloka tebogo. Ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* e emetše batho ba kwelobohloko le tirišano. *Rena Magomotša* ke kanegelo ya bana ba lenyatšo, ba dintwa le ba go seleka. *Tsietsi* e fapana le tšona ka moka ka lebaka la go re ga e bolele ka phedišano. E laodiša ditaba tša mošemane yo a lego kgakanegong ka lebaka la go timelelwa ke motswadi.

Tirišo ya thekniki ke setlabelo se bohlokwa seo se kgokaganyago dikanegelo tšeo ka moka go rarolla bothata bjo bo itšego. Kanegelong ya *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo* mobu o dirišwa go lokolla leebarope; mo go ya ‘Noga ya go šaya tebogo’, phukubje ke thekniki ya go fediša thulano gare ga noga yeo le monna. Kanegelong ya *Rena Magomotša* Lenangana o dirišwa go fetola bophelo bja bafsa bao ba bego ba ikgapa ba ikgoroša; mola mo kanegelong ya *Tsietsi* gona mongwadi o diriša Mankape go utolla mo tatago Tsietsi a bego a iphihlile gona.

Dikanegelo tše ka moka di bohlokwa kgodišong ya bafsa ka lebaka la go re:

- Di ruta bafsa go leboga modirong wo mobotse wo ba o diretšwego.
- Di ba hlohleletša go ba le tirišano le kwelobohloko.
- Di ba hlohleletša go ba le boikarabelo.
- Di ba hlohleletša go fetoga mekgweng ye e sa lokago.

8.9 TEMA YA M. J. MADIBA DINGWALONG TŠA BAFSA

Mmadi yo a ratago go kwešiša tema ye e kgathwago ke Madiba dikanagelong tša bafsa, o tlamegile go tseba bophelo bja gagwe. Madiba e bile morutiši, hlogo ya dikolo le mohlahlobi wa dikolo megwagangwaga. Go tlalaletša moo, e be e le Mokriste wa tumelo ya go kgereša dithaba. Borutiši bja gagwe bo be bo itsepeletše dihlopheng tše tharo tša bana, (a) bana ba banyenyane (b) ba bagolwane le (c) ba bagolo; ke go re, ba ba ithutelago borutiši. Mošomo wo o bile le khuetšo ye maatla ge a hlama dikanagelo tša gagwe. Ka lebaka leo dikanagelo tša gagwe di akaretša bafsa ba go fapafapana go ya ka mengwaga. Gare ga dingwalo tša bafsa tše Madiba a di ngwadilego go akaretšwa tše di latelago:

Mahlontebe A (x)

Mahlontebe B (x)

Mahlontebe 1 (x)

Mahlontebe II (x)

Mahlontebe III (x)

Mahlontebe IV (x)

Mahlontebe V (x)

Mahlontebe VI (x)

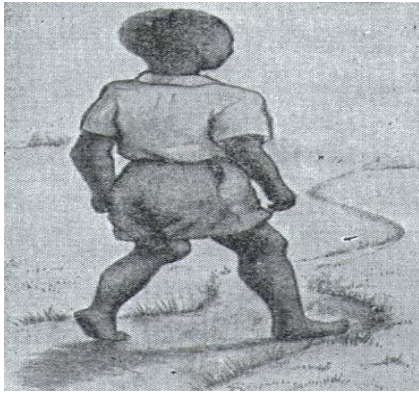
Mošomo wa morutiši wa bana ba bannyane ke go ruta ngwana (a) go bolela medumo (b) le (c) go o ngwala. Ye e tloga e le thaba ya modiro. Bohlokwa bja Madiba bo ipontšha gona moo. Dingwalong tša gagwe tša mathomo o katana le bothata bjoo. Taba ye e tloga e le bohlokwa ka gore modumo ke motheo wa lentšu. Pukung ya Mahlontebe A (x), Madiba o atlegile go phethagatša modiro woo. Go tlo tšewa mohlala ka go diriša modumo wa **O**.

Modumo o kwagatšwa ka go o dira. Modumo wo o tswala lentšu la **Yo**. Lentšu leo le dirišwa go hlama lefoko. Diswantšho tše di latelago di tiiša magato ao:

KGATO YA PELE (letl 4)

Kwagatšo ya modumo wa **O**

KGATO YA BOBEDI (letl. 6)

Go bopa lentšu la **Yo**

KGATO YA BORARO [letl. 6]

Tlhamo ya lefoko **Yo o a wa**

Mehlala ye e bontšha gore mokgwa wo mokaone go fihlelela bana ba bannyane ke **wa go ithuta ka go dira**. Ke ka lebaka leo Mojapelo [1978:11] a rego:

Diswantšho di bohlokwa ka gore di thuša mongwadi go kgonthišiša gore bana ba banyenyane ba kwešiša ka pela le gona ka kgahlego.

Se se kgahlišago ka Madiba ke gore diswantšho tšeo di dirišwago di a bolela; ga a kgahlwe ke go no di tšweletša ntle le lebaka.

Tebanyo ye bohlokwa ya Madiba ka dikanego tša gagwe, ke go sekamolla bophelo bja bana, e sa le ba bannyane. Ka go realo o phethagatša polelo ye e rego mohlare o obja o sa le wo monanana... Ke ka lebaka leo dikanegelo tša gagwe di nago le thuto go tloga bjaneng:

- Ka tšona o kgala mona/tseba:

Mohlala, kanegelo ya 'Mašilo le Mašilwane' (*Mahlontebe II*).

- O kgala bošaedi, 'Tšhwene le Nkwe' (*Mohlontebe II*).

- O thulano le batho ba go hloka tebogo:

Mohala, 'Noga ya go šaya tebogo' (*Mahlontebe III*).

- O lwa le lehloyo: 'Josefa' (*Mohlontebe III*).

- Dikanegelo tša gagwe di gatelela setho baneng:

Mohlala, 'Mekgwa ya setho' (*Mahlontebe IV*).

- Di ruta tlhago le go e hlokomela:

Mehlala, 'Naka e tšhumile' le 'Kgogolego ya mobu' (*Mahlontebe III*).

- Bana ba lemošwa gore motho ke go šoma:

Mohlala, 'Bobodu ga bo na moputso' le 'Mpompala' (*Mahlontebe IV*).

- Di tswalanya bana le tlabologo:

Mohlala, 'Setimela' le 'Sefofane' (*Mohlontebe III*); 'Polokwane', 'Tshwane' le 'Metlele ya mokgowa' (*Mahlontebe V*).

- Di godiša tsebo ya histori baneng:

Mohlala, 'Cecil John Rhodes', 'Barwana', 'Dr. James K. Aggrey' le 'Bathobaso ba Afrika-Borwa' (*Mohlontebe VI*).

- Di kgala bojato:

Mohlala Nkhihiri, 'Lewela la ga Mosehla' (*Mohlontebe V*).

- Di kgokaganya bana le setšo:

Mohlala, 'Madišong', 'Temo' le 'Bodumedi bja bogologolo' (*Mohlontebe V*).

- Di ruta bana mehuta ya dipapadi:

Mohlala, 'Mokato wa dikgomo' (*Mohlontebe III*).

Ntlha ye bohlokwa ka dikanego tša Madiba ke gore di ruta bafsa go se be le kgethologanyo go ya ka merafe. Di ba ruta tlhompho le lerato bathong go sa lebelelwe gore yo ke morafe ofe. Taba ye e bonala kanegelong ya 'Lekgowa le phološa bana ba Basotho' (*Mohlontebe IV*). Ba be ba kgakgetšwe ka nokeng yeo e bego e befetšwe. Lešaba le be le lebeletše, go se seo le ka se dirago. Monna wa Lekgowa a ithaopa go ba phološa le ge e be e le go itsenya mpeng ya lehu. Ke ka lebaka leo Madiba a rego:

Bonatla bjo bobjalo bo a hlokega gare ga rena, gagolo ge bo direlwa yo e sego wa morafe wa geno (letl.52).

Mehlala ye e adilwego ka mo godimo e tiiša gore Madiba o laodiša ditiragalo tše di diragalago bophelong bja batho. Go ka thwe ditiragalo tše di na le bophelo. Se ke mphufutšo wa boitemogelo bja mengwagangwaga ge e le mofahloši.

Kanegelo e tanya mogopolo wa mmadi (mofsa) ge e e na le maatlakgogedi Groenewald (1993:16) o hlaloša maatlakgogedi gore ke:

Phišegelo ye e gapeletšago mmadi gore a tšwele pele ka go bala, ka gobane a nyaka go tseba molaetša wa mongwadi.

Kgetho ya ditaba le mokgwa wa go di anega, ke tšona tšeo di hlolago le go godiša maatlagogedi dikanegelong tša Madiba. O na le mpho ya go laodiša ditaba. Ke moanegi wa mmakgonthe. Mohlala ke wa bojato bja Nkhihiri:

Nkhihiri ge a thoma go ja bogobe bo welwa ke lešole ka godimo. Dinama tšeo o tlo hwetša a putetša, a katela ka ganong le go sohla a sa sohle. O tla ba wa re di tlo mo kgama. Ge o eja naye a ka go hlweša le tlala ge o sa lemoge. Pholo ye kgolo ya fetša go ja, le go laela ga e sa laela. E tlo tšama e latswa diatla le tsela, gomme e sepediša gore motseng wo o latelago e tlo hwetša go sa lewa. Ge e hwetša go lewa e tlo ja tše e kego ke matšatši le bogobe a sa bo bona. (*Mohlontebe IV*, (x):66-67).

Mokgwa wo wa go anega, kudu o tswakwa ka tshegišo, o ka kgahla bafsa, ba phegelela go balela pele. Mabapi le ntlha ye Senyatsi (1990:4) o re, 'Bao ba mo tsebago ba re ka tlhago Madiba ke motho wa metlae le tshegišo. Ge o dutše le yena, o hwa ka disego gore o be o nyake go thathapa dithapa'.

Madiba o bohlokwa dikanegelong tša Sepedi. Ge go hlongwa sefoka sa dingwalo tša bafsa, go ile gwa akanywa leina la Madiba go reelwa sefoka seo. Mabaka a go thekga kgetho ye e bile a a latelago:

- Madiba ke pulamadibogo dikanegelong tša bafsa.
- Dikanegelo tša gagwe di akaretša maemo a bafsa ka moka.
- Ke yena yo a ngwadilego ka kudu ka ga dikanegelo tša bafsa.
- O bile le khuetšo ye maatla bangwading ba bangwe, ba go swana le Ngaka Schwellnus, yo kanegelo ya gagwe ya *Padišo*, e hlamilwego go ya ka peakanyo ya go swana le ya Madiba, go tloga mphantong wa A go fihla go wa boselela.

8.10 DIKOKWANE TŠE BOHLOKWA TŠA KANEGELO YA BAFSA

Mongwadi wa kanegelo ya bafsa o swanetše go ba le boitemogelo bjo bo phatlaletšego le bokgoni bjo bo lebanego go ngwalela bafsa bao. Kgetho ya mantšu le go a beakanya ke ye bohlokwa kudu go tšweletša sengwalo se se phethagetšego sa bafsa. Dikanegelo tša bafsa di swanetše go laetša dikokwane tse:

- Sengwalo e be se se kopana ka polelo ye bofelo/bonolo.
- Polelo e se be ye ntši boati e be diswantšho.
- Diswantšho e be tše kgolo tša go ba le mebala ya go taga go Tanya šedi ya mmadi wa mofsa.
- Di swantšhe bophelo (nepiše) bja mofsa le go mo lemoša go široga mathata a bophelo.
- Go be le maatlakgogedi gore bafsa ba rate go di bala.
- Khuduego le maikutlo a dikanegelo tšeo a lebane le bana e sego mahu le dipolayano.

9. METHOPO

9.1 MATSENO

Methopo ya lengwalophatišišo le, e arogantšwe ka dikarolo tše tharo, e lego (a) dipuku tša mothopo, (b) dipuku tša teori tše di tsopotšwego, le (c) dipuku tša teori tše di sego tša tsopolwa.

9.1.1 Dipuku tša mothopo

1. Bopape, H.D.N. 1987. *Rena Magomotša*. Pretoria: De Jager- HAUM.
2. Bopape, H.D.N. 1995. *Tsietsi*. Pietermaritzburg: Actual Press (Pty) Ltd Interpak Books.
3. Difela tša Kereke. 2000. Polokwane: E.L.C.T. Book Depot.
4. Madiba, M.J. 1970. *Mahlontebe II. Dipadi tša Sesotho (sa Leboa). Sediba sa thuto*. Pretoria: Velra-huis.
4. Phatudi, C.N. 1958. *Tladi wa Dikgati*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
5. Ramaila, H.S.H. 1969. *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Pretoria: Non-European Library Service. State Library.
6. Schwellnus P.E. 1931. *Padišo1 Sesotho sa Leboa*. Pretoria: Minerva Printing Works.

9.1.2 Dipuku tša teori tše di tsopotšwego

1. Abrams, M.H. 1981. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Cornell University.
2. Abrams, M.H. 1985. *A Glossary of Literary Terms*. Ford Worth: Harcourt Brace Colledge.
3. Abrams, M.H. 1988. *A Glossary of literary terms*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

4. Abrams, M.H. 1993. *A Glossary of Literary Terms*. Fordworth Colledge: Harcourt Brace Jovanovich Colledge.
5. Abuthnot, M.H., & Sutherland, Z. 1947. *Children's Book*. Glenview: Scott, Foresman & Company.
6. Adams, G. 1986. The first Children's Literature. The case for summer. *Children's Literature*, 14:1-30.
7. Altenberend, L & Lewis, L. 1966. *A handbook for the study of poetry*. New York: Macmillian.
8. Andrzejewski, B.W. & Pilaszewicz, S. 1985. *Literature in African Languages theoretical issues and sample surveys*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Arbuthnot, M.H. & Sutherland, Z. 1986. *Children and books* 7th ed. Glenview, Ill: Scott, Foresoman.
10. Bacchilega, C. 1997. *Postmodern Fairy Tales Gender and narrative Strategies*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
11. Baterson, F.W. 1950. *English Poetry: A critical Introduction*. London: Longman.
12. Bator, R. 1983. *Signposts to criticism of children's literature*. Chicago: America Library Association.
13. Beach, J.W. 1925. *The Twentieth Century Novel*. New York: Applenton Century-Crofts.
14. Beckson, K. & Ganz, A. 1989. *Literary terms: A dictionary*. New York: Farrar Straus and Giroux.
15. *Beibele ya mangwalo a makgwehwa*. 1951. *Lekgotla la Bibehe la Afrika-Borwa*. Cape Town: Roggebaai.
16. Bingham, J.M. & Scholt. G. 1983. *Fifteen Centuries of Children's literature: An Annotated Chronology of British and American Works in Historical Context*. London: Westport (Conn): Greenwood Press.
17. Boerop, L.J. & Ngoepe, J.D.N. 1946a. *Doeya o ya kgolegong*. Pretoria: Van Schaik.

18. Boerop, L.J. & Ngoepe, J.D.N. 1946b. *Mafutha o ya sekolong*. Pretoria: Van Schaik.
19. Bottigheimer, R.B. 1986. ed. *Fairy Tales and Society Illusion, Allusion and Paradigm*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
20. Boulton, M. 1960. *The anatomy of Prose*. London: Routledge and Kegan Paul.
21. Brann, J.L. 1992. *The Nature and Function of Fantasy in Children's literature and the implications for book selection in libraries*. Pietermaritzburg: University of Natal.
22. Brenner, A. & Raddy, Y.T. 1990. *On humour and the comic in the Hebrew Bible*. Sheffield: The Almond Press.
23. Briggs, K.M. 1970. *A dictionary of British Folk-Tales in the English Language: Incorporating the F.J. Norton Collection*: London: Routledge and Kegan Paul.
24. Britton, J. 1977. *The third area where we are more than ourselves: The role of fantasy and nature of reader's satisfaction, response to literature, in Meek, M, Warlow, A and Barton, G, (eds.)*. London: Bodley Head.
25. Brower, R.A. 1970. *Forms and lyric. Selected papers from the English Institute*. New York and London: Columbia University Press.
26. Burton, D.L. 1966. 'The role of the junior novel: The teacher's stake', *Ideas for Teaching English: Grade 7-8-9*. pp: 231-35. By the National Council of Teachers of English. Chicago: American Librabry Association.
27. Buttler, C. 2006. *Teaching children's fiction*. London: Palgrave Macmillian.
28. Buys, B. & Scheffler, B. 1992. *Nightsongs. Poetry Anthology*. Cape Town: Maskew Miller Longman (Pty) Ltd.
29. Canonici, N. 1987. *The Inganekwake Tradition* (two booklets). Durban: University of Natal Press.
30. Carlsen, G.R. 1980. *Books and the Teenage Reader. A Guide for Teachers, Librarians and Parents*. New York: Harper & Row.
31. Carpenter, H. & Pitcher, M. 1984. *Oxford Companion to Children's Literature*. London: Oxford University Press.
32. Cavanaugh, W.C. 1974. *Introduction to Poetry*. Dubuque, Iowa: De-Pauw University of Michigan. Brown Company Publishers.

33. Celine, L.F. 1974. *Romans.11*. Parys: Gallimard.
34. Chambers, A. 1985. *Book talk*. London: Bodley Head.
35. Chiari, J. 1960. *Realism and imagination*. London: Barrie and Rockliff, cop.
36. Chiaro, D. 1992. *The language of jokes: Analysing verbal play*. New York: Routledge.
37. Chukovsky, K. 1968. *From two to five*. R. er. ed. Berkeley. California: University of California Press.
38. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946a. *Babu, Bere*. Pretoria: Van Schaik.
39. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946b. *Congolene Nazambali*. Pretoria: Van Schaik.
40. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946c. *Joseph Moratiwa wa bana*. Pretoria: Van Schaik.
41. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1956d. *Josie le Satano*. Pretoria: Van Schaik.
42. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946e. *Kgoši Tau*. Pretoria: Van Schaik.
43. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946f. *Mierie, Moswe*. Pretoria: Van Schaik.
44. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946g. *Mokgalabje Córdor*. Pretoria: Van Schaik.
45. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946h. *Seoka, Ramolala-Motelele*. Pretoria: Van Schaik.
46. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946i. *Sigapo, Kubu*. Pretoria: Van Schaik.
47. Cillié, H. & Ngoepe, J.D.N. 1946j. *Taba ya Benga*. Pretoria: Van Schaik.
48. Cillié, H. & Rakoma, J.R.D. 1946k. *Kubiek, Kwena ya meetse*. Pretoria: Van Schaik.
49. Cohen, B.B. 1973. *Writing about Literature*. Glenview. Illinois and London: Scott Foresman.
50. Cook, J. 2004. *Poetry in Theory an anthology, 1900-2000*. Oxford and Malden: Blackwell Publishers Ltd.
51. Cope, A.T. 1968. *Literacy and Oral Tradition: Zulu Evidence*, Oxford: Claredon.
52. Cope, A.T. 1968. *Izibongo: Zulu Praise Poetry*, Oxford: Claredon.
53. Cuddon, J.A. 1980. *A dictionary of Literary terms*. Ontario: Penguin Books.
54. Cuddon, J.A. 1998. *A Dictionary of Literary Terms and literary theory*. Cambridge: Blackwell.

55. Culler, J. 1972. *Structuralism Poetics: Structuralism, Linguistics and the study of Literature*. Ithaca: Cornell University Press.
56. Culler, J. 1995. *Literacy Theory, a very short introduction*. J. Hill, S. Miller. Irvine: University of California.
57. Da, Silva 1991. *Elsevies' International Dictionary of Literature and Grammar*. Amsterdam: Elsevies Publishers.
58. Davies, S. 1992. *Reading Roundabout Children's Literature*. Pietermaritzburg: Shutter and Shooter (Pty) Ltd.
59. Day, M.S. 1984. *The many meanings of Myth*. Lanham: University Press of America.
60. De Toit, C.M. 2001. *The Recreational Reading Habits of adolescent Reader: A case study*. M.A. Pretoria: University of Pretoria.
61. Dietrich, R.F. 1975. *The art of Fiction*. New York: Holt, Reinehart and Winston, Inc.
62. Donelson, K.L & Nilson, A.P. 1989. *Literature for Today's Young Adults*. Glenview, Ill: Scott, Foresman and company.
63. Eaton, A.B.S. & Morapedi, M. 1994. *Poetry Spectrum: An Anthology of poems from Africa and elsewhere*. Kenwyn: Juta & Co.
64. Egoff, S. 1973. *'If That Don't Do No Good, That Won't Do No Harm': The uses and dangers of mediocrity in children's reading*. New York: R. R. Bowker.
65. Egoff, S.A. 1980. *'The problem Novel' In only Connect: Reading on Children's Literature*. Toronto: Oxford University.
66. Egoff, S.A. 1984. *Thursday's child: trends and patterns in contemporary children's literature*. Chicago: American Library Association.
67. Egoff, S.A. 1992. *Canadian Children's Books 1799-1939 in the Special Collections and University Archives Division*. Canada: University of British Columbia Library.
68. Fenner, P. 1957. *The Proof of the Pudding. What Children Read*. Toronto: Fourth Impression Green and company.
69. Fisher, M. 1961. *Intent upon Reading*, London: Brockhampton Press.

70. Forster, E.M. 1927. *Aspects of the novel*. London: Edward Arnold.
71. Foucault, J. 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews and other writings, 1972-1977*, London: Harvester wheat sheaf.
72. Fowler, R.A. 1987. *A Dictionary of Modern Critical Terms*. London and New York: Routledge and Kegan Paul.
73. Fox, M. 1993. Men who weep, boys who dance, the gender agenda between the lines in children's literature. *Language Arts*, 70(2):84-88.
74. Freud, S. 1960. *Jokes and their relationship to the unconscious*. London: Routledge and Kegan Paul.
75. Garcia, E.C. & Patrick, W.R. 1962. *Realism and Romanticism in Fiction an Approach to the Novel*. Chicago: Auburn University. Scott, Foresman and company.
76. Gayley, C.M. & Kurtz 1920. *Methods and Materials of Literacy Criticism*. Lyric, Epic, and Allied Forms of Poetry. Boston: University of California.
77. Genette, G 1980. *A Dictionary of Literary Terms*. Hong Kong: York Press.
78. Gerdes, L.C. & Moore, C. Ochse, R. van Ede, D. 1988. *The developing adult (second edition)*. Durban: Butterworth Publishers (Pty) Ltd.
79. Gioia, D. & Kennedy, X.J. 2002. *Literature: An introduction to Fiction, Poetry and Drama*. New York: Longman.
80. Grace, J. 1965. *Response to literature*. New York: Fordham University. McGraw – Hill book Company.
81. Granite, H.R. (in Baton 1983). 'Signposts to criticism of children's literature'. Chicago: American Library Association.
82. Gray, M. 1989. *A Dictionary of Literary Terms*. New York: Longman.
83. Gray, M. 1984. *A dictionary of literary terms Essex*. New York: Longman.
84. Greyvenstein, L.A. 1996. Women: the secondary species in education? *South African Journal of Education*, 16(2):75-80.
85. Grobler, G.M.M, Kotsane, S.J, Makopo, S.A, Mamabolo, A.M, Moganedi, A.B, Makoko, M.S, Mothiba, D.M & Phala, N.I. 1989. *Mahube a Sesotho sa Leboa*, Mphato wa 7. Johannesburg: Varia Books.
86. Groenewald, P.S. 1991. Dingwalo B.A. (Honase). Sesotho sa Leboa.

Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

87. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
88. Groenewald, P.S. 1995. *Thutadingwalo ya Sesotho sa Leboa 4*. Pretoria: Via Afrika.
89. Grove, A.P. 1957. *Beskouings oor Poesie*. Pretoria: J.L. van Schaik.
90. Guldimann, C. 1997. *Bessie Head: Re-writing the Romance: Journalism, Fiction (and Gender)*, M.A Dissertation. Cape Town: University of Cape Town.
91. Guma, S.M 1967. *The form, content ant technique of traditional literature in Northern Sotho*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
92. Haines H.E. 1963. *What's in a novel?* New York and London: Columbia University Press.
93. Halperin, J. 1974. *The theory of the Novel. New Essays*. New York: Oxford University Press.
94. Hardy, B. 1977. *The Advantage of Lyric Essay on feeling in poetry*. London: The Athlone Press.
95. Hawthorn, J. 1985. *Studying the Novel*. London: Hodder Arnold.
96. Heese, M. & Lawton, R. 1988. *The new Owl critics. An introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
97. Henderson, D.E. 1995. *Passion made Public Elizabethan Lyric, Gender and Performance*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
98. Herbert, 1928: *English Prose Style*. New York: Henry Holt.
99. Hegel G.W.F. 1920. *The Philosophy of fine Art*, trans. F.P.B. Osmaston, 4 vols. London: G. Bell and Sons.
100. Hight, G. 1960. *The Powers of Poetry*. New York: Oxford University Press.
101. Hildick, W. 1970. *Children and Fiction. A critical study depth of the artistic and psychological factors involved in writing fiction for and about children*. London: Evans Brothers Limited.
102. Hill, D.J. 1988. *Humor in the Classroom*. Illinois, Springfield: Charles C. Thomas Publishers.
103. Hill, M & Sutherland, Z. 1972. *Children and book*. London: Scott Foresman and

- company.
104. Hollindale, P. 1992. Ideology and the children's book. In Hunt, P. (ed.).
 105. Holman, G.H. 1936. *A Handbook of Literature*. New York: The Bobbs-Merill Company. Inc.
 106. Holman, C.H. 1972. *A Handbook to Literature*. United States of America: Merrill Company.
 107. Huck C.S & Kuhn, D.Y. 1968. *Children's Literature in the Elementary school*. Second Edition. United States of America: University of Houston. Holt, Rinehart and Winston, Inc.
 108. Huck, C.S. Hepler, S. & Hickman, J. 1989. *Children's literature in the elementary school*. New York: Narcout Brace College Publisher.
 109. Hunt, P. & Lenz, M. 2001. *Alternative Worlds in Fantasy Fiction*. London: Continuum.
 110. Hunt, P. 1990. *Children's Literature*. New York and London: Routledge.
 111. Hunt, P. 1991. *Criticism, Theory and Children's Literature*. Oxford: Blackwell.
 112. Hunt, P. 1994. *An introduction to children's literature*. New York: Oxford University Press.
 113. Hunt, P. 1995. *Children's Literature*. An illustrated History. Oxford: Oxford University Press.
 114. Hunt, P. 2007. *Understanding Children's Literature*. London and New York: Routledge.
 115. Husen, T. & Postlethwaite, N.T. 1994. *The International Encyclopedia of Education*. Second Edition. Oxford: Pergamon.
 116. Irwin, W.R. 1976. *The Game of the Impossible: A Rhetoric Fantasy*. Urbana: University of Illinois Press.
 117. Jafra, D.N. 1978. A survey of Xhosa Drama. Unpublished M.A. Dissertation. Durban: University of Zululand.
 118. Jason, H. 1977. *Ethnopoetry, Form, Content, Function*. Bonn: Linguistica Biblica.
 119. Jefferson, A. & Robey, D. 1993. *Modern literary theory. A comparative introduction*. London: B-T Batsford, Ltd.

120. Jones, P. 1999. *Modern Literary Theory. A Comparative Connecting Young Adults and Libraries*. Second Edition. New York: Neal Schuman Publishers, Inc.
121. Jump, J.D. 1969-1976. *The Critical Ediom*. London and New York: Methuen and company in Association with Methuen, Inc.
122. Kavanaugh, K. 2006. *South African Concise Oxford dictionary*. Oxford: University Press.
123. Kekana, M.I. 2000. Moelelwa. Padinyana ya boitshwaro. M.A. Thesese. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
124. Kerkhoff, E.L. 1962. *Kleine deutsche Stilistik*. Bern: Francke Verlag.
125. Keuris, M., van der Merver, A.P., Serudu, M.S. 1997. *Drama: Northern Sotho*: 1st ed. Pretoria: Van Schaik.
126. Kgatla, P.M. 1988. E.K.K. Matlala. Mongwadi wa Tšhukudu. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
127. Kgatla, P.M., Motimele A.M, & Sekele, B.S. 1988. *Sediba sa thuto, Sepedi Padišo* Mphato 1. Pietermaritzburg: Shutter & Shooter.
128. Kgatla, P.M. 2000. Kgolo, tšwelopele le katlego ya kanegelokopana ya Sepedi (1951- 1999). D. Litt. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
129. Kgatla, P.M, Ledwaba, M.M, & Ramusi, M.N. 2007. *Polelo ya ka*. Johannesburg: Henemann (Pty) Ltd.
130. Kgatla, P.M. 2007. Pego ye e beakantšhitšwego go hlahla barutiši, *Unpublished Paper*.
131. Kgobe, D.M. 1992. *Tebu ya Legapu*. Mabopane: L.Z. Sikwane Publishers.
132. Kirby-Smith, H.T. 1999. *The Celestial Twins Poetry and music through the ages*. Amherst: University of Massachusetts Press.
133. Klein *Comprehensive Etymological Dictionary of English language*. 1971. Oxford: Elsevier Scientific Publishing Company.
134. Knight, C.A. 2004. *The literature of satire*. Cambridge: Cambridge University Press.
135. Knight, D. 1967. *World to come*. New York: Harper and Row.
136. Knowles, M. & Malmkjaer, K. 1996. *Language and Control in Children's*

- literature*. London: Routledge.
137. Kohn, M.H. 1992. *Witches, Ogres, and the Devil's daughter Encounters with evil in Fairy tales*. Boston and London: Shambhala.
138. Korg, I. 1959. *An Introduction to Poetry*. New York: University of Washington.
139. Kortenhuis, C.M. & Demarest, J. 1993. Gender role stereotyping in children's literature: an update. *Sex Roles*, 28(3/4): 219-232.
140. Kreuzer, J.R. 1995. *Elements of poetry*. Toronto: The Macmillan Company.
141. Kujoth, J.S. 1970: 409. *Reading Interest of children and young adults*. Metuchen: The Scarecrow Press.
142. Langer, K.S.K. 1953. *Feeling and forms*. New York: Scribner.
143. Lazarus, A. & Smith, H.W. 1971. *A Glossary of Literature and Composition*. Illinois: Urbana University Press.
144. Lazarus, A. & Smith, H.W. 1983. *A Glossary of Literature and Comparison*. Illinois: Urban.
145. Lebaka, K.J. 2006. Kanegelorato ya Sepedi. D.Litt. Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
146. Ledwaba, M. 1944. *Tabana-tswee ya bana*. Pretoria: Van Schaik.
147. Leeson, R. 1985. *Reading and Writing: the past, present and future of fiction for the young*. London: Collins.
148. Lenake, J.M. 1983. *The poetry of K.E. Ntsane*. Pretoria: J.L. van Schaik.
149. Lennard, J. 2005. *The Poetry Handbook Second Edition. A Guide to Reading Poetry Handbook for Pleasure and Practical criticism*. Oxford: Oxford University Press.
150. Lenz, M. & Manhood, R.M. 1980. *Young Adult Literature. Background and Criticism*. Library of Congress Cataloguing in Publication Data. Chicago: American Library Association.
151. Lerer, S. 2008. *Children's Literature. A Reader's History from Aesop to Harry Potter*. London: University of Chicago Press, Ltd.
152. Lesnik-Oberstein 1994. *Children's Literature: Criticism and the Fictional Child*. Oxford: Clarendon Press.
153. Lewis, C.S. 1982. *Of this and other worlds*. London: Collins.

154. Lickteig, M.J. 1975. *Introduction to Children's Literature*. New York: University of Nebraska at Omaha. Bell and Howell Company.
155. Lotman, M. 1968. *Lektsii po Strukturalnoi Poetike*. Providence: Brown University Press.
156. Louwrens, L.J. 1991. *Aspect of Northern Sotho Grammar*. Pretoria: Via Afrika.
157. Louwrens, L.J. 1994. *Dictionary of Northern Sotho Grammatical Terms*. Pretoria: Via Afrika.
158. Lucas, F.L. 1974. *Style*. London: Casell and Company.
159. Lukens, R.J. 1995. *A Critical handbook of Children's Literature*. Oxford: Miami University, Ohio Harper Collins College Publishers.
160. Mabuya, L.T.L. & Khath, N.P. 1986. *Nokana ye e šutšago*. Pretoria: Errol Marx.
161. Madsen, J.M. & Wickersham, E.B. 1980. A look at young children's Realistic fiction. *The Reading Teacher*, 34: 273-79.
162. Magona, S. & Mhlophe, G. 2005. *Ke duma nkabe ke na le maphego*. Oxford : Oxford University Press.
163. Maila, R.A. 1997. Tshekaseko ya A mo swina Ngwanana' thakana. M.A. Thesis. Pretoria: University of Pretoria.
164. Makgopa, M.A. 1996. Sebopego sa theto. Honours' Students, Unpublished.
165. Malan, R. 2008. *POEMSCAPES. An anthology of poems*. Oxford: University Press.
166. Mamabolo, M.R. 1995. The development of Northern Sotho Poetry from 1950-1980, Unpublished MA Dissertation. Pretoria: Vista University.
167. Mamogobo, P. 1953. *Leduleputswa*. Johannesburg: Afrikanse Pers.
168. Mampuru, D.M. 1991. *Makhura' Lefehlo*. Pretoria: De Jager –HAUM.
169. Mampuru, D.M. 1991. *Senakangwedi 5*. Pretoria: Out of Afrika Publishers.
170. Marais, S.A. 1983. Die uitbeelding van die vader 'n opvoedkundige-leserkundige studie van 'n aantal Afrikaanse jeugboeke. M. Bibl. Dissertation. Johannesburg: Randse Afrikaanse Universiteit.
171. Maredi, H.P. 1987. *Aowa Wene...! Thaka ye tshese*. Pretoria: De Jager-Haum.
172. Marggraff, M.M. 1994. The Moral Story in Zulu (1930-1955). M.A. Thesis.

- Pretoria: University of Pretoria.
173. Marggraff, M.M. 1996. A study of style: D.B.Z Ntuli's Ucingo. Doctoral thesis, Pretoria: University of Pretoria.
174. Marshall, M.R. 1988. *An Introduction to the world of children's books*. Second Edition. Aldershot, UK: Gower Publishing Company Ltd.
175. Martin, R. 1995. *Writing Historical Fiction*. London: A&C Black.
176. Martino, A. 2010. *Reading Song Lyrics*. Australia: Univesitat Wien.
177. Maruma, M.W. 2012. Kgegeo dingwalong tša Sepedi. Doctoral Thesis: Pretoria: University of Pretoria.
178. Mashabela, P.N.D 1979. Themes and Expressions in Motsepe's poetry. M.A. Dissertations. Pietersburg: University of the North.
179. Mathibe, M.A. 2001. Papetšo ya direkto tša lehu le polokong. Ratlabala le Lentsoane. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
180. May, J.P. 1995. *Children's Literature and Critical Theory Reading and writing for understanding*. New York: Oxford University Press Inc.
181. Maybin, J. & Watson, N.J. 2009. *Children's literature. Classic Texts and Contemporary Trends*. Basingstoke: Palgrave Macmillian.
182. Mc Grills, R. 2000. *Voices of the Other Children's Literature and the Postcolonial Context*. New York: Garland Publishing, Inc. Taylor and Francis Group.
183. Mc Nelly, W.E. 1979, ed. *Survey of science fiction literature*, vol. 1. Englewood Cliffs, N.J: New York: Salem Press.
184. Meade, R.A. & Small, R.C, Jr. 1973. *Literature for Adolescent: Selection and use*. Columbus, Ohio: Merrill Publishing Co.
185. Milubi, N.A. 1983. The poetry of R.F Ratshitanga (A critical Evaluation of the poetry of protest). Unpublished Dissertation. Sovenga: University of the North.
186. Miner, E. 1990. *Comparative Poetics. An Intercultural Essay on Theories of Literature*. New Jersey: Princeton University Press.
187. Minns, H. 1991. *Language, literacy and gender*. London: Hodder & Stoughton.
188. Mlondo, A. 1987. An analytic Study of Sonet in Zulu. Unpublished M.A.

- Dissertation. Kwa Dlangezwa: University of Zululand
189. Mobley, J. 1983. *Signposts to criticism of children's literature*. Chicago: American Library Association.
190. Mohlala, M.J. 1994. Tshekaseko ya Di sa re šaletše monaganong. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
191. Mojalefa, M.J. 1994. Tshekaseko ya Sebilwane bjalo ka Thetokanegelo. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
192. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya Bobedi (B.A.) Sepedi 202. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
193. Mojalefa, M.J. 1996. Ntlhahle ya Boraro (B.A) Sepedi 303. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
194. Mojalefa, M.J. 1997. Ntlhahle ya Boraro (B.A) Sepedi 302. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
195. Mojalefa, M.J. 2000. The Beauty of Sepedi Oral Poetry. Unpublished. Pretoria: University of Pretoria.
196. Mojapelo, G.P. 1978. *Go ruta Sepedi*. Cape Town: Longman Penguin.
197. Moloto, E.S. 1970. *Growth and tendencies in Tswana Poetry*. Pretoria: UNISA.
198. Mooij, J.J.A. 1993. *Fictional Realities. The use of literary imagination*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
199. Mothapo, M.A. 1996. The pedagogic effect of youth literature on second language students. Unpublished Dissertation. Pretoria: University of Pretoria.
200. Mothiba, K.F. 2005. Ntšhutelele: Terama ya go se bapalege. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
201. Motloutsi, J.M. 2004. *Rutang Bana Ditaola*. Thohoyandou: New Productions.
202. Mphahlele, E. 1983. *African Literature and the social experience in process, inaugural lecture*. Johannesburg: University of the Witwatersrand.
203. Murray, I. 1979. (ed.) *Oscar Wilde: Complete Shorter Fiction*. New York: Oxford University Press.
204. Murray, I.M. 1996. *The Problem of Style*. London: Oxford University Press.
205. Ngcongwane, S.D. 1974. Die plek van die kerklied in die letterkunde van 'n Bantoetaal. Universiteit van Suid-Afrika.

206. Nelson, T.G.A. 1990. *Comedy: An Introduction to Comedy in Literature, Drama and Cinema*. New York: Oxford University Press.
207. Ngwana, D.M. 1981. *Vhaka le Vha hone*. Johannesburg: A.P.B.
208. Nichols, L. 1971. *Insinuation: The tactics of English Satire*. Mouton: Hague LTD.
209. Nikolajeva, M. 1996. *Children's literature comes of age. Toward a new aesthetic*. New York: Garland.
210. Nkadimeng, S.M. 1997. *Bana ba rena*. Pretoria: Hibbard.
211. Nokaneng, M.B. & Louwrens, L.J. 1990. *Segagešo Mphato 9 New syllabus*. Pretoria: Via Africa.
212. Nokaneng, M.B. & Louwrens, L.J. 1991. *Segagešo Mphato 10*. Pretoria: Via Afrika.
213. Norton, D.E. 1983. *Through the eyes of the child: An introduction to children's literature*. Columbus, O.H: Charles E. Merrill.
214. Norvell, G.W. 1950. *The reading interest of young people*. Boston: Heath and company.
215. Notestein, J.E. 1974. *Selected and Annotated Bibliography of Campus Planning Literature*. Monticello: Council of Planning Librarians.
216. Notestein, J.E. 1994. *Selected and Annotated Bibliography of Campus Planning Literature*. Monticello: Council of Planning Librarians.
217. Ohman, R.M. 1972. *Prolegomena to the analysis of prose style*. In H.S. Babb. (ed). *Essays in the Stylistic analysis*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
218. Pater W ka go Blackings. 1967. *Venda children's songs: A study in ethnomusicological analysis*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
219. Pater, W. 1980. *The Renaissance. (Ed). studies in Art and Poetry*. Donald, L. Hill. Berkeley: University of California Press.
220. Penfield, J. (ed.). 1987. *Woman and language in transition*. Albany, New York State: State University of New York Press.
221. Phala, R.S. 1999. *Thellenyane Batlabolela: Tiragatšo ya boitshwaro. Thesese ya M.A*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
222. Phala, R.S. 2005. *Tirišo ya tekolapejana le tekolatekolanthago dingwalong*

- tša Sepedi. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
223. Phatudi, N.C. 1958. *Tladi wa Dikgati*. Pretoria: Van Schaik.
224. Pilgrim, G.H. le McAllister, M.K. 1968. *Books, Young People, and Reading Guidance*. New York: Harper and Row Inc.
225. Pillon, N.B. 1983. *Reaching Young People through the Media*. Colorado: Libraries Unlimited Inc.
226. Preminger, A. le Brogan, T.V.F. 1986. *The Princeton Handbook of Poetic Terms*. New York: Princeton University Press.
227. Pretorius, W.J. 1989. *Aspects of Northern Sotho Poetry*. Pretoria: Via Afrika Limited.
228. Rabkin, E.S. 1976. *The fantastic in literature*. Princeton: Princeton University Press.
229. Race, W.H. 1988. *Classical Genres and English Poetry*. London: Routledge.
230. Radway, J.A. 1949. *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and Popular Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
231. Rafapa, J.R.L. 1987. *Bowelakalana*. Pretoria: De Jager-Haum.
232. Ramaila, H.S.H. 1969. *Peolane e etela mašakeng a diphoofolo*. Pretoria: Staatsbiblioteek.
233. Ramushu, J.M & Mphahlele, M.C.J. 1987. *Polelo ye e phelago Grade 11*. Pietermaritzburg: Shuter & Shooter.
234. Reader, 5. *Breakthrough to Northern Sotho* 1980. Cape Town: Maskew Miller Longman (Pty) Ltd.
235. Reaske, C.R. 1966. *How to analyse Poetry*. London: Monarch.
236. Reinfandt, C. 2003. *Romantische Kommunikation: Zur Kontinuität der Romantic in der Kultur der Moderne*. Heidelberg: Winter.
237. Reynolds, K. 1994. *Children's literature in the 1890s and the 1990s*. Plymouth: Northcote House.
238. Rimmon-Kenan, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Politics*. New York: Methuen.
239. Rogers, W.E. & Robey, D. 1983. *The Three Genres and the interpretation of lyric*. United Kingdom: Princeton University Press.
240. Rohrich, L. ka go Bottingheimer, B. 1986, (ed). *Fairy Tales and Society*.

- Illusion, Allusion, and Paradigm*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
241. Root, S.L. 1977. The new Realism- some personal reflections. *Language Arts*, 54:19-24.
242. Rose, J. 1984. *The Case of Peter Pan or the Impossibility of Children's Fiction* London: Macmillan
243. Rosenheim, E.W. J. 1960. *What happens to literature? A guide to poetry, drama and fiction*. Chicago: University of Chicago Press.
244. Rosenheim, E.W. J. 1963. *Swift and the Satirist's Art*. Chicago: University of Chicago Press.
245. Rottensteiner, F. 1978. *The fantasy book: the ghostly, the gothic, the magical, the unreal*. London: Thames and Hudson.
246. Sacks, P.M. 1985. *The English Elegy: Studies in the Genre from Spenser to Yeats*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
247. Scarlett, W.G. & Wolf, D. 1979. *When it's only make-believe. The construction of a boundary between fantasy and reality in storytelling*. San Francisco: Jossey-Bass.
248. Schlegel, F. 1971. *Kritische Schriften. (Critical Writings)*. München: Carl Hanser Verlag.
249. Scholtemeijer, H. & Mawela, S.P. 1946. *Simson le Delila*. Pretoria: Van Schaik.
250. Scott, A.F. 1967. *Current Literary Terms. A concise Dictionary of their origin and use*. London: Macmillan.
251. Senyatsi, C.P. 1990. *From the overlooking detailed Association of Lebowa Authors. Newsletter*. Maskew Miller Longman, pp:12.
252. Serudu, M.S. 1984. Northern Sotho Literature Study Guide. Pretoria: Unisa.
253. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-HAUM.
254. Serudu, M.S. 1991. *Ditšwapitšengkolo ya bokgabongwalo*. Pretoria: J.L. Van Schaik.
255. Serudu, S.M., Kgobe, D.M., Mabopape, M.L. & Boshego, P.L. 1994. Only Guide for NST101–V (Literature). Pretoria: University of Pretoria.
256. Serudu, M.S. & Kgobe, D.M. 1994. *Sesotho sa Leboa sa mahlahla*. Pretoria:

- Kagiso.
257. Shaba, L. 1998. Gender in the context of human rights. *African Political and Economic Monthly*, 11(3):22-23.
258. Sholes, S.J. 1991. Tswana Study Guide 305. Pretoria: University of South Africa.
259. Simpson, J.A. & Weiner, E.S.C. 1989. *The Oxford English Dictionary*, vol. xviii. Oxford: Clarendon Press.
260. Singh, M. 1998. Gender issues in children's literature.
<http://www.ed.gov/databases/ERIC-Digests/ed4245-al.html>
261. Skelton, R. 1971. *The practice of poetry*. Hong Kong: Heinemann Educational Books Ltd.
262. Small, C. 1998. *Musicking: The meanings of performing and listening*. Middletown: Wesleyan UP.
263. Skjonsberg, K. 1992. *Postmodernism in youth literature – A road away from the reader?* Belfast: International association of school librarianship.
264. Stageberg, N.C., & W.L. Anderson 1952. *Poetry as experience*. New York: American Book Company.
265. Steele, T. 1990. *Missing Measures. Modern Poetry and the Revolt against Meter*. London: The University of Arkansas Press.
266. Steenberg, E. 1988. Primêre behoeftes van tieners waarin boeke voorsien. *Klasgids*, 23(2): 14-19.
267. Stein, J. 1973. *The Random House. Dictionary of the English Language*. New York: Random House.
268. Strachan, A. 1988. 'Uthingo I wenkozan' van D.B.Z. Ntuli: 'n Narratologiese Ondersoek. D. Litt. Thesis. Pretoria: Universiteit van Pretoria.
269. Sutherland, Z. & Arbuthnot, M.H. 1991. *Children and books*. New York: HarperCollins.
270. Tennyson, G.B. 1967. *An Introduction to Drama*. New York: Rinehart and Winston.
271. Thobakgale, R.M. 1996. Tshekaseko ya dikanegelokopana ka S.N. Nkadimeng. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
272. Thokoane, M.D. 1994. The short story and essay in African languages. Unpublished paper in African Languages Workshop. Pretoria: CESA.

273. Thomas, L. & Loring, R.M. 1979. *Motivating Children and Young Adults to Read*. London: The Oryx Press.
274. Thomson, J. 1987. *Understanding teenager reading. Reading processes and the teaching of literature*. New York: Croom Helm.
275. Tolkien, J.R.R. 1974. *Tree and leaf*. London: Unwin Books.
276. Tolkien, J.R.R. 2008. *On Fairy-Stories*. London: HarperCollins Publishers.
277. Tshauke, M.H. 1983. *The Poetry of N.S Puleng*. Pretoria: UNISA.
278. Tshindane, M. 1984. *Zwa Vhutshilo*. Pretoria: J.L. van Schaik.
279. Tucker, N. (ed.). 1976. *Suitable for children? Controversies in Children's Literature*. Berkeley, California/Los Angeles: University of California Press.
280. Tucker, N. 1982b. *The child and the book*. London: Cambridge University Press.
281. Tucker, N. 1982. *Chesterton and Children's reading*. *Horn Book Magazine*, 58 (3): 269-276.
282. Turco, L. 1999. *The book of Literary Terms*. London: University Press.
283. Van Gorp, H., Ghesquiere, R., Delabastita D. 1991 *Lexicon van Literature Termen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
284. Van Luxemburg, J.M. & Weststeijn, B. 1981. *Inleiding in die Literatuur/Wetenskap*. Muiderberg: Dick Coutinho.
285. Van Vuuren, K. 1994. *A study of indigenous children's literature in South Africa*. Cape Town: University of Cape Town.
286. Van Zyl, H.I. 1949. *Praises in Northern Sotho*. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
287. Varga, E. 1997. *Reading the Readers, South African Romance Readers and their Novels*. M.A. Dissertation. Johannesburg: University of Witwatersrand.
288. Viguers, S.T. 1983. Nonsense and the language of poetry. *Signal* 42:137-49.
289. Vilakazi, B.W. 1938. The conception and development of poetry in Zulu. *Bantu Studies*, vol.12, No 4. Johannesburg: Witwatersrand University Press, pp: 105-134.
290. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman Group Limited.
291. Walker, E. 1979. *Book Bait. Detailed notes on Adults Books Popular with*

- young people*. Chicago: American Library Association.
292. Walsh, A. 1978. *The roots of Lyric*, Primitive Poetry and modern poetics. Princeton: Princeton University.
293. Wheeler, C.B. 1966. *The Design of Poetry. An intelligent concise guide to the understanding and appreciation of poetry*. New York: W.W. Norton and Company Inc.
294. White, L. & T. Couzens (eds), 1984. *Literature and Society in South Africa*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
295. Whitehall, H. 1957. 'From linguistics to Poetry', in Frye N, (ed.) *Sound and Poetry, English Institute Essay*. New York: Columbia University Press.
296. Wilsmore, S.J. 1987. The role of Titles in Identifying Literary Works. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol 45 (4), pp:403-408.
297. Wilson, C.P. 1979. *Jokes: Form, Content, Use and Function*. London: Academic Press. Inc. Ltd.
298. Wood, M. 1978. *Tolkien's fictions*. Berkeley, California: University of California Press.
299. Zipes, J. 1994. *Fairy Tale as Myth: Myth As Fairy Tale*. Lexington, KY: University Press of Kentucky.
300. Zipes, J. 2001. *The Troublesome Success of Children's literature from Slovenly Peter to Harry Potter*. New York: Routledge.
301. Zipes, J. 2012. *Fairy Tales and the art of Subversion. The classical genre for children and the process of civilization*. New York: Taylor and Francis Group.

9.1.3 DIPUKU TŠA TEORI TŠEO DI SEGO TŠA TSOPOLWA

1. Chokoe, S.J. *Ke bophelo*. 1995. Sandton: Heineman Publishers (Pty) Ltd.
2. Colliers, I. 1988. *Towards Understanding*. Cape Town: Maskew Miller Longman.
3. Green, M. 1980. *Deeds of Adventure. Dreams of Empire*. London: Routledge and Kegan.
4. Le Guinn, U.K. 1975. *This fear of dragons*. In Blishen, E, (ed.), *The thorny*

- paradise: writers on writing for children*. Harmondsworth: Kestrel.
5. Lord, A.B. 1970. *The singer of tales*. Harvard Studies in Comparative Literature. New York: Harvard University Press.
 6. Maduane, L.H. 2000. *Reta o reteletša*. Lebowakgomo: Mogopo Publishers.
 7. Nkadimeng, A.P. 1999. Arcadia: *Bafsa le bophelo*. Eulitz Production.
 8. Nkadimeng, N.S. 1997. *Dipalelatlala*. Pretoria: J.L. van Schaik.
 9. Schapera, I. 1965. *Praise Poems of Tswana Chiefs*. Oxford: Clarendon.
 10. Tauatsoala, M.J. 2006. *Seedi sa diputswa*. Arcadia: Eulitz Production.
 11. Townsend, J.R. 1974. *Written for children*. New York: Lippincott.
 12. Verdonk, P. 1993. *The twentieth century Poetry: From Text to Context*. London: Routledge.

10. SUMMARY

There is a dearth of reading-material in Sepedi for children and youths because the written and reading language in Sepedi is relatively young. Any written texts for children and youths must therefore be in such a way as to be of interest to them. Madiba was a pioneer in such writing.

In view of this dearth of reading-material in Sepedi for children and youths, some attempts have been made to translate certain books from other languages in order to fill this gap. However such attempts have proved to be a far outcry to satisfy the existing need of such reading-material. To compound this alarming problem, parents at home do not teach their children how to read. This parental failure is more evident in rural areas where literacy is at its lowest ebb.

The thesis outlines the different reader groups and the kinds of the different reader groups as an illustration of the extant deficiency of Sepedi reading-material for children and youths. Though in the Sepedi traditional life there is a spoken or oral literature, the thesis focuses not thereon but on the written form of the literature for children and youths. The method of discussion is descriptive in nature and embarks on social-literacy approach with a strong educational flavour to prepare readers for life and enable the youths to adjust to social and cultural levels in life. In order to prickle the reading interest, pictures, colour, book cover, page lay-out, the letter type and size as well as the easy-to-handle size of the book are all of vital importance.

For interest sake, the stories in the books should be read to children not only in class but also at home. The contents of the book should also be appropriate for the particular age group. The structuring of the information should also promote the logical sequence of events. The sentences must be fluent in reading and the vocabulary be appropriate. The title of the book should also stimulate reading interest.

Women should venture into the writing of books for children and youths since Sepedi books with stories for daughters are still lacking. Possible steps are suggested to encourage this writing of reading-material for children and youths.

As a written and reading language, Sepedi is a relatively young language and the backlog that exists in this language in respect of child and youth reading-material is ascribable to this. The first written texts of this nature must therefore serve two purposes: in the first place it is used at school as reading-material, and at the same time the reading passages must be so composed and written that they serve as 'interesting' reading-material for the children. School books written on this by Madiba serve as examples of these. These literacy works have therefore been graded in order to provide for those in the different educational levels. It goes without saying that there is a tremendous shortage of the reading-material of this nature. In order to cater for this shortage in some instances attempts have even been made to translate suitable works from other languages so as to provide these to children as supplementary reading-material. In spite of all attempts to overcome this problem, the progress that has been made in this regard so far is praiseworthy although it is far from being enough to satisfy the existing need. The reason for this is, among others, that the sale enjoyed by the written word in Sepedi is determined by the school market. It is also true that the role which the parent must play at home in the teaching of reading is not played especially in rural areas where literacy is not yet established.

In order to properly illustrate the existing deficiency in respect of child and youth reading-material in Sepedi, it is essential to outline the different (a) reader groups and (b) the kinds of the different reader groups. An important aspect which the researcher must not lose sight of is that in the Sepedi traditional life dispensation there is literature for the children which however is known as spoken or oral literature which is, as a result thereof, of a different kind especially in respect of the kinds which must be distinguished. A discussion hereof is not undertaken in this thesis; only the written form of the literature for the children and the young people is relevant

here. The method in terms of which it is done is mainly descriptive in nature and only where it becomes necessary the information is subjected to interpretation.

The approach in terms of which the research is undertaken, is social-literary in nature with a strong educational flavour in order that these works should introduce the readers to and prepare them for life, it must better equip the youth for adjustment to social as well as cultural levels. In order to do that, there exist various strategies which not only make it easier for the reading of texts but also to whet the reading appetite. The reading of the text is expedited by presenting the book in a captivating manner.

In the subsequent chapters the extant Sepedi texts are taken through the magnifying glass. Conspicuous inclinations and tendencies are highly-lighted and discussed, since stories for daughters are still lacking and that women should venture into the writing of books for children and youths. Reasons for this are sought and possible steps are suggested to encourage the writing of reading-material for children and youths.

10.1 KEY CONCEPTS

1. Youths
2. Narrative for children
3. Narrative for youths
4. Font
5. Pictures
6. Contents
7. Outline
8. Culture
9. Technique
10. Messages/Message

11. SAMEVATTING

As skryf-en-leestaal is Sepedi 'n betreklike jong taal, en die agterstand wat in die taal t.o.v. kinder-en-jeuglektuur bestaan, kan hieraan toegeskryf word. Die eerste geskrewe tekste van die aard moes dus 'n dubbele doel dien: vereers is dit as leesmaterial op skool gebruik, en terselfdertyd moes die leesstukke so saamgestel en geskryf word dat dit 'interessante' leesstof vir die kinders kon dien. Die skoolboekies wat daarom deur Madiba geskryf is, is dan ook voorbeelde hiervan. Die werkies is derhalwe so gegradeer dat hulle vir die in die verskillende opvoedkundige vlakke voorsiening maak. Dat daar 'n geweldige tekort aan leesstof van die aard bestaan, spreek vanself. Ter aanvulling van die tekort is daar by geleenheid selfs gepoog om geskikte werkies uit tale te verhaal, en as bykommende leesstof vir die kinders daar te stel. Ten spyte van al die pogins om hierdie probleem die hoof te bied, is die voordering wat hiermee gemaak is, wel prysenswaardig, maar nie by benadering voldoende om aan die bestaande behoefte te voldoen nie. Die rede hiervoor is o.a. dat die afset wat die geskrewe woord in Sepedi geniet, deur die skoolmark bepaal word. Ook is dit waar dat die rol wat die ouer tuis met die leesopvoeding moet speel, nie plaasvind nie, veral in die landelike gebiede waar geletterdheid nog nie behoorlik gevstig was nie.

Om die leemte wat t.o.v kinder-en-jeug-lektuur in Sepedi bestaan, behoorlik toe te lig, is dit nodig om die verskillende (a) lesergroepe en (b) genres vir die onderskeie lesergroepe uiteen te sit. 'n Belangrike saak wat die ondersoeker egter nie uit die oog mag verloor nie, is dat daar in die traditionale lewensbestel van die Sepedi wel 'n letterkunde bekend is, as gevolg waarvan dit ook ondersoortig is veral t.o.v. die genres wat onderskei word. 'n Bespreking hiervan word nie in hierdie proefskrif onderneem nie, slegs die geskrewe vorm van die literatuur vir die kinders en jong mense is hier ter sake. Die metode waarvolgens dit geskied, is hoofsaaklik beskrywend van aard, en slegs waar dit nodig is, word die gegewens aan interpretasie onderwerp.

Dir werkwysie waarbinne die ondersoek onderneem word, is sosiaal-literer van aard met 'n sterk opvoedkundige inslag daar hierdie werke die lesers daarvan moet inlei en voorberei vir die lewe; dit moet die aanpassing van die jeug op sowel sosiale as kulturele vlak vergemaklik. Om dit te kan doen, bestaan daar verskillende strategieë wat nie net die lees van tekste moet vergemaklik nie, maar ook 'n leesgierigheid moet aanwakker. Die lees van die teks word aangehelp deurdat die boek aantreklik aangebied word.

In die hieropvolgende hoofstukke word die bestaande Sepedi tekste onder die vergrootglas geneem. Opvallende neigings en tendense word uitgelig en bespreek soos dat verhale vir dogters nog ontbreek en dat vroue hulle nog aan die skrywe van kinders en jeug boeke moet waag. Redes hiervoor word gesoek, en moontlike stappe word aan die hand gedoen om die skrywe aan kinder-en-jeuglektuur aan te moedig.

11.1 HOOF ONTWERPE

1. Jeugdes
2. Kinderverhaal
3. Jeug verhaal
4. Font
5. Prente
6. Inhoud
7. Uitleg
8. Kultuur
9. Tegniek
10. Boodsappe/boodskap